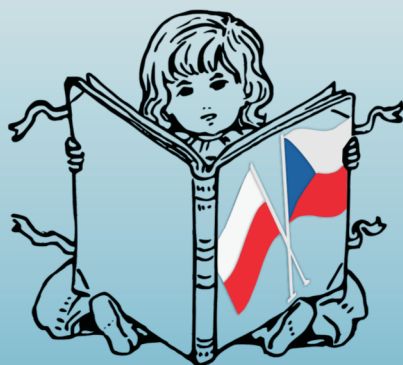

FRYDERYK DREJER

POGRANICZE
POLSKO-CZESKIE
W ASPEKCIE
EDUKACJI SZKOLNEJ

KARKONOSKA PAŃSTWOWA SZKOŁA WYŻSZA
W JELENIEJ GÓRZE

FRYDERYK DREJER

POGRANICZE POLSKO-CZESKIE
W ASPEKCIE EDUKACJI SZKOLNEJ

Jelenia Góra 2020

RADA WYDAWNICZA
KARKONOSKIEJ PAŃSTWOWEJ SZKOŁY WYŻSZEJ

Tadeusz Lewandowski (przewodniczący), Joanna Babczuk,
Irena Bartusiak, Krzysztof Kowalczyk-Twarowski, Barbara Mączka,
Kazimierz Stąpór, Józef Zaprucki

RECENZENT:
Leszek Albański

PROJEKT OKŁADKI:
Barbara Mączka

PRZYGOTOWANIE DO DRUKU:
Barbara Mączka

DRUK I OPRAWA:
ESUS Agencja Reklamowo-Wydawnicza,
ul. Południowa 54, 62-064 Plewiska

WYDAWCA:
Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze,
ul. Lwówecka 18, 58-503 Jelenia Góra

ISBN 978-83-61955-59-7

Niniejsze wydawnictwo można nabyć w Bibliotece i Centrum Informacji
Naukowej Karkonoskiej Państwowej Szkoły Wyższej w Jeleniej Górze,
ul. Lwówecka 18, tel. 75 645 33 52

Spis treści

Wprowadzenie	5
I. Geograficzno-historyczny zarys pogranicza broumovsko-mieroszowskiego	9
II. Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza	32
1. Kultura regionalna i jej wartości	32
2. Kultura materialna regionu broumovskiego	36
2.1. Architektura sakralna	36
2.2. Architektura świecka	48
3. Kultura materialna regionu mieroszowskiego	58
3.1. Architektura sakralna	58
3.2. Architektura świecka	63
4. Kultura społeczna pogranicza broumovsko-mieroszowskiego	70
4.1. Kultura społeczna Broumovszczyzny	71
4.2. Kultura społeczna Ziemi Mieroszowskiej	81
III. Edukacja regionalna w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim	95
1. Rola nauczyciela w procesie edukacji regionalnej	95
2. Projektowanie procesu nauczania-uczenia się o regionie	100
2.1. Cele nauczania	100
2.2. Treści kształcenia regionalnego	102
2.3. Zasady nauczania	104
2.4. Metody nauczania	105
3. Formy realizacji procesu edukacji regionalnej	108
3.1. Lekcje	108
3.2. Zajęcia terenowe	109

4. Środki realizacji procesu edukacji regionalnej na pograniczu	111
Podsumowanie	114
Bibliografia	116
Wykaz zdjęć	124

Wprowadzenie

Jednym z podstawowych zadań stojących przed współczesną szkołą jest przygotowanie młodego pokolenia do obcowania z otaczającą je rzeczywistością kulturową i zapoznanie z dziedzictwem kulturowym, stanowiącym podstawę owej rzeczywistości.

W języku naukowym, a także potocznym, spotykamy się z bardzo zróżnicowanym i szeroko rozumianym pojęciem kultura. Wiąże się to ze zmianami społecznej funkcji kultury i jej obecności w codziennym życiu ludzi. Od tego, jaka ona jest, w znacznej mierze zależy tożsamość narodu oraz kształt jego życia dzisiaj i w przyszłości. Między człowiekiem a kulturą istnieje sprzężenie zwrotne; człowiek tworzy kulturę i sam jest przez nią tworzony. Odnosi się to szczególnie do środowiska regionalnego – tam człowiek żyje, mieszka i pracuje. Każdy region ma swoją specyficzną kulturę kształtowaną przez pokolenia. Zawiera ona wartości, które są dla człowieka bliskie, ponieważ utożsamiają go z miejscem jego „bycia” i dają mu poczucie przynależności do wspólnoty lokalnej. Będąc jej członkiem, człowiek jest zobowiązany do poznania i chronienia dziedzictwa kulturowego regionu zamieszkania, a także do jego propagowania.

Proces ten ma inny charakter w przypadku regionów pogranicza, czego przykładem jest pogranicze Polski i Czech. Transformacja systemów społeczno-gospodarczych w Europie Środkowej, zapoczątkowana w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia, znalazła swoje odbicie także w relacjach międzyludzkich na tych obszarach. Wzajemne kontakty mieszkańców miast i wsi

stały się naturalne, a ich podstawą są wspólne cele. Pomimo występujących różnic, społeczności te potrafią się ze sobą porozumieć w kwestii poszukiwania rozwiązań umożliwiających rozwój obu granicznych regionów.

Region pogranicza polsko-czeskiego charakteryzuje się nie tylko wspólną historią i przestrzenią geograficzną, ale także wzajemnym przenikaniem kultur. Jego historia i kultura, a także walory estetyczno-widokowe krajobrazu rozwijają w społecznościach mieszkających po obu stronach granicy poczucie więzi emocjonalnej i świadomość potrzeby spójnych działań na rzecz pogranicza, co znalazło odzwierciedlenie w dokumentach państwowych.

W 1993 roku Polska przystąpiła do Europejskiej Konwencji Ramowej o Współpracy Transgranicznej między Wspólnotami i Władzami Terytorialnymi (Dz.U. nr 61 z dnia 10 lipca 1993), natomiast we wrześniu 1994 roku, rząd Rzeczypospolitej Polskiej podpisał z rządem Republiki Czeskiej Porozumienie o Współpracy Transgranicznej. W dokumencie uwzględnione zostały wspólne działania na rzecz ochrony i kultywowania dziedzictwa kulturowego, oraz współpracy transgranicznej w dziedzinie oświaty i nauki, z uwzględnieniem nauczania języka polskiego i czeskiego w szkołach na pograniczu.

Większość zadań dotyczących współpracy między Polską a Czechami jest realizowanych w ramach euroregionów. Ich polityka zakłada pełną integrację systemów gospodarczych, społecznych i kulturowych państw sąsiadujących ze sobą. Na Polsko-Czeskiej granicy funkcjonuje sześć euroregionów, z tego dwa na Dolnym Śląsku. Są to: Euroregion Glacensis i Euroregion Nysa. Obejmują one swoim zasięgiem prawie cały obszar pogranicza polsko-czeskiego w województwie dolnośląskim.

Euroregion Glacensis istnieje od grudnia 1996 roku. Jest wynikiem wieloletnich prac przygotowawczych prowadzonych w oparciu o dokument „Porozumienia o ponad granicznej współpracy wzajemnej”, zawarty w dniu 18 września 1992 roku pomiędzy 21 gminami Ziemi Kłodzkiej i gminami województwa opolskiego, a przedstawicielami miast i powiatów północno-wschodnich Czech. W skład Euroregionu wchodzi 17 gmin z terenu województwa dolnośląskiego oraz opolskiego, a także gminy czeskie z terenu 7 powiatów.

Euroregion Nysa (Neisse-Nisa-Nysa) istnieje od 1991 roku. W jego skład wchodzi obszary przygraniczne Polski – Sudety Zachodnie i teren powiatu Żarskiego, Czech – Sudety Zachodnie i Ustii nad Łabą, oraz Niemiec – od Gór Łużyckich i Pogórza Łużyckiego.

Oba Euroregiony obejmują swoim zasięgiem prawie cały obszar pogranicza polsko-czeskiego w województwie dolnośląskim. Jego długość wynosi prawie 400 km, co stanowi ponad 50% całkowitej granicy polsko-czeskiej. Naturalne położenie geograficzne tych obszarów sprawiło, że współpraca między gminami przygranicznymi istnieje od wielu lat. Nieformalne kontakty międzyludzkie nawiązane w okresie przed otwarciem granic stały się przyczynkiem do powstawania euroregionów. Jednym z motywów stanowiących o utworzeniu euroregionów była również troska o wspólne środowisko naturalne. „Odwiedzając niektóre miejsca i miejscowości po stronie Czech i Polski widzimy, jak cenne przyrodniczo i kulturowo są te miejsca, tereny, obszary. Obszary te powiązane siecią dróg czy szlaków turystycznych stają się jednym z ważniejszych czynników rozwoju zrównoważonego całego pasma wzdłuż granicy. Wszystkie te pozytywne zjawiska powinny inspirować do dalszych wspólnych działań” (Najniger, 1998, s. 43).

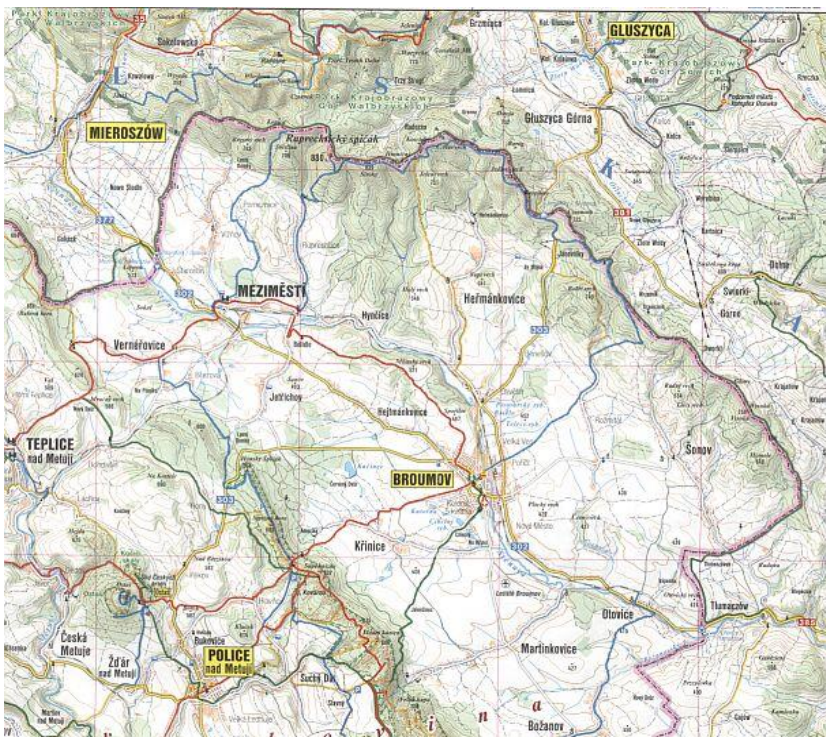

Wzajemne relacje między mieszkańcami opierają się, w mniejszym lub większym stopniu, na konfrontacji różnych systemów wartości, postaw życiowych, poziomu życia, a także kultury, która kształtowana była przez pokolenia. Integracja społeczności lokalnej mieszkającej po obu stronach granicy państwowej jest to proces scalania – łączenia, „(...) przy czym nie chodzi tutaj o łączenie rozumiane jako jednolitość, lecz o spójność w różnorodności” (Jacher, 1976, s. 13). Owa spójność jest podstawowym czynnikiem wpływającym na efekty wspólnych przedsięwzięć na pograniczu Polski i Czech. Przede wszystkim chodzi o efekty w obszarze kultury i komunikacji społecznej, ze względu na to, że pogranicze stanowi zawsze, w mniejszym lub większym stopniu, obszar konfrontacji różnych systemów wartości, postaw życiowych, poziomu życia oraz kultury. Od stopnia intensywności wzajemnego przenikania określonych wartości i postaw oraz ich akceptacji przez obie strony zależy rozwój gospodarczy i kulturowy sąsiadujących ze sobą regionów przygranicznych.

Poznanie historii i kultury sąsiadów „zza między” jest nakazem czasu, bowiem funkcjonowanie w układzie partnerskim dwóch społeczności nie mających o sobie dostatecznej wiedzy jest trudne. Niniejsza publikacja stanowi przyczynek do tego procesu. Zawiera ona najistotniejsze informacje o historii i dziedzictwie kulturowym miast i wsi graniczących ze sobą regionów broumovskiego i mierszowskiego, oraz propozycje dotyczące przekazu tej wiedzy uczniom szkół po obu stronach granicy, w ramach edukacji regionalnej. Jest ona skierowana zarówno do nauczycieli, jak i studentów kierunków nauczycielskich, zainteresowanych regionalizmem pogranicza Polsko-Czeskiego.

I. Geograficzno-historyczny zarys pogranicza broumovsko-mieroszowskiego

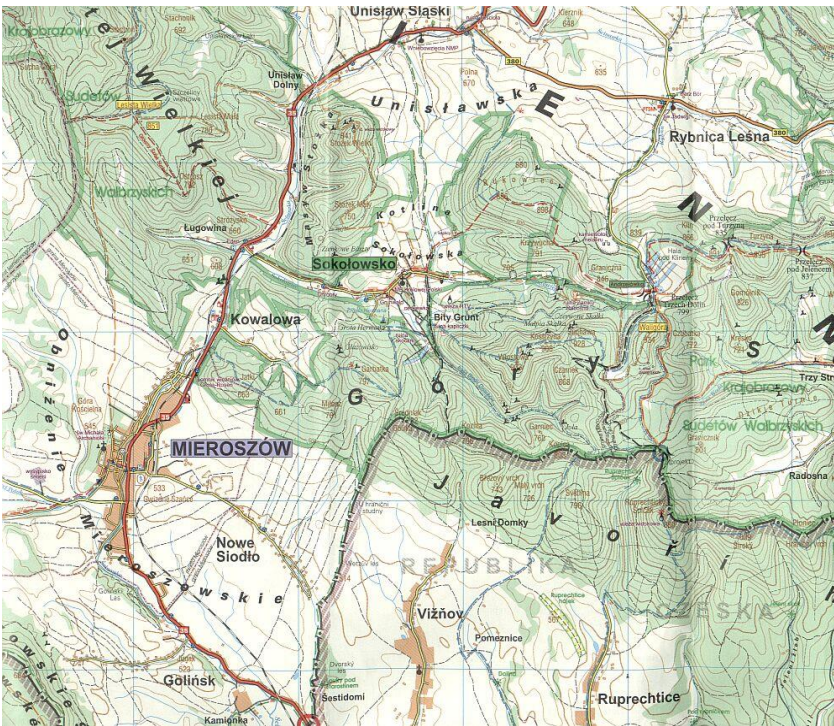
Ziemia Broumovska i Ziemia Mieroszowska położone są w kotlinie pomiędzy pasmem Mieroszowskich Ścian i Broumovskich Stěn, a pasmem Gór Kamiennych i Javořích Hor. Mieroszowskie Ściany i Javoří Hory stanowią naturalne granice państwowe pomiędzy Rzeczpospolitą Polską, a Republiką Czeską.

1. Pogranicze broumovskie

Broumovszczyzna, ze względu na niskie położenie względem poziomu morza, należy do cieplejszej strefy klimatycznej, w wyniku czego, w okolicach Broumova znajduje się szereg głębokich brzdowych dolin, gdzie przyroda zachowana w stanie pierwotnym, a liczba roślin i gatunków jest bliska naturalnej.

Podobne ukształtowanie terenu widoczne jest na Obniżeniu Mieroszowskim. Tamtejsze wąskie i głębokie kotliny, jak Sokołowsko, posiadają własny mikroklimat objawiający się słabymi wiatrami. Wiele dolinek na obszarze pogranicza, szczególnie w paśmie Gór Kamiennych i Javořích Hor, przez większą część roku jest sucha z powodu uszczelinowienia skał. Hydrografia tych gór uzasadnia ich nazwę.

2. Pogranicze mieroszowskie

Naturalnym łańcuchem spajającym obszar pogranicza broumovsko-mieroszowskiego, oprócz pasma górskiego, jest również rzeka Ścinawa. Płyńie ona spod Mieroszowa do granicy polsko-czeskiej w Golińsku, przepływa cypel broumovski (Meziměstí, Broumov), i ponownie wpływa do Polski w okolicach Tłumaczowa.

Broumovszczyzna

Na ziemiach tych, już od wczesnego średniowiecza mieszały się wpływy czeskie, niemieckie i polskie. Za panowania opatów broumovskich, Monstina (1253 – 1288) i Bavora z Necztika (1290 – 1332), wolni rolnicy z Turyngi uzyskiwali na korzystnych warunkach ziemię na własność i zakładali typowe wsie niemieckie. Ich funkcjonowanie opierało się na prawie magdeburskim, zezwalającym sołtysowi zarządzać migracją ludzi. Prawo to zwalniało sołtysa z wszelkich robót i upoważniało go do warzenia piwa.

Rozległe obniżenia, jakimi są Dolina Ścinawki i Kotlina Broumovska, oraz korzystne warunki glebowo-klimatyczne stworzyły osadnikom możliwość rozwoju produkcji rolnej. Z biegiem czasu rolnictwo przestało dominować na tych terenach, a głównym zajęciem lokalnych społeczności stała się chałupnicza wytwórczość tkacka.

Masywy górskie pogranicza są obszarami o unikalnych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, dlatego, tereny te zostały objęte różnymi formami ochrony przyrody. W 1991 roku Minister Ochrony Środowiska Republiki Czeskiej ustanowił „przesmyk broumovski” obszarem Krajobrazu Chronionego Regionu Broumovskiego (Chraněna krajinná oblastí Broumovsko – CHKO). Zajmuje on powierzchnię 410 km², na którym znajduje się sześć

ściślych rezerwatów przyrody. Obszarem chronionego krajobrazu zostały także objęte tereny po stronie polskiej. Jest to pasmo Gór Stołowych zwane Zaworami, tworzące wraz z Teplicko-Adrspachskim Skalnym Miastem geologiczną całość.

Miejscem, z którego najlepiej dostać się na tereny CHKO Broumovsko, jest Broumov, stanowiący centrum gospodarczo-kulturalne pogranicza. Pierwsze wzmianki o tej miejscowości pojawiły się w 1255 roku, a jego historia jest nierozłącznie związana z Zakonem Břevnovskich Benedyktynów. W 1260 roku Ottokar II odłączył obszar Broumova od prowincji kłodzkiej i przekazał go zakonowi, który utworzył opactwo břevnovsko-broumovskie (Pysiewicz-Jędrusik, 1998, s. 20).

Zakon św. Benedyktyna uważany jest za najstarszy na zachodzie Europy. Datuje się od 529 roku, kiedy Benedykt zorganizował konwent na Monte Casino we Włoszech. W Czechach, pierwszy benedyktyński klasztor założony został w 993 roku w miejscowości Břevnov, stając się macierzystym kościołem dla nowo tworzonych opactw i probostw. W drugiej połowie XIII wieku powstał kolejny klasztor benedyktyński w Policach nad Metuji, a w XIV wieku, jako ostatni, klasztor w Broumowie.

Zarządzanie probostwem przez Benedyktynów wpłynęło na podniesienie znaczenia Broumova w świecie kościelnym i świeckim. Działalność zakonników była widoczna na każdej płaszczyźnie. Benedyktyni zakładali funkcjonalne gospodarstwa, zabezpieczyli sprawy duchowe, oraz byli znaczącymi animatorami kultury i nauki. Przyczynili się do tego, że Broumov stał się ważnym ośrodkiem handlu, zwłaszcza w dziedzinie wyrobów włókienniczych i rzemieślniczych.

W 1348 roku cesarz Karol IV podniósł osadę handlową do rangi miasta, co było dla Broumova olbrzymią nobilitacją. W mie-

ście rozwinęła się produkcja tekstylna, zaczęto wytwarzać wyroby z bawełny i adamaszku. Znalazło to odbicie w stylu życia mieszkańców, stali się oni zamożni, o czym świadczyły domy wybudowane na rynku oraz w przyległych ulicach. W 1357 roku mieszczanie rozpoczęli stawianie murów obronnych. W 1380 roku okalały one już całe miasto. Rozbudowa Broumova przełożyła się na przebudowę klasztoru benedyktyńskiego. Z małego obiektu sakralnego stał się on budowlą monumentalną, która wraz z opactwem stanowiła nierozdzielalną całość z grodem.

Okresy rozwoju Broumova były przeplatane czasami trudnymi, do których historycy zaliczają przede wszystkim lata wojen. Wojny husyckie, wojna trzydziestoletnia i wojny śląskie spowodowały, że zerwane zostały kontakty handlowe i kulturalne Broumova z innymi regionami. Przyczyniło się do tego także włączenie Śląska i Kłodzka do zaboru pruskiego.

Kolejny rozwój gospodarczy i kulturalny miasta nastąpił w XVII i XVIII wieku. Był to „złoty okres” w dziejach Broumova i opactwa broumovskiego, zarządzanego przez opatów Thomasa Sartora – lata 1663 – 1700, i Othmara Zinke – lata 1700 – 1738. Wybudowano wówczas szkołę i aptekę, oraz odnowiono wszystkie kościoły. W mieście i okolicy powstało wiele warsztatów tkackich, w których wyrabiano sukno mające duży popyt na rynkach zagranicznych. Rozwój rzemiosła i handlu uruchomił proces tworzenia się cechów rzemieślniczych i związków kupieckich, dobrze prosperujących dzięki kontaktom przygranicznym z Polską. Organizacje te były jednocześnie ośrodkami kulturotwórczymi, wokół nich skupiało się życie kulturalne i społeczne mieszkańców Broumowszczyzny.

W XIX wieku rozkwit gospodarczy regionu trwał nadal. Powstawały chałupnicze warsztaty tkackie, a w Broumowie

uruchomiona została pierwsza tkalnia mechaniczna. Były to podwaliny przemysłu tekstylnego, który stopniowo zaczął dominować w gospodarce regionalnej. Przyczyniło się do tego także otwarcie w 1875 roku traktu kolejowego Choceń – Broumov. O wydarzeniu tym napisano w czasopiśmie *Nowe Sygnały*: „Dokładnie rok później, 26 lipca 1876 r. przedłużono ją o 4 kilometry do położonych tuż przy granicy Otovic (chodzi o linię Choceń – Broumov – przyp. F.D.).

Po raz pierwszy kolej przekroczyła granicę w tym rejonie dopiero 15 maja 1877 roku, gdy Towarzystwo Kolei Wrocławsko-Świdnicko-Świebodzickiej uruchomiło 35-kilometrowy odcinek ze Szczawienka (Sorgau) do Mězimesti (Halbstadt). Dzięki temu Mězimesti od razu awansowało do rangi stacji węzłowej i granicznej. Trzecim odcinkiem, istotnym dla komunikacji na tym terenie, a jednocześnie drugim, przekraczającym granicę, był oddany do eksploatacji 5 kwietnia 1889 roku szlak ze Ścinawki Średniej do wspomnianych Otovic, znacznie skracający połączenie Broumova ze Śląską Koleją Górską, a za jej pośrednictwem także i z Kłodzkiem, czy Kamieńcem” (za: Filip Karoński, *Niepewność Pogranicza*, „*Nowe Sygnały*” – opracowanie internetowe Wojciech Michalski, 2001).

Broumov od początku swego istnienia był ośrodkiem emanującym na cały region. Powstające nowe miasta i wsie wzorowały się na nim, szczególnie w dziedzinie urbanistycznej. Konstrukcja broumovskich domów, zwana konstrukcją słupowa, składała się ze słupów połączonych w części górnej ukośnymi belkami w układzie poziomym, tworząc w ten sposób przeszło otaczające zrębowe ściany domu. W przypadku domów piętrowych, konstrukcja taka spełniała rolę nośnika ściany górnej kondygnacji i dachu. Dominowały dachy dwuspadowe, wysunięte poza ściany frontalne, tworząc

osłaniający je okap. Wiele domów tego typu można spotkać na Broumovszczyźnie.

W niedalekiej odległości od Broumova, pod Ścianami Broumovskimi, jest wieś **Martinkovice**. W połowie XIII wieku, ówczesny opat Martín I założył osadę o nazwie Martíní Villa, będącą własnością klasztoru. Nazwa wsi zmieniała się kilkakrotnie, aż w końcu nadano jej obecną nazwę. Martinkovice od początku założenia miały charakter rolniczy. W miarę rozwoju regionu broumovskiego następował rozwój wsi. Mieszkańcy, obok uprawy roli, zajmowali się tkactwem i wydobywaniem piasku przeznaczonego do budownictwa. Możliwość pracy było więcej, ponieważ we wsi znajdowała się też fabryka makaronu, tartak i ceglarnia. Jeszcze do 1914 roku czynny był w Martínkovicach piec ceglarski.

W 1605 roku powstała we wsi szkoła klasztorna, będąca pierwszą tego typu placówką oświatową w okolicy. W 1918 roku utworzona została jednoklasowa czeska szkoła umiejętności. Po pierwszej wojnie światowej nastąpiła elektryfikacja wsi i założono w niej wodociągi. W latach dwudziestych ubiegłego stulecia Martínkovice otrzymały połączenie telefoniczne z Broumovem, co wynikało z potrzeby kontaktów właściciela fabryki makaronu M. Schura z centralą we Wiedniu.

Na północny zachód od Broumova, na Mezimětskej Vrchovinie, w wąwozie potoku wpadającego do Ścinawy, rozciąga się na przestrzeni sześciu kilometrów wieś **Hejtmánkovice**. Założona została w 1296 roku, jako wioska klasztornej pańszczyzny broumovskiej, ale pierwsi osiedleńcy zamieszkali na tych terenach już około 1260 roku.

Mieszkańcy Hejtmánkovic zajmowali się głównie prowadzeniem gospodarstw. W wiosce było także kilka pieców do wypalania cegły, oraz punkty wydobywania kamienia, co umożliwiło stawia-

nie domów po niższych kosztach. Kamieniołomy funkcjonowały jeszcze pod koniec XIX wieku.

W Hejtmánkovicach znajdowało się kilka stawów. Największy z nich, mający powierzchnię 2 hektarów należał do klasztoru i był źródłem wody pitnej dla mieszkańców, a pięć innych stawów służyło celom pożarniczym, oraz miejscowemu browarowi. Wieś, nie posiadając własnego kościoła, była włączona do probostwa broumovskiego, co miało swoje pozytywne i negatywne strony.

W latach 1926 – 1936 dwóch mieszkańców Hejtmánkovic – chłop J. Kahler i mistrz murarski A. Sust – było senatorami w pruskim parlamencie, stąd też, wioskę określano mianem „senatorska”. We wsi funkcjonowała trójklasowa szkoła, później zmniejszona do dwóch oddziałów. Ze względu na walory przyrodnicze i turystyczne okolic Hejtmánkovic, a szczególnie tzw. Zbocza Hejtmánkovického i Hejtmánkovického Stawu, rejon ten należy do pierwszej strefy Obszaru Krajobrazu Chronionego Regionu Broumovskiego.

W północnej części broumovskiego cypla, w wąwozie potoku płynącego u podnóża Javořých Hor, rozciąga się na długości 5 kilometrów wieś **Heřmánkovice**. Prawdopodobnie założona została w pierwszym etapie kolonizacji krainy, tj. ok. 1256 roku, gdy władzę sprawował opat Martin I. Pierwsza wzmianka pisemna o wsi pochodzi z 1353 roku i dotyczy plebanii „Ecclesia in Hermanní Villa”.

Intensywny rozwój Heřmánkovic przypada na pierwszą połowę dwudziestego wieku. W latach 1912 – 1913 wybudowano we wsi wodociąg, a w kolejnym dziesięcioleciu wieś została zelektryfikowana. Heřmánkovice były znane z produkcji materiałów budowlanych, przede wszystkim cegieł, które wytwarzano na rozległą skalę. Znacząca była wówczas cegielnia parowa Schrolla,

usytuowana między Heřmánkovicami, a Olivětinem. Pokrywała ona znaczną część zapotrzebowania na cegły w tamtym rejonie.

Bliskość lasów klasztornych w Javořích Horach stwarzała mieszkańcom Heřmánkovic i okolic możliwość zatrudnienia przy wyrębie i obróbce drzewa. Ze względu na swoją wyjątkowość było ono przeznaczane do budowy łodzi i statków. W latach trzydziestych ubiegłego stulecia założono we wsi przedszkole, kasę pożyczkową, a także dom dla biednych.

Heřmánkovice, wraz z przyległym wówczas Benešovem, były pod względem zajmowanego obszaru i ludności największą wsią na Broumovszczyźnie. Obecnie, do Heřmánkovic należy osada **Janovičky**. Jest ona atrakcyjna pod względem rekreacyjnym, ze względu na tamtejsze tereny narciarskie i trasy pieszych wędrówek w Javoře Hory, jak również przejście graniczne do Polski.

Przy drodze z Janoviček do Broumova położona jest wieś **Benešov**, będąca obecnie częścią Broumova. Przełom XIX i XX wieku był dla wsi okresem prężności gospodarczej, mieszkało tam czterech chłopów, czterech chałupników, jeden szklarz, jeden rzeźnik i jeden ślusarz. We wsi znajdowały się dwa stawy, z których woda dostarczana była do klasztornej browaru, sklep, karczma oraz gajówka. Funkcjonowała też jednoklasowa szkoła, a od połowy lat dwudziestych straż pożarna.

W zachodniej części broumovskiego cypla, przy rzece Šcinawie, leżą **Hynčice**. Jest to najmniejsza, a jednocześnie najstarsza miejscowość w tym rejonie. Przyjmuje się, że została założona w 1255 roku, i od początku należała do państwa benedyktyńskiego. W księdze urbanistycznej Hynčic, pochodzącej z 1406 roku, jest informacja o kilkudziesięciu hektarach ziemi rozdzielonych między małymi właścicielami i o działającym we wsi młynie.

Kolejne znalezione dokumenty historyczne dotyczące wsi, to księga podatkowa z 1674 roku i księga urbanistyczna z 1676

roku. Zapisano w nich 10 chłopów i 10 chałupników oraz 25 budynków gospodarczych. Źródła historyczne podają także, że w 1680 roku mieszkańcy Hynčic wzięli udział w powstaniu przeciwko broumovskim benedyktynom. Zbrojne wystąpienie ludności zostało jednak stłumione, a ośmiu mieszkańców biorących w nim udział stracono na rynku w Broumowie.

Wojny husyckie i wojna trzydziestoletnia, które przetoczyły się przez Ziemię Broumovską, a także trzy wojny śląskie, trwające w latach 1740 – 1763 między Austrią Habsburgów, a Prusami Hohenzollernów, o panowanie nad Śląskiem, hamowały rozwój Hynčic. W czasie trwania wojen, w lasach okalających wieś stacjonowały wojska generała armii austriackiej Laudona.

Ponowne ożywienie Hynčic datuje się od drugiej połowy XIX wieku, kiedy w Europie rozpoczęła się rewolucja przemysłowa. Jej pierwszą oznaką była przędzalnia, wybudowana w 1860 roku przez braci A. F. Heinzlów z Ruprechtic. Na przełomie XIX i XX wieku dobudowano do niej tkalnię. Kolejnym przyczynkiem do rozwoju Hynčic było uruchomienie w 1875 roku linii kolejowej Choceň-Broumov, która przebiegała przez wieś.

W niedalekiej odległości od Broumova, u podnóża Broumovskich Ścian, położona jest miejscowość o nazwie **Jetřichov**, stanowiąca bazę dla wycieczek w Góry Jaworze. Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1255 roku. Wówczas społeczność lokalna składała się głównie z gospodarzy i chałupników. Bogactwem naturalnym tamtych terenów był piasek czerwony i wapień. Wydobywano go do celów budowlanych jeszcze na przełomie XIX i XX wieku.

Rozwój Jetřichova przypada na drugą połowę XIX wieku, kiedy w Europie rozpoczęła się rewolucja przemysłowa. Jego oznaką w Jetřichovie był tworzący się przemysł włókienniczy, oparty na zakładach branży tekstylnej. Powstała wówczas w białarnia i farbiarnia A. Drechslera, oraz farbiarnia przędzy bawełniana-

nej i Inianej A. Heinzlego. Zakłady te stanowiły miejsce pracy dla lokalnej społeczności, składającej się w tamtym okresie głównie z katolików, którzy z braku własnego kościoła należeli do parafii Ruprechtice.

Na południowy zachód od Broumova jest wieś **Křinice** – rezerwat zabytków wiejskich, a zarazem dobry punkt wyjściowy w okoliczne skalne partie górskie w Broumovskich Ścianach. Od początku założenia wsi, tj. od 1255 roku, stanowiła ona część dominium klasztornego. Jeszcze w 1677 roku Křinice były największą wsią w państwie klasztornym, zamieszkiwaną przez 50 rolników i 45 chałupników, ale migracja mieszkańców do innych krajów przyczyniła się do pustoszenia wioski. Jednym z powodów jej wyludnienia był zakaz uprawiania rzemiosła. Nie podlegały jemu młyny i browary będące własnością klasztoru.

Křinice posiadały źródła wody pitnej, która dostarczana była do Broumova. Pierwszy drewniany wodociąg z Křinic do broumovskiego klasztoru zbudowano w 1706 roku. W 1900 roku zastąpiono go wodociągiem żelaznym. Do dzisiaj we wsi jest kaskada stawów zwana Křinické rybníčky, zaliczana do obszaru chronionego. Do połowy XIX wieku we wsi wydobywano także piasek budowlany i ił do produkcji cegieł.

Zabudowa Křinic jest charakterystyczna dla wsi Broumovszczyzny. Ich struktura osiedlowa ma formę zamkniętych dworów, a przynależące do dworu obszary ciągną się w szerokim paśmie od zabudowań gospodarczych w kierunku granic katastru. Do łąk i pól dołączone są lasy.

W dorzeczu rzeki Ścinawki, na granicy z Polską, leży miasto **Meziměstí** – w tłumaczeniu na język polski „Międzymieście”. Obecna nazwa funkcjonuje dopiero od 1923 roku. Wcześniej Meziměstí nazywało się Dolní i Menší Viznov, natomiast w XVI

wieku, gdy wokół klasztorного folwarku powstała i rozrosła się wieś, zaczęto używać nazwy Halbstadt, czyli „połówkowe miasto”. Czeska nazwa miasta jest dokładniejsza, oznacza bowiem miejsce leżące w połowie drogi między Broumovem, a Mieroszowem.

Meziměstí swój rozkwit przeżywało w 2 połowie XIX wieku, a przyczyniło się do tego dokończenie w 1870 roku linii kolejowej Choceň-Broumov i wybudowanie wielkiego dworca kolejowego, obsługującego transporty towarowe do pruskiego Śląska. Dworzec został zaprojektowany przez najlepszych inżynierów monarchii, którzy uważali, że będzie to ważny, prusko-austriacki węzeł kolejowy.

W latach 1884 – 1886 fabrykant J. Schroll wybudował w Meziměstí mechaniczną przędzalnię bawełny, najnowocześniejszą na tamte czasy w Europie. W fabryce zamontowanych było 30 tys. wrzecion, przy których pracowało 175 robotników. Rozwój tkalnictwa w Meziměstí, a wraz z nim rozwój miasta, trwał do drugiej wojny światowej.

Po wojnie obszar miasta został powiększony przez włączenie do niego kilku pobliskich wiosek. Były to: Vižňov, Ruprechtice, Hynčice, Jetřichov, Verneřovice i Březová. Konglomerat ten rozpadł się w 1990 roku, a integralną częścią Meziměstí pozostały Ruprechtice, Vižňov i Březová.

Ruprechtice położone są u podnóża Javořych Hor i stanowią dobry punkt wyjściowy na najstarszy w okolicy szczyt o nazwie Ruprechtický Špičák, mający wysokość 880 metrów. Od samego początku istnienia, tj. od ok 1250 roku, prosperowało tam rolnictwo i chałupnicze sukiennictwo. Na przełomie XIX i XX wieku w Ruprechticach zaczęto wydobywać wapien, co wpłynęło na podniesienie rangi przemysłowej miasta.

Z Ruprechtic pochodził J. Schroll – prekursor produkcji tekstylnej, F. Heinzl – właściciel fabryki tekstylnej w Petřichovie,

oraz C. Kulmitz – budowniczy i właściciel fabryki cegieł szamotowych. Byli to znani na Broumovszczyźnie przemysłowcy.

Kolejną integralną częścią Meziměstí jest wioska **Vižnov**, leżąca przy Dobrohotskim Potoku. Pochodzi ona z 1355 roku. Prawie przez sto lat należała do rodów szlacheckich z Adršpachu, a następnie została przekazana pod zarząd opata Broumovskiego, stając się tym samym majątkiem klasztornym. Z inicjatywy zakonu, w 1613 roku w Vižnovie utworzona została trzyklasowa szkoła podstawowa. Według ksiąg, w 1676 roku gospodarowało we wsi 29 rolników i 22 chałupników.

W XIX wieku Vižnov stał się w regionie centralnym ośrodkiem handlu płótnem. Ilość mieszkańców wzrastała, i wg. źródeł, w 1890 roku było ich już ponad 1000. W czasach Pierwszej Republiki w mieście rozwinęło się także rzemiosło. Przełom wieków dla Vižnova nie był pomyślny, gospodarka chyliła się ku upadkowi, a mieszkańcy zaczęli opuszczać te tereny udając się w inne regiony za poszukiwaniem pracy.

Z Meziměstí związana jest także **Březová**, założona w 1253 roku przez broumovskiego opata J. Chotovskiego. Jej rozkwit przypada na lata po pierwszej wojnie światowej. Powstała wtedy firma produkująca rolety, przedsiębiorstwo H. Burkerta, zajmujące się produkcją ekranów kinowych, oraz stolarnia, której właścicielem był tekstylnik J. Schroll z Ruprechtovic.

Spośród wszystkich miejscowości leżących na broumovskim cyplu najdłuższą jest **Šonov**, ciągnący się wzdłuż Gór Jaworzyc na przestrzeni 7 kilometrów. Dokładna data założenia miejscowości nie jest znana. Prawdopodobnie był to XII wiek. Na terenie Šonova znajdowały się kopalnie porfiru i metafiru, wydobywano także żwir i rudę żelaza. W dokumentach źródłowych znajduje się również informacja o tym, iż niedaleko miasta dwukrotnie wydobywano węgiel. W 1872 roku rozpoczęto proces wydobywczy

po zainwestowaniu 30 tys. guldenów, lecz po krótkim okresie został on przerwany. W latach 1901 – 1902, po raz drugi podjęto próby wydobywania węgla, jednak bez powodzenia.

Šonov przez długie lata pozostawał wsią typowo rolniczą. Jeszcze w 1930 roku gospodarowało tam 63 rolników. Oprócz nich, społeczność lokalna składała się także z chałupników, handlowców i przedsiębiorców. W latach trzydziestych w Šonovie, podobnie jak w innych miastach i wsiach regionu broumovskiego, rozpoczął się proces migracyjny miejscowej ludności do miast przemysłowych w poszukiwaniu pracy. Spowodował on wyludnienie miejscowości i jej stagnację. O dawnej świetności Šonova świadczą zachowane do dzisiaj stylowe gospodarstwa wiejskie.

Niedaleko Meziměstí znajdują się **Verněřovice**. Data powstania wsi jest nieznana. Do 1434 roku była ona samodzielna pod względem władzy kościelnej, potem ją utraciła, aby ponownie usamodzielnic się w 1578 roku. Po dwudziestu pięciu latach probostwo Verněřovic powiększone zostało o Bohdasin, gdzie od 1582 roku funkcjonowała pierwsza szkoła w regionie. Od 1629 roku wieś posiadała księgę urodzeń, a od 1724 roku także księgę zgonów.

Pod koniec XIX wieku Verněřovice przeżywały rozkwit społeczno-gospodarczy, którego oznaką było m.in. postawienie nowej szkoły w miejsce drewnianego obiektu. Szkoła była najpierw dwuklasową placówką edukacyjną, później trzy i czteroklasową. Posiadała także bibliotekę. W jej pobliżu funkcjonował dom dla biednych i przedszkole.

We wsi prowadzona była również praktyka lekarska, a nad bezpieczeństwem mieszkańców czuwała grupa dobrowolnych strażaków. Na początku dwudziestego wieku do Verněřovic doprowadzono prąd elektryczny, co spowodowało ożywienie życia kultu-

ralnego i społecznego mieszkańców wsi. Rozpoczęła wówczas działalność grupa kulturalna spółki niemieckiej, zespół muzyczny i chór kościelny, a także grupa gimnastyczna.

We wschodniej części cypla broumovskiego, wzdłuż rzeki Šcinawy, leży miejscowość **Otovice**. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1300 roku, kiedy to od Wielkiej Wsi oddzieliło się osiedle przyjmując nazwę „Villa Ottonis” – Ottova lub Ottonova wioska. W księgach z 1602 roku jest zapis mówiący o 33 rodzinach chłopskich zamieszkałych w Otovicach. We wsi była szkoła i kościół.

Pod koniec XVII wieku Otovice były typową wsią lenną, z dobrze rozwiniętym rolnictwem, funkcjonującą zgodnie z założeniami państwa klasztornego. O zamożności jej mieszkańców świadczyła bogata architektura zabudowań gospodarczych, a także nowo wybudowany młyn.

Przewaga rolnictwa i podstawowego rzemiosła jest typowa dla Otovic do dzisiaj. Na rozwój gospodarczy wsi wpływa jej usytuowanie przy szlaku handlowym do Kłodzka i przy linii kolejowej Choceń-Broumov, która w przeszłości miała przedłużenie do Polski, a także otwarcie w 1992 roku międzynarodowego przejścia granicznego Otovice – Tlumaczów.

Do niewielu wsi, które w chwili założenia stanowiły samodzielne i niezależne od państwa klasztornego probostwa z własnym kościołem, należy **Božanov**, pochodzący z XIII wieku. W pierwszej połowie XVII wieku, tamtejszy kościół połączony został z kościołem w Martínkovicach.

W 1624 roku w Božanovie wybudowano pierwszą szkołę. Do I wojny światowej funkcjonowała we wsi szkoła czteroklasowa, później zredukowana do trzyklasowej. Wieś miała też bibliotekę, dom dla biednych, kasę pożyczkową i ubezpieczalnię. Była

także poczta i ekspozytura urzędu celnego, funkcjonujące do wybuchu drugiej wojny światowej.

Mieszkańcy Bożanova mieli zatrudnienie w budownictwie, które rozwinęło się na tym terenie w oparciu o zasoby surowca budowlanego znajdującego się na Ziemi Broumovskiej. Ogromne bloki piaskowca brano stamtąd do budowy klasztoru w Broumovie, oraz kamienie do budowy młynów w okolicy. Wioska była także dostarczycielem piasku budowlanego wydobywanego z kilku dolów.

Pod koniec dziewiętnastego wieku Bożanów liczył ponad półtora tysiąca mieszkańców. Z upływem lat ich ilość zmniejszała się w związku z migracją ludności do miast przemysłowych w poszukiwaniu pracy. W połowie 1922 roku wieś przeżyła kataklizm. Wybuchł pożar, w czasie którego spłonął rząd domów i dworaków. W historii Bożanova jest on określany, jako „wielki pożar”.

Gospodarkę miast i wsi pogranicza broumovskiego zdeterminowało środowisko przyrodnicze, charakteryzujące się złożoną budową geologiczną i urozmaiconą linią terenu. Dzięki korzystnym uwarunkowaniom glebowo-klimatycznym, od czasów pierwszego osadnictwa dominuje na tych terenach produkcja rolna. Od wieków też wykorzystywane są w budownictwie zasoby różnorodnych surowców skalnych, jakie posiada Ziemia Broumowska.

Ziemia Mieroszowska

Przy granicy Polski z Czechami, w Obniżeniu Mieroszowskim, położone jest największe miasto regionu – **Mieroszów**, liczące około pięciu tysięcy mieszkańców. Nie ma dokładnych informacji na temat jego początków. Osadnictwo wkroczyło w ten zakątek gór dość późno, co należy upatrywać w trudnych warun-

kach fizjograficznych, mało żyznych glebach, surowym klimacie, ukształtowaniu terenu, oraz położeniu z daleka od większych ośrodków miejskich po obu stronach Sudetów. Przypuszcza się, że pierwsza osada została założona około 1285 roku na południu od obecnego miasta przez benedyktynów z Broumova, i przez długi okres była pod ich wpływami. Po sprowadzeniu przez Bolka I Świdnickiego mnichów z Opatovic nad Łabą do klasztoru w Krzeszowie, osada przeszła pod ich wpływ. Później, miejscowość należała do dóbr sąsiadujących z zamkiem Radosno, położonym w Górach Suchych.

Prawa miejskie Mieroszów uzyskał w 1303 roku, a w połowie XIV wieku został włączony w skład Księstwa Świdnicko-Jaworskiego. W 1392 roku koligacje rodzinne Piastów Śląskich doprowadziły do tego, że wraz z całą okolicą miasto przeszło bezpośrednio pod władzę Korony Czeskiej. W czasie wojen husyckich wiele ucierpiało, a pożar w 1427 roku doszczętnie je spalił. Pod koniec XV wieku założono nową osadę u stóp Kościelnej Góry, która stała się załążkiem obecnego miasta.

Wiek XVI i XVII, to okres rozkwitu gospodarczego Mieroszowa. Powstały wówczas cechy piekarzy, szewców, grabarzy, rzeźników, rymarzy i szklarzy. Zaczęły funkcjonować warsztaty tkackie, oraz rozpoczął działalność duży młyn papierniczy. Wyroby rzemieślników sprzedawano na targach organizowanych w mieście. W 1647 roku ożywienie gospodarcze Mieroszowa przypadło na pomyślny okres dla całego Śląska. Ukształtowane zostało wtedy „państwo mieroszowskie”. Obejmowało ono dziewięć okolicznych wsi, będących dobrami o dużej samodzielności. Stabilizacja gospodarczo-społeczna Mieroszowa trwała do okresu wojen Śląskich. W 1742 roku, granica między Śląskiem zajęтым przez Prusy, a Czechami, spowodowała pozbawienie Mieroszowa zaplecza,

jakimi była dla niego Broumowszczyzna. Od tej pory miasto wraz z okolicami zaczęło chylić się ku upadkowi.

W XIX wieku nastąpiło ponowne ożywienie gospodarki regionu dzięki rozwojowi lokalnego przemysłu, głównie włókienniczego i drzewnego, a także uruchomieniu w 1877 roku linii kolejowej ze Szczawna Zdroju do Czech. W Mieroszowie zmodernizowano wówczas urządzenia komunalne i wzniesiono sporo nowych obiektów użyteczności publicznej, co nadało miastu odpowiedniego wyrazu. Zwiększyła się też ilość jego mieszkańców. Rozwój gospodarczy Mieroszowa i okolicznych wsi był możliwy dzięki kapitałowi, który w 1871 roku Prusy uzyskały od Francji, jako kontrybucję wojenną.

Po pierwszej wojnie światowej w Mieroszowie panował głęboki kryzys gospodarczy, wynikający z ogólnoświatowych zakłóceń panujących w tym obszarze. Nie występował on w turystyce, czego przykładem były pobliskie osady Różana i Kowalowa, które stały się bardzo popularnymi letniskami. Po 1945 roku w Mieroszowie i regionie nie wiele się zmieniło pod względem gospodarczym. Nie inwestowano w przemysł i urządzenia komunalne, pomimo tego, że funkcjonowały w mieście zakłady lniarskie, cegielnia i fabryka mebli. To spowodowało, że duża część mieszkańców Mieroszowa i okolic zmuszona była szukać pracy w kopalniach i zakładach przemysłowych w pobliskim Wałbrzychu.

Bogate środowisko przyrodnicze pogranicza mieroszowskiego, jego klimat oraz walory turystyczne stanowią poważny atut dla regionu. W śródgórskiej głębokiej kotlinie położone jest **Sokolowsko**. Powstało ono, jako typowa wieś kolonizacyjna, w XIV wieku, kiedy rozwijało się osadnictwo w głębi Sudetów. Na początku XVI wieku wieś przejęli na własność Hochbergowie – właściciele zamku Książ. Znajdowało się tam wówczas 14 zagród

chłopskich. Podobnie, jak inne miasta i osady po stronie polskiej i czeskiej, Sokołowsko przechodziło różne koleje losu związane z wojnami husyckimi, wojną trzydziestoletnią i wojnami śląskimi.

W 1859 roku dr Hermann Brehmer uzyskał od rządu pruskiego koncesję na prowadzenie w Sokołowsku lecznictwa klimatycznego i zakładu leczniczego dla chorych na płuca. Otworzył pierwsze kąpielisko zimnych wód, gdzie rozpoczął leczenie metodą hydroterapii. Asystent dr. Brehmera, dr Alfred Sokołowski, będący w latach 1874 – 1876 pacjentem uzdrowiska, wprowadził nowe urządzenia medyczne i nowe metody leczenia. Z jego inicjatywy w Sokołowsku powstawały kolejne obiekty kuracyjne, a wokół nich tworzone były tereny zielone – parki i promenady. Na przełomie XIX i XX wieku Sokołowsko intensywnie się rozwijało, stając się znanym w Europie uzdrowiskiem, porównywanym z uzdrowiskami szwajcarskimi. Napływ kuracjuszy był przychylnie przyjmowany przez stałych mieszkańców. Przeznaczali oni dla leczących się w uzdrowisku swoje domy na bazę noclegową, zyskując tym samym dodatkowe źródło dochodu.

W obrębie administracyjnym Sokołowska położone są ruiny średniowiecznego, kamiennego zamku Radosno, wzniesionego przez Bolka I. Była to typowa, jedna z wielu strażnic nadgranicznych strzegąca księstwo świdnickie przed najazdem Czechów z południa. Stanowiła ona centrum lennych dóbr rozciągających się wokół Mioszowa. Zamek, na podstawie układu o sukcesję z 1353 roku, przeszedł na własność Korony Czeskiej. Prawdopodobnie, w 1427 i 1434 roku oblegali go husyci i mieli tam swoją siedzibę. Około 1497 roku został zniszczony. Częściowo zachowała się wolnostojąca, cylindryczna wieża będąca pozostałością zamku górnego. Dokumenty źródłowe nie podają dokładnie jaki obszar zajmowały ówczesne dobra zamku Radosno, ale zapewne rozciągały się

po obu stronach obecnej granicy polsko-czeskiej. Część tego obszaru została włączona do posiadłości klasztoru w Broumovie.

Kolejną wioską, tzw. „ulicówką”, na pograniczu Mieroszowskim jest **Unisław Śląski**, rozciągający się na linii wschód – zachód wzdłuż drogi prowadzącej ze Świdnicy do Mieroszowa, będącej historycznym szlakiem. Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1350 roku. W 1428 roku wieś, należąca wówczas do rodziny Hochbergów, została splądrowana przez husytów, w następstwie czego opustoszała.

Rozkwit Unisławia Śląskiego nastąpił dopiero w XVIII wieku. Gospodarstwa zaczęto budować w pewnym oddaleniu od głównej drogi, co spowodowało, że układ wsi wzbogacił się o szereg odgałęzień. Obok produkcji rolnej rozwinęło się tam także tkactwo, na co wpływ miał tworzący się w pobliskim Mieroszowie ośrodek lniański. Dominującą społecznością we wsi była gmina ewangelicka. Wybudowała ona dom modlitwy o konstrukcji szkieletowej, który w kolejnych latach został powiększony oraz zmodyfikowany.

W dolinie rzeki Rybnej, przy skrzyżowaniu historycznych traktów w kierunku Wałbrzycha i Unisławia, a dalej Mieroszowa, położona jest **Rybnica Leśna**. Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1288 roku. Pod względem układu urbanistycznego jest to również typowa wioska ulicówka z zabudowaniami zgrupowanymi wzdłuż drogi na południe i wschód od skrzyżowania. Rybnica Leśna, podobnie, jak inne wsie i miasta na pograniczu mieroszowskim, przeżywała okresy upadku i rozkwitu. Do pierwszego niewątpliwie należy zaliczyć wojny husyckie, w wyniku których wioska w latach dwudziestych XV wieku całkowicie opustoszała. Okresem pomyślnym dla niej był natomiast czas reformacji. Nastąpił wówczas szybki rozwój wsi i nadanie jej praw wolnego sołectwa.

W 1542 roku Rybnica Leśna przeszła pod panowanie Hochbergów, stając się lokalnym ośrodkiem ich dóbr leśnych i gospodarki leśnej. We wsi rozwinęło się także tkactwo, stanowiąc zaplecze dla Mioszowa, będącego wówczas centrum tego rzemiosła. Właściciele warsztatów tkackich z Rybnicy Leśnej zbywali tam swoje wyroby i zaopatrywali się w surowce. Przypuszcza się, że nawiązane też zostały kontakty z Broumovem i okolicznymi osadami po stronie czeskiej, gdzie tkactwo było w rozkwicie.

W latach trzydziestych ubiegłego stulecia Rybnica Leśna stała się popularna dzięki walorom turystycznym i wypoczynkowym. W wiosce i okolicy były przygotowane atrakcyjne tereny dla uprawiania sportów zimowych, oraz funkcjonowało kilka restauracji i zajazdów oferujących przyjezdnym dobre warunki pobytu.

Na styku z Mioszowem położona jest wieś **Kowalowa**. Podobnie, jak inne wsie na tym terenie, była częścią lenną zamku Radosno. W czasie wojen husyckich została spustoszona i dopiero na początku XVI wieku, po zakupieniu jej przez Hochbergów, zaczęła się rozwijać gospodarczo. Do początków XIX wieku w Kowalowej dominowało rolnictwo. Sytuacja społeczna wioski uległa zmianie wraz z rozwojem przemysłu lniarskiego w Mioszowie. Wówczas podstawowym zajęciem jej mieszkańców stało się tkactwo.

Pod koniec XIX wieku zaczęły się tworzyć powiązania Kowalowej z pobliskim uzdrowiskiem Sokołowsko. Kiedy w 1884 roku powstało w uzdrowisku trzecie sanatorium „Marienhaus”, w Kowalowej założona została jego filia. Brak wystarczającej bazy lokalowej spowodował, iż okoliczni chłopcy zaczęli adaptować swe domostwa na potrzeby przybywających do wsi kuracjuszy i letników.

Główna droga wiejska, przy której usytuowana została Kowalowa, jest jednocześnie odcinkiem historycznego szlaku ze Śląska do Czech. Pierwotne zabudowania były rozlokowane po obu stronach

drogi. Postępująca zmiana struktury ludnościowej wsi spowodowała zmiany w jej układzie urbanistycznym. Obecna zabudowa Kowalowej pochodzi przeważnie z przełomu XIX i XX wieku. Posiada ona cechy budownictwa podmiejskiego, co wynika stąd, iż Kowalowa stanowi dla pobliskiego Mioszowa przedmieście, łącząc się z nim przestrzennie na południowym krańcu.

W niedalekiej odległości od Mioszowa jest wieś **Nowe Siodło**. Pierwszy przekaz o wsi pojawił się w 1355 roku. Jej teren był związany historycznie z lennem zamku Radosno i stanowił własność Schwenkinfeldów. Historycy domniemają, iż Nowe Siodło z końcem XIV wieku weszło wraz z Mioszowem w skład księstwa świdnicko-jaworskiego, a w 1392 roku, w ramach lenna króla czeskiego Karola IV, przeszło formalnie do Korony Czeskiej.

W czasie wojen husyckich Nowe Siodło zostało spalone. Po ich zakończeniu, w miejscu starej wioski wybudowano nową osadę o nazwie Neudorf – Nowa Wieś. Ponownego zniszczenia wsi i okolic dokonała wojna trzydziestoletnia, po której, na długie lata tereny te zostały wyludnione. Przełom XVIII i XIX był okresem, kiedy Nowe Siodło zaczęło wpisywać się w krajobraz gospodarczy regionu. We wsi rozwinęło się tkactwo chałupnicze, a jego wyroby odstawiane były do Mioszowa. Dla tamtejszych zakładów tkackich wieś stanowiła także zaplecze siły roboczej.

Nowe Siodło, podobnie, jak i inne wioski w regionie, ma charakter ulicówki rozciągniętej wzdłuż drogi wiodącej z południowego wschodu na północny – zachód. We wsi zachowały się zabudowania według układu przestrzennego sprzed wieków, charakteryzujące się tym, że budynki gospodarcze okalają majdany jedynie z trzech stron. Zachowały się również fragmenty zabudowy drewnianej krytej strzechą. Między Nowym Siodłem a Mioszowem są też ślady wyrobiska po cegielni z przełomu XIX i XX wieku.

Na odgałęzieniu szlaku wiodącego ze Świdnicy poprzez Mieroszów do Czech usytuowana jest kolejna historyczna miejscowość **Golińsk**. Jest to graniczna wieś – ulicówka, położona w obniżeniu pomiędzy sąsiadującymi wzniesieniami, z zabudowaniami gospodarczymi ulokowanymi dość swobodnie.

Pierwsze wzmianki o Golińsku, jako części lenna zamku Radosno, sięgają XIV wieku. Od XVI wieku wieś należała do Hochbergów, a w latach 1657 – 1780 była siedzibę tego rodu. W XIX wieku ludność Golińska zajmowała się głównie tkactwem, zbywając swoje wyroby w pobliskim Mieroszowie. Na przełomie wieków we wsi rozwinęło się samodzielne rzemiosło. Powstała tkalnia oraz zakłady zajmujące się produkcją żaluzji, dekoracją wyrobów ceramicznych, a także zakłady uszlachetniania włókna.

Walory środowiska przyrodniczego pogranicza mieroszowskiego, a także jego cenne zasoby naturalne, stanowią o posiadanym przez część pogranicza statusie obszaru krajobrazu chronionego.

II. Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza

1. Kultura regionalna i jej wartości

Pojęcia *kultura*, *dobra kultury* są różnorodnie definiowane, co ma związek ze zmianami społecznej funkcji kultury i jej obecności w życiu codziennym. Termin *kultura* jest wieloznaczny (z łac. *colere* – uprawa, dbać, pielęgnować). W przeszłości kulturę kojarzono z uprawą roli (łac. *cultus agri*), bądź „uprawą umysłu”, a za dobra kultury uznawano obiekty godne „kultu”. Przez wiele wieków pojęcia te nie było rozpowszechnione – używano je w znaczeniu metaforycznym, dopiero na przełomie XIX i XX wieku zaczęto je utożsamiać z działalnością ludzką i jej wytworami materialnymi i niematerialnymi, a także z zachowaniami ludzkimi (Nowicka 2002).

Antonina Kłoskowska postrzega kulturę, jako względnie zintegrowaną całość w której podstawą zachowań ludzi i wytworów tych zachowań są wzory wspólne dla zbiorowości społecznej, wykształcone i przyswajane w toku interakcji. Jej przejawami są m.in.: nauka, język, sztuka, a także religia (Kłoskowska, 1991, s. 23). Podobnie na temat kultury wypowiada się Edward Taylor, równoważąc ją z cywilizacją. Uważa on, że kultura jest złożoną całością, na którą składają się: wiedza, wierzenia, sztuka, moralność, prawo, obyczaje, a także zdolności i nawyki ludzkie. Składniki te charakteryzują się dużym zróżnicowaniem (Orłowska, 2004, s. 58).

Rozważania na temat kultury można sprowadzić do konkluzji, że kultura jest zbiorem dorobku powstałego w wyniku twórczego wysiłku niezliczonych pokoleń, działań jednostki oraz grup, i zawiera wartości stanowiące fundament ich bytu. Wartości kulturowe są ściśle związane z rozwojem społeczeństw i rozwojem myśli teoretycznej, jak również z rozwojem kręgów kulturowych, dla których stały się one niezbędne. Pojęcie *wartości kulturowe* jest różnie określane i interpretowane, zwłaszcza przez filozofów (Mróz, 2001, s. 14).

Wartości kulturowe w ujęciu obiektywistycznym traktowane są jako pewna właściwość przedmiotów, niezależnie od tego, jak je oceniają ludzie. Natomiast w ujęciu subiektywistycznym traktuje się je, jako właściwości nadawane przedmiotom przez człowieka, zależnie od jego potrzeb, woli i uczuć. Stąd też, uznaje się zależność wartości od człowieka i jego potrzeb, oraz od właściwości samego przedmiotu. Wartości „(...) stają się składnikiem osobowości człowieka, powodują wyrażanie przez niego określonych ocen i ogółów wartościujących, stymulują działanie” (Janowski, 1998, s.12).

We wszystkich wypowiedziach na temat wartości w kontekście kulturowym wspólna jest myśl, że człowiek wyzwala się dzięki kulturze. Od tego, jaka ona jest, w znacznej mierze zależy byt narodu, jego tożsamość i miejsce wśród innych narodów, a także kształt życia dzisiaj, i w przyszłości. W relacji człowieka z kulturą istnieje sprzężenie zwrotne – człowiek tworzy kulturę i sam jest przez nią stworzony (Pasierb, 1986, s. 81).

Nie ulega wątpliwości, że środowisko kulturowe w którym człowiek przebywa jest podstawowym czynnikiem wpływającym na jego rozwój we wszystkich sferach osobowościowych. Kultura kształtuje najbardziej nawet fundamentalne i uniwersalne aspekty ludzkiego życia, bez niej „(...) zachowanie się człowieka byłoby

chaotycznym zlepkiem bezcelowych działań i emocjonalnych wybuchów” (Dubois, 1986, s. 81). Kontakt z kulturą wpływa na rozwój osobowościowy człowieka zwłaszcza wtedy, kiedy występuje kryzys tożsamości o wymiarze wewnętrznym, bardziej „duchowym”. Dotyczy on szczególnie młodego pokolenia, które nie potrafi wyraziście i obiektywnie zrozumieć wiele zjawisk i odnieść się do nich.

Przekazywane dzieciom i młodzieży wzorce wartości i norm kulturowych w zderzeniu z codziennością tracą na swojej randze. Jednostki o słabej konstrukcji psychicznej budują „własny” system wartości, niejednokrotnie sprzeczny z wszelkimi kryteriami społeczno-obyczajowymi i moralnymi, lub aprobują systemy, będące zaprzeczeniem wszelkich tradycyjnych konwencji, obyczajów i zwyczajów, które już funkcjonują w środowisku społecznym. Postawa taka wynika z braku świadomości o więzach, jakie łączą człowieka ze środowiskiem kulturowym, i wpływach kultury na rozwój sfery biologicznej, psychicznej, intelektualnej i etyczno-moralnej człowieka. W procesie tym ważną rolę spełnia kultura środowiska regionalnego z którym człowiek jest związany – niejednokrotnie od dzieciństwa. Jest ona specyficzna dla danego terenu i jego mieszkańców, często ma swoją odrębność i autonomię, które kształtowane były przez pokolenia.

Dla konkretnej społeczności lokalnej kultura regionalna jest naturalną samoobroną przed niebezpieczeństwem uniformizmu i unifikacji, daje poczucie „zakorzenienia” w środowisku. Jeśli człowiek chce być w pełni podmiotem, a nie przedmiotem toczących się procesów społecznych, politycznych i gospodarczych, to takie poczucie jest niezbędne dla jego funkcjonowania (Bednarek, 1999, s. 11-12).

Regionalne środowisko kulturowe jest ważne dla ludzi młodych, szczególnie tych, zagubionych we współczesnym świecie

cie. Budzi w nich świadomość przynależności do wspólnoty społecznej. W sytuacji, kiedy „(...) człowiek pozbawiony jest możliwości utożsamiania się z konkretną tradycją, ze wspólnotą większą od rodziny, lecz mniejszą od narodu, z obyczajem i dialektem wyróżniającym go pomiędzy milionami, a wspólnymi dla tysięcy, zatracą się w beczasowości i masie”(Tusk, 1988).

Kultura regionalna charakteryzuje się całym systemem „gromadzenia” i „przechowywania” wartości intelektualnych, moralno-społecznych i religijnych, a także, w jakimś sensie, materialnych. Składa się na nią dorobek materialny, duchowy, oraz społeczny. Dorobek ten, to dziedzictwo kulturowe regionu, którego najbardziej wartościowe i autentyczne elementy należy utrwalać, i chronić przed niekorzystnymi i żywiołowymi zmianami (Simonides, 1988).

Dziedzictwo kulturowe jest specyficzne w regionach pogranicza, ze względu na występujące tam wpływy społeczno-kulturowe sąsiadujących ze sobą narodów. Proces dyfuzji przebiega w warunkach nadrzędności lub równorzędności, ale bez niszczenia związków z własnym obszarem kulturowym, a także narodowym. Obszary rozciągające się po obu stronach granicy mają konkretny wymiar i kształt tylko pod względem geograficznym (Heffner, 1998), czego przykładem jest m.in. pogranicze broumovsko-mierszowskie.

Występująca na tym pograniczu spójność dziedzictwa kulturowego dotyczy kultury materialnej (budownictwo sakralne, architektura ludowa, narzędzia pracy, jakimi posługiwano się na przestrzeni wieków, stroje codzienne i świąteczne, sztuka użytkowa), a także kultury społecznej, na którą składają się zwyczaje, obrzędy i rytualne zachowania mieszkańców regionu, związane z ich pracą, zabawą i codziennym życiem.

2. Kultura materialna regionu broumovskiego

2.1. Architektura sakralna

Dziedzictwo kultury materialnej Broumowszczyzny jest bardzo bogate. Składają się na nie zabytkowe pałace, obiekty wiejskiej architektury regionalnej oraz zespoły urbanistyczne. Wielorakość zabytków jest zasługą zakonu benedyktynów, którego wpływy były widoczne nie tylko w sferze religijnej, ale także gospodarczej i społecznej. Benedyktyni stali się znaczącymi szermierzami nauki i kultury. Dzięki nim, na ziemie czeskie przybył z Bawarii Krzysztof Dientzenhofer, wielki mistrz baroku i budowniczy. Przez długie lata przebywał w Pradze, gdzie pozostawił po sobie wiele cennych zabytków architektonicznych.

W 1710 roku, opat broumovski Otmara Zinke mianował Krzysztofa Dientzenhofera stałym architektem opactwa. Współpracownikiem i następcą architekta był jego syn, Kilian Ignacy. Młody architekt, przy projektowaniu kościołów zastosował nowatorskie – na tamte czasy – rozwiązania przestrzenne, polegające na „wtopieniu” budowli w krajobraz terenu. Świadczyły one o posiadany przez Kiliana Ignacego Dientzenhofera poczuciuładu architektonicznego.

Ojciec i syn Dientzenhoferowie są twórcami Broumovskiej Grupy Kościołów, charakteryzujących się tym samym stylem budowlanym i elementami architektonicznymi (*Broumovská skupina*, 2000, s. 6-10). Powstały one na początku XVIII wieku w miejsce wcześniejszych kościołów drewnianych. Kilka kościołów przetrwało w dobrym stanie do czasów obecnych, inne wymagają działań renowacyjnych.

Jeden z zabytkowych kościołów, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, znajduje się w Bożanovie. Prawdopodobnie został on zaprojektowany przez Krzysztofa Ignacego Dientzenhofera.

Budowę kościoła rozpoczęto w 1735 roku. Przebiegała ona w dwóch etapach i zakończyła się 1743 roku. Kościół stoi w centrum wsi na wzniesieniu, okala go cmentarz i kamienny mur z gotycką bramą z XVI wieku. Na głównym ołtarzu neobarokowym, pochodzącym z początku XX wieku, umieszczona została rzeźba św. Marii Magdaleny – patronki kościoła, a po jego bokach rzeźby św. Józefa i św. Jana Chrzciciela.

W Heřmánkovicach, w 1723 roku wybudowany został kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Stoi on na za wsią, na niewielkim wzniesieniu w środku cmentarza. W kościele uwagę przykuwa obraz klasztoru broumovskiego, znajdujący się nad głównym ołtarzem, a w prezbiterium obraz przedstawiający widok miasta Broumova. W dolnej części obrazu umieszczony został monogram opata Othmara Zinke, pod którym widnieje data 1736. Wyposażenie kościoła jest barokowe, częściowo empire. Zabytkowy jest również barokowy budynek przykościelnej plebanii, prawdopodobnie zaprojektowany przez Kiliana Ignacego Dientzenhofera. Obecnie jest tam ośrodek dokumentacji działalności zakonu benedyktynów z Broumova i Polic.

Cennym zabytkiem architektury sakralnej jest stojąca na górze Hvězda – najwyższym miejscu Broumovskich Ścian – barokowa kapliczka pod wezwaniem Matki Bożej Śnieżnej. Ten cenny zabytek architektury sakralnej, o kształcie pięcioramiennej gwiazdy, wybudowany został w latach 1732 – 1733 wg. projektu Kiliana Ignacego Dientzenhofera.

W 1786 roku, po zamknięciu kapliczki z nakazu cesarza Józefa II, została ona sprzedana i przeznaczona do zburzenia. W połowie XIX wieku zdewastowany i w części zburzony obiekt kupił opat Johannes Nepomuk Rotter. Po odnowieniu, kapliczka zaczęła pełnić swoją funkcję.

3. Kapliczka p.w. Matki Bożej Śnieżnej na górze Hvězda (zdj. F. Drejer)

We wsi Otovice jest kościół pod wezwaniem świętej Barbary – kolejny z Broumovskiej Grupy Kościołów – wybudowany w 1727 roku według projektu Krzysztofa Dientzenhofera. Prace wewnątrz kościoła prowadzone były jeszcze w latach 1748 – 1750.

4. Kościół p.w. św. Barbary w Otowicach (zdj. F. Drejer)

Zgodnie z przyjętą przez budowniczych zasadą nad głównym wejściem umieszczony został monogram opata Othmara Zinke i data wyświęcenia kościoła – rok 1726. Najcenniejszym zabytkiem w kościele jest ołtarz oraz płaskorzeźby i zdobienia z XVIII wieku.

W skład Broumovskiej Grupy Kościołów wchodzi także kościół pod wezwaniem św. Jakuba Większego w Ruprechticach. Został on zaprojektowany przez Krzysztofa Dientzenhofera, natomiast budowę, rozpoczętą w 1720 roku i trwająca trzy lata nadzorował jego syn Kilian Ignacy. Kościół w Ruprechticach różni się od innych kościołów podstawą, która została wyciosana z kamienia i ma kształt ośmiokątny. Ma on jedną nawę z przylegającą do niej zakrystią i przedsionkiem, a także renesansową dzwonnice z drugiej połowy XVI wieku, stojącą oddzielnie i spełniającą zarazem funkcję bramy cmentarnej.

5. Po lewej stronie: wejście do kościoła św. Jakuba w Ruprechticach
6. Po prawej stronie: pamiątkowa tablica nad drzwiami kościoła (zdj. F. Drejer)

Nad drzwiami wejściowymi do kościoła widoczna jest tablica z napisem łacińskim: FILIO TONITRUI S. JACOBO MAJORI EXCITAVIT 1721 O.A.B. (OTHMAR ABBAS BRAUNENSIS), co znaczy: „Synowi pioruna, świętemu Jakubowi Większemu zbudował Othmar, opat broumovski”. Do czasów współczesnych przetrwał także eliptyczny znak břevnovskiego i broumovskiego klasztoru, umieszczony nad tablicą. Obok kościoła znajduje się plebania, a nad wejściem do niej umieszczony został herb opactwa brzewnowsko-broumovskiego.

Z inicjatywy opata Othmara Zinke, w 1727 roku w Šonovie został wybudowany kościół świętej Małgorzaty, charakteryzujący się z dwiema wieżami zwróconymi w kierunku klasztoru broumovskiego. Jego projektantem był Krzysztof Dientzenhofer. W latach 1748 – 1750 prowadzono jeszcze wewnątrz kościoła prace o charakterze wyposażeniowym. Na cmentarzu przykościelnym stoi nowogotycka kaplica z malowidłami ściennymi pochodzącymi z 1878 roku. Wydarzenia dziejowe na Ziemi Broumovskiej nie ominęły kościoła w Šonovie. Na przestrzeni lat ulegał on zniszczeniu, a wyposażenie jego wnętrza było rozkradane.

Do najbardziej zachowanych obiektów sakralnych z Grupy Kościołów Broumovskich zaliczany jest barokowy kościółek pod wezwaniem św. Michała Archanioła w Vernéřovicach, wybudowany wg. planów Krzysztofa Dientzenhofera w latach 1719 – 1720, z inicjatywy opata Othmara Zinke. Nad wejściem do kościoła znajduje się tablica z napisem: PRINCIPI, CAELESTIS, EXERCITUS, S. MICHAELI, DEPICAT. 1719, O.A.B (Księżciu zastępów niebieskich, św. Michałowi poświęca Othmar, opat broumovski). Kościół posiada jedną nawę, po stronie wschodniej zakrystię, a po stronie zachodniej wieżę. Z pięciu dzwonów,

jakie kościół miał początkowo, do czasów współczesnych zachował się tylko jeden, oznakowany symbolami klasztoru břeunovskiego i broumovskiego. Cennym zabytkiem kościoła jest obraz na ołtarzu, przedstawiający objawienie św. Michała Archaniola na górze Gargano. Jego twórcą jest malarz śląski, Feliks A. Scheffler.

W 1883 roku przy kościele wybudowana została barokowa plebania. Nad jej głównym wejściem umieszczono herb opactwa brzeunowsko-broumovskiego.

7. Kościół p.w. św. Michała Archaniola w Verněřovicach (zdz. F. Drejer).

Na uwagę zasługuje także barokowy kościół w Vižňovie, noszący imię świętej Anny. Jego budowę, trwającą cztery lata, ukończono w 1728 roku. Projektantem kościoła był Kilian Ignacy Dientzenhofer, a budowę prowadził mistrz murarski z Broumova. Do kościoła dołączona została graniastosłupowa wieża, której budowniczym był Johann Heinrich Opitz z Ruprechtic. Przy kościele jest cmentarz, okalany zabytkowym murem, i cmentarna kaplica.

We wsi Martínkovice, pod koniec XVII wieku wybudowany został barokowy kościół pod wezwaniem św. Jerzego i Marcina. Jego projektantem był Martin Allie. Kościół, ze względu na jego wnętrza będące dziełem F.A. Schefflera, uważany jest za najcenniejszy zabytek wczesnobarokowego budownictwa sakralnego w Czechach.

Zabytkowy jest także stary przykościelny cmentarz, otoczony murem, w którym znajduje się również zabytkowa brama. Wzdłuż muru postawiono w 1850 roku kamienne stacje drogi krzyżowej, prowadzącej do kaplicy usytuowanej na końcu wsi.

8. Kościół św. Jerzego i Marcina w Martinkovicach (zdj. F. Drejer).

W wsi jest wiele kamiennych krzyży i figur z końca XVIII i XIX wieku, ustawionych przy drogach oraz wśród pól, oraz kapliczek. Można je spotkać w całym regionie broumovskim. Na szczególną uwagę zasługuje trzynaście kamiennych kapliczek, stanowiących stacje drogi krzyżowej, postawionych w 1802 roku wzdłuż drogi prowadzącej z Křiníc na Hvězdę. Na początku drogi stoi zabytkowa kapliczka pw. Panny Marii Gwiazdy Zarannej, wybudowana w 1709 roku.

9. Zabytkowa kapliczka przydrożna (zdj. F. Drejer).

Najwięcej budowli sakralnych posiada Broumov. W XVII i XVIII wieku miasto przeżywało rozkwit gospodarczy, kulturalny i naukowy. Historycy określają ten okres złotym w dziejach Broumova i całego opactwa broumovskiego, szczególnie w odniesieniu

do budowli sakralnych. Zainteresowanie budowaniem kościołów i kaplic przejawiał opat Thomas Sartor, sprawujący władzę w latach 1663 – 1700, oraz jego następca, Ohtmar Zinke, który zarządzał opactwem do 1738 roku. Z ich inicjatywy wybudowano w mieście wiele przepięknych kościołów zaprojektowanych przez Martina Allie oraz Krzysztofa Dientzenhofera i jego syna Kiliana Ignacego. To właśnie dzięki nim, Broumov uważany jest wspólnie za barokową perłę północno-wschodnich Czech. Najcenniejszymi zabytkami sakralnymi miasta są: Klasztor benedyktyński, kościół św. Wojciecha, znajdujący się w obrębie klasztoru, kościół św. Piotra i Pawła, kościół św. Wacława, oraz kościół pogrzebowy Marii Panny.

Przyklasztorny kościół św. Wojciecha postawiony został jednocześnie z klasztorem, a przebudowany w latach 1684 – 1694. Jego wnętrze posiada bogate zdobnictwo, tworzone przez znanych sztukatorów, malarzy fresków i rzeźbiarzy. Organy kościelne pochodzą z drugiej połowy XVII wieku, podobnie jak refektarz, w którym znajduje się kopia Całunu Turyńskiego z 1651 roku. Kopię podarował kościołowi uczeń gimnazjum klasztornego, późniejszy arcybiskup praski, Sobeka z Bilenberku.

Kościół św. Piotra i Pawła wybudowany został w połowie XIII wieku, a w XIV wieku nadano mu formę kamienną. W 1452 roku uległ zniszczeniu w czasie pożaru. Odnowiony został cztery lata później, ale graniastą wieżę wzniesiono dopiero po dwudziestu pięciu latach. W 1682 roku z inicjatywy opata Thomasa Sartora kościół został przebudowany, uzyskując obecną formę architektoniczną. Na suficie i ścianach świątyni można zobaczyć neorenesansowe zdobienia malarskie broumovskiego malarza Adolfa Tinzmanna.

W murze obok kościoła znajdują się nagrobki z XVI i XVII wieku, będące pozostałością po zlikwidowanym cmentarzu. Na plebanii przy kościele zachował się fresk przedstawiający sąd ostateczny.

10. Kościół św. Piotra i Pawła w Broumovie (zdj. F. Drejer).

Cennym zabytkiem sakralnym w Broumovie jest również kościół św. Wacława, zaprojektowany przez Kiliana Ignacego Dientzenhofera. Postawiono go w miejscu dawnego, drewnianego kościoła protestanckiego. Budowę kościoła zakończono w 1729 roku, natomiast wnętrze wykończono pięćdziesiąt lat później.

11. Kościół św. Wacława w Broumovie (zdj. F. Drejer)

Na sklepieniu kościoła jest fresk zatytułowany Gloryfikacja św. Wacława, autorstwa malarza śląskiego Feliksa Antoniego Schefflera, a na ołtarzu głównym obraz z XIX wieku, przedstawiający św. Wacława i św. Jana Nepomucena, namalowany przez Wilhelma Kandlera. We wnękach kościoła znajdują się rzeźby świętych, a w prezbiterium dwa olejne obrazy eksponujące postaci apostołów Piotra i Pawła.

Z tego samego okresu, co kościół św. Piotra i Pawła, pochodzi kościół pogrzebowy Marii Panny. Jest to najstarszy drewniany kościół o konstrukcji trapezowej na terenie Czech. W połowie XV wieku został odnowiony z zachowaniem pierwotnej formy. Z tego okresu zachowało się w prezbiterium najstarsze malowidło. Barokowe wyposażenie kościoła pochodzi z przełomu XVII i XVIII wieku. W podcieniu kościoła znajdują się nagrobki empirowe.

12. Kościół Pogrzebowy Marii Panny w Broumovie (zdj. F. Drejer).

Najokazalszym zabytkiem sakralnym na Ziemi Broumovskiej jest klasztor Benedyktynski, pochodzący z XIV wieku. W I poł.

wie XVIII wieku Krzysztof i Kilian Ignacy Dientzenhoferowie dokonali zmian w jego architekturze i w takiej formie góruje on nad Broumovem.

13. Widok na klasztor Benedyktynski (zdj. F. Drejer).

14. Wejście główne do klasztoru.

Klasztor okalają ogrody i tarasy, do których prowadzi most przez nieczynną sofę, pochodzący z 1705 roku. Na południowym tarasie znajdują się rzeźby przedstawiające dzieje klasztoru oraz postaci świętych. W podziemiach klasztoru leżą 34 mumie dawnych mnichów, księży i organistów, przeniesione z kościoła św. Prokopa w Vemberku.

Na Broumovszczyźnie jest wiele wiejskich kościółków o specyficznej architekturze, przejawiającej się m.in. w stojących oddzielnie dzwonicach. Nie są one związane integralnie z kościołem, lecz stoją obok, stanowiąc bramę wejściową na cmentarz i do świątyni. Pomimo wielowiekowego rodowodu, wiele zabytkowych kościołów, kapliczek i plebani znajdujących się na Ziemi Broumovskiej spełnia w dalszym ciągu swoje funkcje.

2.2. Architektura świecka

Najważniejszym materiałem stosowanym w budownictwie na Ziemi Broumovskiej było drewno i piaskowiec. Najczęściej pojawiały się budowle kombinowane, tj. murowane i cembrowane, zachowane do dzisiaj w niektórych wsiach i miasteczkach. Najstarsze domy na Broumovszczyźnie pochodzą z przełomu XVIII i XIX wieku. Duże ich skupisko znajduje się we wsi Křínice, będącej Wiejskim Rezerwatem Zabytkowym. Najstarszy dom mieszkalny i murowane folwarki pochodzą z końca XVIII i początku XIX w.

Na pograniczu broumovskim przeważają domy parterowe. Jest to starsza forma budownictwa, charakteryzująca się jedną lub dwoma izbami i sienią biegnącą przez całą szerokość domu. Natomiast w domach piętrowych na parterze znajdowała się zazwyczaj jedna izba, która służyła za pracownię tkacką. Od pomieszczeń gospodarczych odgradzała ją sień. Piętro zajmowały pomieszczenia mieszkalne, oraz pomieszczenia magazynowe w których składowano przędzę i wyprodukowane tkaniny.

W drewnianych domach zrębowych na ogół mieszkali mniej zamożni gospodarze, chociaż i tutaj widoczne było zróżnicowanie społeczne. Rolnicy bogaci rozbudowywali swoje domostwa, poszerzając ich metraż o część inwentarską i gospodarczą.

15. Stylowe gospodarstwa wiejskie w regionie broumovskim

Budynki gospodarcze, podobnie jak mieszkalne, były cembrowane, kombinowane, a niejednokrotnie w całości murowane. Te ostatnie przeważały w majątkach folwarcznych, a ich intensyfikacja przypada na drugą połowę XIX wieku.

Cechą charakterystyczną folwarków na Broumovszczyźnie jest klasycystyczna dekoracją fasad. Detale wykonane są ze stiuku, zazwyczaj przy pomocy szablonu, czasami poprzez modelowanie. Fasady posiadają gzymsy, arkady i pilastry. Klasycystyczne pilastry są na ogół zakończone głowicami z kamienia. Portale wejściowe mają kształt łuków, po bokach są miejsca do siedzenia – wyciosane z piaskowca – czasami zdobione na brzegach perlownicem.

16. Budynki folwarczne na Broumovszczyźnie (zdj. F. Drejer)

W częściach szczytowych domów i niszach portalowych znajdują się pamiątkowe tablice informujące o założeniu folwarku, a niejednokrotnie monogramy właściciela. Jest też wiele figur świętych, wykonanych z kamienia, a także z drewna.

Tynki budynków mają najczęściej kolor żółty i biały. Kolorowe są także klasycystyczne drzwi wejściowe do domu. Częścią składową domu były piwnice, chociaż bywało, że znajdowały się one także poza domem. Folwark otaczały spichlerze i stodoły.

17. Drzwi wejściowe do budynku (zdj. F. Drejer)

Bramy wejściowe do folwarku były różnorodne, nie miały jednego stylu architektonicznego. „Ważniejszych” właścicieli folwarków były bogato zdobione rzeźbami i stanowiły wejścia reprezentacyjne. Bramy wyjazdowe na pole były mniej efektowne.

18. Bramy folwarczne (zdj. F. Drejer)

Sposób ogrodzania domostw również posiadał swoją specyficzną cechę. Płoty drewniane najczęściej mocowano na piaszczystych słupkach, często oznaczanych monogramem lub datą ich postawienia. Zabudowania stojące w terenie pofałdowanym miały ogrodzenia w postaci podmurówki z umieszczonym na niej płotem drewnianym. Kilka murowanych folwarków tego typu zachowało się w Martínkovicach, Ruprechticach, Šonovie i Božanovie. Większość z nich utraciła swój pierwotny charakter architektoniczny w latach 60-tych ubiegłego stulecia, kiedy rozwinęło się rolnictwo uspołecznione. Zaczęto wtedy przystosowywać zabudowania folwarczne do potrzeb gospodarki kolektywnej.

Modernizacji poddawane były także domy mieszkalne. Głównie poszerzano w nich okna i zmieniano dotychczasową elewację. Robiono to w tym celu, aby zbliżyć starą architekturę ludową do architektury przedmieść. Często do zabytkowych domów dobudowywano część mieszkalną, różniącą się zasadniczo od pierwotnego stylu obiektu, naruszając tym samym charakter architektury ludowej Broumovszczyzny.

O kulturze materialnej regionu broumovskiego świadczą nie tylko zachowane do dzisiaj zabytki sakralne, zabudowania folwarczne i budynki mieszkalne, ale także inne obiekty architektoniczne znajdujące się w miastach i wsiach regionu. Najwięcej jest ich w Broumowie.

Historyczne centrum miasta ma układ zgodny z pierwotnym planem zabudowy z XIII wieku. Na głównym placu stoi barokowa kolumna Maryjna z 1706 roku, wyrzeźbiona z jednej bryły kamienia przez J. Brokoffa. Na szczycie kolumny znajduje się dwustronna Statua Madonny i Dzieciątka Jezus. W niszach kolumny umieszczono posągi świętych: Scholastyka, Benedykta, Prokopa, Wacława, Wojciecha, Małgorzaty, Jadwigi.

19. Rynek w Broumovie

Na całym obwodzie miasta zachowały się w fundamentach mury miejskie z połowy XIV wieku, a w kilku fragmentach nadziemne ich części. Większość zabytkowych, murowanych domów pochodzi z XVI wieku. Do nich zalicza się renesansowy ratusz miejski, zbudowany w 1542 roku w miejsce poprzedniego – drewnianego. W 1835 roku ratusz został przebudowany.

20. Ratusz miejski w Broumovie

W połowie XIV wieku rozpoczęła się w Broumowie produkcja piwa. Wówczas, pierwszy browar powstał z inicjatywy miejscowych zakonników i znajdował się na terenie klasztoru. Stąd też pochodzi nazwa piwa Opat. W latach 1712 – 1714 wybudowany został browar poza klasztorem, we wsi Olivětín, przyłączonej później do Broumova. Jest on jednym z zabytków architektury budowlanej na Ziemi Broumovskiej.

Wśród wielu cennych zabytków architektury budowlanej znajdujących się na Ziemi Broumovskiej na uwagę zasługuje schronisko turystyczne Hvězda. Wybudowane zostało w 1854 roku na wzór schronisk alpejskich, stąd też, ma charakter typowego schroniska „szwajcarskiego”. Było ono kilkakrotnie odnawiane, przy czym został zachowany oryginalny wystrój wnętrza. Obiekt jest czynny i wraz ze stojącą opodal zabytkową kapliczką pod wezwaniem Marii Panny tworzy kompleks turystyczny o dużej wartości kulturowej.

21. Schronisko Hvězda (zdz. F. Drejer)

W Meziměstí, na styku z pograniczem polskim, cennym zabytkiem kultury materialnej jest barokowy pałac. Od 1434 była to twierdza należąca do klasztoru w Broumowie. W roku 1650

nadano jej charakter pałacu i przeznaczono na letnią rezydencję opatów broumovskich. Sto lat później pałac został przebudowany przez K.I. Dientzenhofera.

22. Pałac w Meziměstí (zdj. F. Drejer)

Usytuowanie w Meziměstí rezydencji letniej opatów broumovskich prawdopodobnie wpłynęło na wybudowanie w budynku dworca kolejowego sali teatralnej, jedynej tego typu w Czechach, a drugiej w Europie. Sala do dnia dzisiejszego spełnia swoją funkcję.

23. Dworzec kolejowy w Meziměstí i sala teatralna (zdj. F. Drejer)

Na dworcu znajduje się również muzeum kolejnictwa, posiadające eksponaty z okresu uruchomienia w 1875 roku pierwszej linii kolejowej na trasie Choczeń-Meziměstí, i dwa lata później,

na trasie Meziměstí – Friedland (Mieroszów) – Waldenburg (Wałbrzych). Zabytkowe urządzenia związane z bezpieczeństwem ruchu kolejowego na przełomie XIX i XX wieku.

Na dworcu znajduje się również muzeum kolejnictwa, posiadające eksponaty z okresu uruchomienia w 1875 roku pierwszej linii kolejowej na trasie Chocień – Meziměstí, i dwa lata później, na trasie Meziměstí – Friedland (Mieroszów) – Waldenburg (Wałbrzych). Zabytkowe urządzenia związane z bezpieczeństwem ruchu kolejowego na przełomie XIX i XX wieku.

24. Wejście do muzeum kolejnictwa na dworcu w Meziměstí
(zdj. F. Drejer)

Miejscowym zabytkiem jest także kamienny most na rzece Ścinawie. Pochodzi on z 1828 roku i jest przykładem kunsztu konstruktorskiego i budowlanego ówczesnych inżynierów. Odnosi się to także do kolejnego zabytku w Meziměstí, jakim jest budynek fabryki tekstylnej, pochodzący z 1852 roku. Właścicielem fabryki był Josef Walzel. Po remoncie i modyfikacji obiektu, od 2013 roku mieści się tam ośrodek kulturalno-gastronomiczny pn. Centrum Walzel.

25. Centrum Walzel w Meziměstí (zdj. F. Drejer)

Dziedzictwo kulturowe pogranicza broumovskiego zostało odzwierciedlone w dokumentach biblioteki przyklasztornej oraz w eksponatach i zbiorach Muzeum Narodowego w Broumowie. W bibliotece benedyktyńskiej, która zachowała swój pierwotny wygląd, zgromadzonych zostało w okresie od XV do XIX wieku ok. 17 tysięcy tomów. Składają się na nie rękopisy i książki pisane po łacinie, niemiecku, oraz w języku czeskim, a także dzieła muzyczne, historyczne i utwory dramatyczne. Znajdują się one w sali wybudowanej według projektu i pod nadzorem Kiliana Ignacego Dientzenhofera. Stiuki są autorstwa Bernarda Spinetti, natomiast freski wykonane zostały przez Jana Karla Kovara.

26. Wnętrze biblioteki benedyktyńskiej (zdj. F. Drejer)

W głównym budynku klasztoru usytuowane zostało Muzeum Narodowe, zajmujące poczesne miejsce wśród animatorów i orędowników przekazu młodemu pokoleniu dziedzictwa kulturowego ich „małej ojczyzny”. Muzeum posiada cenne zbiory historyczne dokumentujące bogactwo kulturowe Ziemi Broumovskiej. Najwcześniejsze pochodzą z okresu gotyku. Znajduje się tam księga z 1676 roku, w której na kolorowych ilustracjach uwidocz-niono Broumov oraz pobliskie wioski – zabudowania mieszkalne i gospodarcze – należące wówczas do opactwa benedyktyńskiego.

Wśród eksponatów muzealnych są też sprzęty gospodarstwa domowego i narzędzia pracy ówczesnych rzemieślników, jak wrzeciona i czółenka tkackie, oraz narzędzia i wyroby kowalskie. Jest również kolekcja ubiorów mieszkańców Broumowszczyzny (zdj. F. Drejer)

27. Kolekcja ubiorów mieszkańców Broumowszczyzny

3. Kultura materialna regionu mioszowskiego

3.1. Architektura sakralna

Poważnym atutem dla pogranicza mioszowskiego są jego walory turystyczne, na które składają się pasma górskie, bogate środowisko przyrodnicze, oraz zabytki architektury sakralnej i ludowej znajdujące się w miastach i wsiach regionu. Procesowi osiedlania się ludności na tych terenach sprzyjała działalność zakonu benedyktynów z Broumova, a także to, że w obniżeniu mioszowskim zbiegały się trakty prowadzące z Broumova w kierunku Świdnicy, oraz przez Kotlinę Krzeszowską do Kamiennej Góry.

W rozwidleniu tych szlaków, według przypuszczeń historyków i archeologów, zlokalizowany został Mioszów. O dawnej świetności miasta świadczą jego zabytki. Jednym jest kościół pod wezwaniem św. Michała Archanioła, wybudowany na początku XVII wieku, a przebudowany w latach 1714 – 1716 na styl barokowy. W kościele znajduje się zabytkowy ołtarz, pochodzący z okresu budowy kościoła oraz ambona.

28. Kościół p.w. św. Michała Archanioła w Mioszowie
(zdz. F. Drejer)

W drugiej połowie XVII wieku na terenie kościelnym wybudowano szkołę ewangelicką, dom pastora i plebanię. Na placu kościelnym, przed głównym wejściem do świątyni, stoi nieduża rzeźba barokowa z XVIII wieku przedstawiająca św. Jana Nepomucena – patrona Śląska, a także stolicy Czech, Pragi. Przypisanie świętemu Nepomucenowi opieki nad Śląskiem jest związane z silnymi, wielowiekowymi wpływami czeskimi na tych terenach. Na przykościelnym cmentarzu zachowały się nagrobki pochodzące z XVIII wieku.

Zabytki architektury sakralnej są także w pobliskim Sokołowsku. W latach 1883 – 1884 wybudowany tam został kościół ewangelicki w którym znajdują się freski pochodzące z 1930 roku. Obecnie jest to kościół filialny pod wezwaniem Matki Boskiej Królowej Świata.

29. Kościół filialny w Sokołowsku

W niedalekiej odległości od kościoła, w latach 1900 – 1901 wybudowana została cerkiew prawosławna dla kuracjuszy wywodzących się z Kościoła wschodniego, którzy przyjeżdżali do uzdrowiska na leczenie. W okresie międzywojennym świątynią opiekowali się ewangelicy, natomiast po II wojnie światowej,

aż po lata siedemdziesiąte, obiektem sakralnym nikt się nie zajmował i ulegał on dewastacji. W późniejszym okresie cerkiew wykorzystywano do różnych celów. Dopiero w połowie 1997 roku, po wieloletniej przerwie odprawione zostało w cerkwi nabożeństwo i przywrócone zostało jej przeznaczenie.

W grudniu 1998 roku Arcybiskup Jeremiasz ustanowił parafię pod wezwaniem św. Michała Archanioła, a cerkiew poddana została generalnemu remontowi. Wnętrza odzyskała swój pierwotny wygląd, przyciągający wielu pielgrzymów.

30. Cerkiew w Sokolowsku (zdz. F. Drejer)

Kolejnym zabytkiem architektury sakralnej na pograniczu mioszowskim jest zabytkowy kościół w Unisławiu Śląskim, wybudowany ok. 1600 roku. Charakteryzuje się on drewnianą wieżą, którą w 1773 roku wyremontował cieśla Gottfrieda Reimenna, a fundusze na ten cel przeznaczycy Hochbergowie. Do 1665 roku kościół należał do protestantów, następnie przejęli go katolicy. W związku z tym, że nie stanowili oni na tyle dużej grupy wiernych, aby stworzyć samodzielną parafię, kościół stał się z czasem kościołem filialnym parafii w Mioszowie. Zabytkowy jest także cmentarz przykościelny, założony w XVII wieku, na którym zachowały się nagrobki z końca XIX wieku.

31. Kościół w Unisławiu Śląskim (zdj. F. Drejer)

Unisław Śląski przeżywał w 1742 roku krótkotrwały rozkwit gospodarczy. Większość mieszkańców stanowiła wówczas gmina ewangelicka, i ona postawiła dom modlitwy o szkieletowej konstrukcji, lecz bez wieży. Dobudowano ją dopiero w 1888 roku, nadając tym samym obiektowi charakter świątyni. Obecnie nie wiele z niej pozostało. Obok postawiono budynek dla pastora – „Pasterówkę”.

32. Ruiny kościoła ewangelickiego i „Pasterówka” w Unisławiu Śląskim (zdj. F. Drejer)

W pobliżu ruin kościoła jest zabytkowy cmentarz ewangelicki o charakterystycznym, osiowym układzie kwater mogilnych, założony prawdopodobnie na początku XIX wieku. Cmentarz jest zdewastowany, ale można na nim dostrzec groby z końca XIX w.

Przy skrzyżowaniu historycznych traktów w kierunku Wałbrzycha i Mieroszowa usytuowana jest wioska o nazwie Rybnica Leśna, która prawdopodobnie, jako osada założona została w 1289 roku. We wsi jest unikalny drewniany kościółek pod wezwaniem św. Jadwigi, pochodzący z 1557 roku. Przypuszcza się, że miał on charakter obronny. Przez sto lat kościół należał do ewangelików, następnie przejęli go katolicy. Ze względu na małą liczbę wiernych w Rybnicy, najpierw był on filialny w stosunku do parafii w Unisławiu, a następnie został włączony do parafii w Mieroszowie.

Kościół jest otoczony zabytkowym murem, a bramę wejściową na teren przykościelny stanowi wolno stojąca dzwonnica z drewnianym hełmem i dzwonami, pochodzącymi z 1608 roku. Układ dzwonnicy jest charakterystyczny dla kościołów wiejskich na Broumovszczyźnie. Wnętrze kościoła jest renesansowe, zdobione motywami ludowymi. Znajduje się w nim cenny witraż, pochodzący on z 1688 roku, przedstawiający Najświętszą Marię Pannę oraz św. Annę i św. Joachima.

33. Kościół w Rybnicy Leśnej (zdj. F. Drejer)

Pozostałe wioski na pograniczu mioszowskim, tj. Kowalowa, Nowe Siodło i Golińsk, w przeszłości nie były samodzielnymi probostwami ze względu na małe zaludnienie. Wykluczało to budowanie na tych terenach jakichkolwiek obiektów kościelnych i powoływanie instytucji związanych z kościołem. Stąd też, w wymienionych wioskach nie ma żadnych zabytków sakralnych. W każdej były szkoły ewangeliczne, jednak z powodu małej liczby uczniów zlokalizowano je w obiektach poza kościelnych.

3.2. Architektura świecka

Położenie Mioszowa i okolicznych wsi na szlaku wiodącym ze Śląska do Czech, a także bliskość opactwa broumovskiego, miały wpływ na kulturę i gospodarkę Ziemi Mioszowskiej. Również jej dzieje historyczne są w pewnej mierze zbieżne z historią Ziemi Broumovskiej. Pierwsze osadnictwo na tych terenach pochodzi z przełomu XIII i XIV wieku. Wówczas, wszystkie wsie należały do lenna zamkowego Radosno. Wojny husyckie nie oszczędziły tych ziem, dopiero na początku XVI wieku, kiedy większość tych terenów zakupili Hochbergowie, zaczęto odbudowywać wsie i miasteczka zniszczone działaniami wojennymi.

Rozwiązania urbanistyczne niejednokrotnie opierano na przykładach wziętych z budownictwa broumovskiego. Broumowszczyzna stanowiła także wzór dla rozwijającego się w regionie mioszowskim rzemiosła. Dominowało w tym sektorze tkactwo. W Mioszowie i okolicy powstawały warsztaty bawełniane i lniarskie wzorujące się na podobnych, działających po stronie czeskiej.

W niedalekim Sokołowsku, które z biegiem lat stało się znanym poza granicami Polski ośrodkiem leczniczym, zachwycąły swoją architekturą obiekty kuracyjne i pawilony. Podobne były do tych, jakie na przełomie XIX i XX wieku znajdowały się w reno-

mowanych kurortach szwajcarskich. Kilka budynków sanatoryjnych wybudowanych w latach 1860 – 1880 zachowało się do czasów współczesnych.

34. Obiekty sanatoryjne w Sokołowsku

Zabytkowe obiekty sanatoryjne i budynki mieszkalne, a także obiekty architektury parkowej składają się na ścieżkę historyczną wytyczoną przez Towarzystwo Rozwoju Sokołowska. Obejmuje ona ponad trzydzieści zabytków. Każdy posiada tabliczkę informacyjną. Jednym z nich jest budynek dawnego hotelu „Bergland”, pochodzący z końca XIX wieku. W latach dwudziestych ubiegłego stulecia odbywały się tam nabożeństwa dla nielicznej grupy katolików mieszkających w Sokołowsku. Po II wojnie światowej miały tam swoją siedzibę dom kultury i kino „Zdrowie”. Obecnie, na parterze budynku znajduje się sala kinowa, a na wyższych kondygnacjach

cjach mieszkania. Funkcję mieszkalną pełni także zabytkowy budynek dawnej szkoły ludowej. Wybudowano go w 1880 roku w surowym stylu Rohbaustill. Mieszkał w nim Erich Hanke – autor pierwszego opracowania historii Sokołowska. Do 1965 roku funkcjonowała tam szkoła podstawowa.

Cennym zabytkiem architektury ludowej na ścieżce historycznej jest także budynek mieszkalny pochodzący z początku XIX wieku. Ma on konstrukcję szachulcowo-przysłupową, częściowo murowaną. Po wybudowaniu stanowił on zamożne gospodarstwo z zabudowaniami tworzącymi czworobok. Do 1945 roku była w nim pralnia, przedszkole i mieszkania dla personelu sanatoryjnego. W domu tym mieszkał i tworzył niemiecki dramaturg i powieściopisarz Gerhart Robert Hauptmann – laureat literackiej Nagrody Nobla. Mieszkańcy Sokołowska zawodowo nie tylko związani byli z uzdrowiskiem, ale także zajmowali się rolnictwem, czego dowodem jest znajdujący się na ścieżce historycznej zabytkowy budynek mieszkalno-gospodarczy z 1876 roku.

Ścieżkę historyczną w Sokołowsku kończy zabytkowa leśniczówka stojąca na skraju wsi. Budynek pochodzi z 1901 roku, ma konstrukcję murowaną, częściowo ryglową z wypełnieniami ceglanymi.

35. Leśniczówka w Sokołowsku

Rozwijające się uzdrowisko miało wpływ na poziom życia mieszkańców pobliskich wsi. Walory zdrowotne i turystyczne Sokołowska sprawiły, iż w XIX wieku, obok tkactwa, będącego podstawowym źródłem ich utrzymania, rozwinęła się również turystyka. Przynosiła ona znaczne korzyści, przyczyniając się między innymi do rozwoju urbanistycznego okolicy, czego przykładem jest wybudowanie w Unisławiu Śląskim gospody wraz z karczmą. Pochodzący z XIX wieku budynek stoi przy głównej drodze w kierunku Mieroszowa. Z tego samego okresu jest jeszcze we wsi kilka domów i stodoł.

36. Zabytkowa gospoda wiejska w Unisławiu Śląskim (zdz. F. Drejer)

Zarówno w Unisławiu Śląskim, jak i w niedalekiej Kowalowej, mieszkańcy adaptowali swoje domostwa dla potrzeb kuracjuszy, powodując tym samym trwałe zmiany dotychczasowego stylu budowlanego. Kowalowa jest miejscowością, przez którą przebiega odcinek historycznego szlaku ze Śląska do Czech. Tamtejsza zabudowa w większości pochodzi z przełomu XIX i XX wieku i jest typowa dla budownictwa podmiejskiego.

Odmienny styl budownictwa ma natomiast większa część zabudowy w Nowym Siodle i Golińsku. Bliskość Mieroszowa i rozwijającego się tam przemysłu tkackiego sprawiły, że wioski te stały się osadami tkaczy, którzy zbywali swoje wyroby nie tylko

w Mioszowie, ale także w Broumowie. Charakter pracy i życia mieszkańców Nowego Siodła i Golińska uwidocznił się zarówno w elementach architektonicznych domów mieszkalnych, jak i w wystroju ich wnętrz.

W Nowym Siodle najstarszy dom mieszkalny pochodzi z przełomu XVIII i XIX wieku. Z końca XIX wieku jest dom mieszkalny z salą widowiskową, oraz budynek, w którym mieści się Dom Dziecka „Catharina” i Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla dzieci głuchych i niedosłyszących.

37. Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Nowym Siodle (zdj. F. Drejer)

Centralnym ośrodkiem przemysłowym i kulturowym dla regionu był Mioszów, miasto, które wiele zyskało na geograficznej bliskości Broumova, i mieszczącego się tam zakonu benedyktynów. Pierwsze wzmianki o mieście, które pojawiły się w połowie XIV wieku, wskazują tkactwo, jako dominujące zajęcie jego mieszkańców. Było ono podstawą późniejszego rozwoju przemysłu lnianego, a następnie włókienniczego.

Zabudowa miasta odzwierciedla jego rzemieślniczy charakter, o czym świadczy rynek, otoczony barokowymi i klasycystycznymi kamieniczkami z XVII, XVIII i XIX wieku. Kilka z nich posiada podcienie. Kamienice na rynku mioszowskim do dzisiaj zach-

wały wiele elementów architektonicznych, świadczących o świetności i zamożności ich dawnych mieszkańców. Na budynkach można dostrzec zdobienia i barokowe figury.

W niektórych kamienicach, np. pod numerem 27, pod gzymszem dachowym znajduje się kartusz z monogramem, trzymany przez dwa amory. Kartusz w innej kamienicy trzymany jest przez lwy. W niektórych budynkach można zobaczyć również pilastry w stylu korynckim.

38. Mieroszowskie kamienice z podcieniami (zdj. F. Drejer)

Jedna z kamienic, potocznie zwana przez mieszkańców „Pod Zegarem”, pochodzi z 1829 roku i pełni obecnie funkcję ratusza miejskiego. Historia ratusza jest nierozdzielnie związana z dziejami Mieroszowa. Kataklizmy, jakie nawiedzały miasto, nie szczydziły tego obiektu. Kilkakrotnie został zniszczony i odbudowany. zakończoną hełmem z prześwitem.

Obecny wygląd ratusza różni się od jego pierwotnego stylu architektonicznego. Był to budynek posiadający jedno piętro, zbudowany na rzucie prostokąta z dziewięć osiową elewacją frontową. Ratusz miał dach spadowy, łamany, z wieżą zakończoną hełmem z prześwitem.

Świadectwem dawnej świetności Mieroszowa jest tzw. Kościelna Góra, miejsce rekreacji i wypoczynku mieszkańców miasta. Przypuszcza się, iż teren ten już w XVIII wieku był dla społeczności Mieroszowa oazą spokoju i ciszy. Jego usytuowanie pozwalało na oglądanie panoramy miasta, a także organizację koncertów, zabaw i imprez sportowych. Walory Kościelnej Góry wzrosły pod koniec XIX wieku, kiedy wybudowano tam restaurację i drogę prowadzącą z miasta.

Na przełomie XIX i XX wieku Kościelna Góra była miejscem, gdzie każdą wolną chwilę spędzali mieszkańcy Mieroszowa i okolic. Tereny te pełnią w dalszym ciągu tę samą funkcję. W południowej części Kościelnej Góry zachowały się fundamenty młyna (prawdopodobnie papierniczego) z przełomu XIX i XX wieku, a w centralnym punkcie stoi pomnik ku czci mieszkańców Ziemi Mieroszowskiej, którzy polegli w I wojnie światowej.

4. Kultura społeczna pogranicza broumovsko-mioszowskiego

Na kulturę społeczną składają się wydarzenia faktyczne z obszaru kulturowego, wytwory wyobraźni ludzkiej, utrwalone w opowiadaniach i legendach regionalnych, a także dawne i nowe tradycje oraz obrzędy, kultywowane przez lokalne społeczności. Tradycja, w ujęciu encyklopedycznym, jest to „przechowywanie i ustne przekazywanie wiadomości, zwyczajów, zasad postępowania; obyczaje przechodzące z pokolenia na pokolenie” (Nowa Encyklopedia Powszechna, 1996, t. VI, s.1078).

Obrzęd definiowany jest, jako „zespół uświęconych tradycją, często określonych przepisami, czynności i praktyk o znaczeniu symbolicznym, towarzyszących jakiejś uroczystości o charakterze religijnym, rodzinnym, społecznym lub politycznym; ceremonia” (Dubois, 2003, t. II, s. 1081). Kultywowanie tradycji i obrzędów wpływa na wzrost zainteresowania regionem zamieszkania, jego środowiskiem przyrodniczym i specyfiką społeczno-kulturową. Każdy region jest „(...) przestrzenią kulturowych znaczeń” (Kłodnicki, 1996, s. 8). Charakter i wymiar tej przestrzeni wynika z usytuowania geograficznego regionu i jego historii, czego przykładem są regiony mioszowski i broumovski na pograniczu Polsko-Czeskim. Są one bogate w dziedzictwo kulturowe, będące wynikiem dominacji na tych terenach zakonu benedyktynów z Broumova. „Z pierwszymi benedyktynami w czarnych habitach przybyli do nieprzebranych lasów i parowów w Polickiem nie tylko pierwsi ludzie, ale i chrześcijaństwo, oświata i sztuka. Policki portal wczesnogotycki, broumovski kościół klasztorny, czy biblioteka, są dziś tego wymownymi świadectwami” (Náchodsko. Jego dziedzictwo i piękno. Nachod 1999, s. 8).

Celem działalności zakonników była nie tylko szeroko zakrojona praca duszpasterska, ale także działalność na rzecz rolnictwa, hodowli, sadownictwa, rzemiosła i handlu, oraz kultury. Rezultatem promowania przez benedyktynów rzemiosła i handlu było tworzenie się cechów rzemieślniczych i związków kupieckich, które dobrze prosperowały dzięki kontaktom przygranicznym z Polską. Organizacje te stawały się jednocześnie ośrodkami kulturotwórczymi, wokół których skupiało się życie kulturalne i społeczne mieszkańców regionu broumovskiego na przestrzeni wieków.

4.1. Kultura społeczna Broumowszczyzny

Rozkwit kultury społecznej na pograniczu broumovskim przypada na przełom XIX i XX wieku. Wówczas, w wielu tamtejszych miasteczkach i wsiach działały zespoły artystyczne kultywujące regionalną kulturę. Głównie były to zespoły śpiewacze i kapele, oraz amatorskie grupy teatralne. Ponowny rozwój amatorskiej twórczości artystycznej nastąpił po drugiej wojnie światowej. Dużą aktywność w promowaniu kultury czeskiej wykazały wówczas powstające w regionie zespoły chóralne, małe orkiestry dęte, orkiestry taneczne, a także kapele ludowe. Ich repertuary opierały się przede wszystkim na lokalnym folklorze wiejskim, charakteryzującym się zwięzłością, prostotą i oryginalnością. Niektóre elementy tego folkloru, jak pieśni i tańce, przejmowane były od sąsiadującego z wsią dworu lub miasta i stanowiły podstawowy składnik regionalnego dziedzictwa kulturowego.

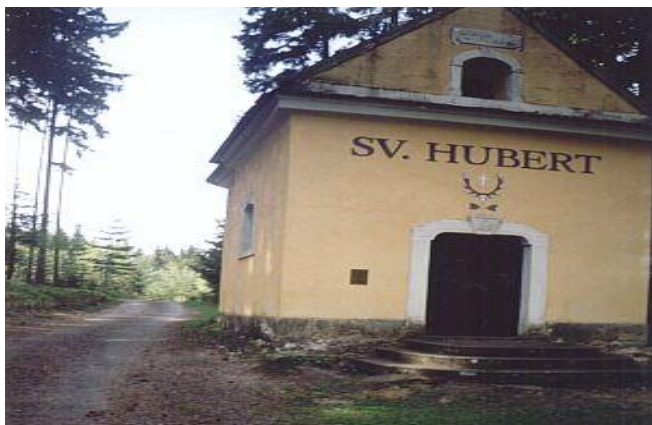
Oskar Kolberg (1814 – 1890), wybitny etnograf, folklorysta i historyk kultury, tak napisał o pieśniach ludowych: „Oddaję nutę w nieskażonej prostocie tak, jak wybiegła z ust ludu, bez żadnego przystroju harmonijnego, bo mam przekonanie, że najdzielniejszą jest w samorodnej, niczem nie zmażonej czystości, jak ją natura natchnęła. Brzmi pieśń nieprzerwanie po naszych niwach i gajach, płynie z wodą i z wiatrem, odbija się o ściany naszych karczem, dworów i chat, a tam gdzie powstała najsilniej za serce chwyta” (Kolberg, 1961, s. 6-7). Z biegiem czasu pieśń ludowa ulegała zmianom, zarówno pod względem muzyki, jak i tekstu, na co zwrócił uwagę Kolberg (pisownia oryginalna): „Stając się wiernym jej tłumaczem, wszędzie wskazałem miejsce gdzie wysłuchana została. Wymienioną wieś lub miasto, (a raczej okolicę ich) po większej części uważać można za miejsce, gdzie ze szczególnym zamiłowaniem pieśń tę i ową śpiewają. Nie zawsze jednak w tem miejscu powstała; rozmaite koleje, przypadki i burze mogły ją tam zagnać, a więc powikłać nasze domniemania, co do jej początku. A lubo znalazłyby się cechy, naprowadzające na pierwotne gniazdo pieśni, któż jednak chciałby wyrokować tu z bezwarunkową ścisłością, gdzie ono było?. W jednej i tej samej wsi zdarzało mi się niekiedy słyszeć po parę odmian jednejże pieśni; w sąsiedniej wsi już inaczej śpiewano, gdy tymczasem o kilkanaście mil dalej pierwsza melodia znów wypływała. Bywały przypadki, że taż sama osoba po kilku latach zmieniała nieco tok melodyi, co już (choć nie ze wszystkim) zacierało pierwotny jej wyraz; a cóż dopiero gdyby ją przyszło usłyszeć po latach kilkunastu lub kilkudziesięciu?. Pieśń jest po większej części tradycyjną; więc czas, stosunki ludzi zobopólne, zmiana trybu życia, moda która z dworca

szlacheckiego zaczyna już do chaty wieśniaczej zaglądać, wreszcie osobistość śpiewaka (jego muzyczne usposobienie) i mnóstwo innych okoliczności wciąż na nią wpływają w nieskończonych odcieniach. Ruch tu jak wszędzie gdzie życie, nieustanny; stąd też obok najszczytniejszego polotu wyobraźni lub najdelikatniejszej tkanki uczuć, znachodzisz gminność i pła-skość: do bujnie rozkwitającego kielicha uczuć, zakrada się wnet i toczy je robak zepsucia” (Kolberg, *op. cit.*).

Obok pieśni, posiadających linię melodyczną i tempo, a przede wszystkim składne słowa, społeczność wiejska tworzyła przyśpiewki – głównie o zabarwieniu miłosnym i satyrycznym. Były one najczęściej pozbawione sensu i logiki, ponieważ powstawały spontanicznie i z potrzeby chwili. Oddawały jednak to, co ich twórcy odczuwali.

Ze śpiewem i muzyką nierozzerwalnie związane były tańce. Na wsiach najwięcej tańczono na jesieni, kiedy nie było wiele pracy w gospodarstwie, a mieszkańcy wsi mieli czas na zabawy. Była to także pora wesel, na których przyśpiewki i tańce dominowały.

Animatorami kultury społecznej na pograniczu broumovskim, obok zespołów śpiewaczych, tanecznych i grup teatralnych, były również grupy strażackie i zespoły łowieckie, propagujące zwyczaje i tradycje związane z wykonywaną profesją. Przykładem są myśliwi z Viznova, którzy w 1920 roku utworzyli w swojej wsi prywatne muzeum broni myśliwskiej, a także ufundowali kapliczkę ku czci patrona, św. Huberta.

39. Kapliczka św. Huberta w Viznovie (zdj. F. Drejer)

Dbalność o zachowanie i przekaz tradycji myśliwskich przejawiała się w eksponowaniu trofeów łowieckich w miejscach ogólnie dostępnych, głównie w wiejskich restauracjach, będących na Broumovszczyźnie swoistymi nośnikami regionalnego dziedzictwa kulturowego. Jedną z takich restauracji znajduje się w Křynicach.

40. Restauracja w Křynicach (zdj. F. Drejer)

Popularnym rzemiosłem na Broumovszczyźnie, oprócz tkactwa, było również kowalstwo. Większość wsi posiadała własne kuźnie, gdzie oprócz podkuwania koni wyrabiano także z żelaza przedmioty codziennego użytku, niezbędne w gospodarstwie domowym i na roli. Kuźnia taka stoi w Machovie, u podnóża Bruomovskich Ścian. Pochodzi ona z 1799 roku i jest bliźniaczo podobna do kuźni w wiosce Różana, położonej niedaleko Mieroszowa. Obie są zabytkiem muzealnym.

41. Zabytkowa kuźnia w Machovie (zdj. F. Drejer)

Z zawodem kowala związana jest legenda, przekazywana z pokolenia na pokolenie. Jej bohaterem negatywnym jest kowal, który razem ze swoimi kompanami zajmował się rozbojem. W jednej z jaskiń miał kuźnię, gdzie wytwarzał broń służącą

do ograbiania ludzi. Zagrabione dobra ukrywał w głębokim skalnym jarze. Pewnego dnia, kiedy kowal szykował się do kolejnego napadu na przejeżdżających drogą podróżnych, został schwytyany i postawiony przed sądem. Pomimo tortur i grożącego mu wyroku śmierci nie zdradził kryjówki, gdzie chował zrabowane dobra. Wyrokiem sądu kowal został stracony, a skarby, jak głosi legenda, pozostają wciąż w ukryciu (Rapušáková, 1998, s. 31).

Jedna z wielu legend dotyczących Ziemi Broumovskiej jest związana z okolicznościami wybudowania na Hvěždě kapliczki, w której sprawowane były obrzędy kościelne. Według legendy, cesarz Józef II po wstąpieniu na tron w 1780 roku postanowił wyburzyć kapliczkę. Zadanie to zlecił mieszczaninowi broumovskiemu o nazwisku Thér, jednak zleceniobiorcy nie udało się zniszczyć świątyni, jedynie zabrał z niej co cenniejsze rzeczy. Po wielu latach na to miejsce przybyli gimnazjaliści z Broumova, szukając wody, aby ugasić pragnienie spowodowane panującym upałem. Jeden z chłopców, o imieniu Rotter, żartując obiecał pozostałym, że kiedy zostanie opatem klasztoru broumovskiego wybuduje w tym miejscu gospodę. Po ukończeniu studiów teologicznych i przejściu szeregu stopni w hierarchii kościelnej, Rotter został opatem w Broumovie. Dotrzymując obietnicy danej onegdaj kolegom wybudował na Hvěždě gospodę i odbudował kaplicę (Rapušáková, 1998, s. 33).

Legendy, „(...) to mają do siebie, że nie bacząc na granice, przelatują rzeki i góry, przyjmują się w obcych miejscach i większa ich część jest wspólna wielu narodom. Jest rodzaj powieści gminnych o czarodziejach i czarach, o zaklętych skarbach, które z małymi wariantami od końca do końca Europy się powtarzają” napisał Józef Ignacy Kraszewski, pisarz, a zarazem badacz kultury ludowej. Legendy nie mogą ulec zapomnieniu, dbałość o ich przetrwanie jest obowiązkiem każdego pokolenia.

Duży wkład w dziedzictwo kulturowe pogranicza broumovskiego wnieśli także pisarze i poeci, którzy tam mieszkali, bądź byli z tym terenem genetycznie związani. Pozostawili oni po sobie wieloraką spuściznę kulturową, będącą świadectwem ich przywiązania do ziemi rodzinnej, którą uważali za swoją „małą ojczyznę”. Do nich zalicza się m.in. Helena Lisiecka, autorka książki pt. „Zrcadlo starých časů” (Zwierciadło czasów minionych), stanowiącej zbiór legend o Broumowie w XVI wieku, oraz Alois Jirásek (1851 – 1930), pochodzący z Hronova prozaik, dramaturg i autor powieści historycznych.

Jirásek przez pięć lat był uczniem przyklasztornego gimnazjum w Broumowie, o którym tak napisał: „Gimnazjum nie znajdowało się w środku klasztoru, a raczej poza, wszakże współgrało z nim i z kościołem klasztornym. Przestrzeń przykościelną oddzielała od gimnazjum brama. Pamiętam te oczekiwania przed bramą, zwłaszcza wtedy, gdy przychodziłem ze wsi błotnistą drogą, w czasie pluchy, w rozmokniętych butach, czasem nie najlepszych. Gimnazjum było wiekowe, odróżniające się od budynków klasztornych Dientzenhofera. Okna wychodziły wprost na Ścinawkę płynącą w dole, na Grossdorf (Velká Ves) i dalej na rozległe pola” (Rapušáková, 1998, s. 23).

Z Broumovem związana też była Maria Kubátova (ur. 1922), pisarka i poszukiwaczka twórczości ludowej. W książce pt. „Povídky z muzejních vitrín (Opowiadania muzealne), zawarła opowiadanie „Broumovska Maria Panna Miodna”, w którym snuje rozważania na temat wielkości i siły duchowej sztuki barokowej. Inspiracją do tych rozważań był dla Kubátovej klasztor benedyktyński i jego ogrody (Rapušáková, 1998, s. 22-23).

W książkach i opowiadaniach pisarzy i poetów pochodzących z Ziemi Broumovskiej przebija ton spokojnego wiejskiego życia, nostalgia i sentymentalność. Uwidacznia się to też u pisa-

rza Hugo Scholza, urodzonego w 1896 roku w Otovicach. Był on piewą i kronikarzem Broumovszczyzny, a także autorem wielu baśni tematycznie związanych z tym regionem. Swoje przywiązanie do regionu i jego piękna, H. Scholz przedstawił w eseju pt. Niezapomniany dom (Nezapomenutelný domov) – („Broumovsko”, 1998, nr 3-4, s. 2).

W literaturze znalazły także odzwierciedlenie wydarzenia dramatyczne z dziejów Ziemi Broumovskiej. Do nich nawiązuje powieść historyczna Zdeňka Košťála, przedstawiająca konflikt luteranów ze zwierzchnictwem klasztoru w Broumowie. Z kolei, dramatyczne wydarzenia związane z klasztorem břevnovskim, opisane zostały przez Anastazego Jana Opaska w pamiętniku pt. Dwanaście postojów (Dvanáct zastavení), wydanym w 1992 roku (Rapušáková, 1998, s. 25).

Z Broumova pochodził akwarelista, F. Bothe – syn broumovskiego tekstylnika. Około 1835 roku namalował serię obrazów przedstawiających Broumov i klimat społeczny miasta sprzed wieków. Przybliżają one współczesnemu pokoleniu dzieje przodków, ukazują ich przywiązanie do miejsca pochodzenia i jego wpływ na kształtowanie ich osobowości. Obrazy Bothe'go znajdują się w zbiorach Muzeum Broumovskiego.

Jednym z animatorów kultury na Broumovszczyźnie był doktor nauk medycznych – aktor Franciszek Kneisler. W XIX wieku założył on w Broumowie Teatr Miejski. Intencją założyciela było propagowanie amatorskich grup scenicznych i zespołów wędrownych (Rapušáková, 1998, s. 11). Trwa ono nadal. Od 2006 roku w Broumowie organizowany jest festiwal teatralny pn. Mały Teatr Letni, w ramach którego teatry amatorskie i profesjonalne prezentują sztuki dla dzieci i dorosłych. Festiwal odbywa się na dziedzińcu Klasztoru Benedyktynów, a w przypadku złej pogody w Teatrze Miejskim.

Amatorski zespół teatralny działa także w Meziměstí. Początki prezentacji sztuk teatralnych sięgają lat dwudziestych ubiegłego stulecia. W 1948 roku powstało amatorskie teatralne stowarzyszenie J. K Tyl, kultuwujące dawne tradycje teatralne. Z inicjatywy stowarzyszenia, jedna z poczekalni dworcowych została zaadoptowana na salę teatralną. Na przełomie października i listopada odbywa się tam Przegląd Teatralny, w którym uczestniczą teatry profesjonalne i amatorskie.

42. Plakat teatru w Meziměstí (zdj. F. Drejer)

Na pograniczu broumovskim tworzy się także nowa tradycja muzyczna. Jest nią festiwal muzyki klasycznej pn. Skarby Ziemi Broumovskiej (Za poklady Broumovska), organizowany od 2006 roku. Biorą w nim udział czescy i zagraniczni wykonawcy, znani melomanom muzyki poważnej na świecie, a także młodzi laureaci prestiżowych konkursów muzycznych organizowanych w Czechach, którzy rozpoczynają swoją karierę artystyczną. Koncerty odbywają się w dziesięciu historycznych kościołach barokowych, zaprojektowanych przez Krzysztofa

i Kiliana Ignacego Dientzenhoferów, które z okazji festiwalu zyskują nowych zwiedzających. Inny rodzaj muzyki prezentowany jest podczas cyklicznego festiwalu muzycznego Rockfest Ruprechtice w Ruprechticach. Odbywa się on w tamtejszej hospotě U Kudrnáče, a biorą w nim udział młodzieżowe zespoły krajowe i zagraniczne.

Na Broumovszczyźnie realizowane są również okresowe i stałe projekty o charakterze edukacyjnym. Wiele z nich prowadzi Centrum Edukacji i Kultury Klasztor Broumovski. W ramach tej placówki funkcjonuje Akademia Maiwalda, prowadząca edukację przyrodniczą i ekologiczną dzieci i młodzieży. Jej celem jest wzbudzenie w młodym pokoleniu poczucia odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze.

Podobny cel spełnia ścieżka edukacyjna w Vižnovie. Jest to geologiczny ogród skalny – Geopark Niecki Śródsudeckiej (Geopark Vnitrosudetská páner Vižnov), w którym znajdują się tablice informacyjne o tematyce przyrodniczej, oraz plenerowa ekspozycja skał pochodzących z tego regionu. Ścieżkę edukacyjną posiadają też Křynice. Oprócz plansz o tematyce środowiska naturalnego, są tam tablice przedstawiające historię okolicznych zabytków oraz miejscowych legend. Wieś, ze względu na swoją unikatową architekturę ludową, jest jedynym rezerwatem kultury na Ziemi Broumovskiej.

Popularyzatorem Ziemi Broumovskiej jest miesięcznik „Broumovsko”. Ukazał się on po raz pierwszy w 1947 roku i przez dwa lata był systematycznie wydawany („Broumovsko” 1999, nr 1, s. 3). Po wieloletniej przerwie, w 1999 roku miesięcznik pojawił się ponownie. Jego głównym przesłaniem jest ocalenie od zapomnienia dziejowych zjawisk i zdarzeń kulturowych, przy równoczesnym promowaniu i upowszechnianiu współczesnej kultury regionalnej Broumovszczyzny.

4.2. Kultura społeczna Ziemi Mieroszowskiej

Region broumovski w dużym stopniu kształtował historię i kulturę pogranicza mieroszowskiego, szczególnie w okresie, kiedy Mieroszków wraz z przyległymi wioskami podlegał Koronie Czeskiej. Dotyczyło to wielu obszarów społecznych, w tym także sądownictwa. Sądy funkcjonowały w oparciu o prawo czeskie, zgodnie z którym, wójtowie byli zobligowani do rozpatrywania, w podległych im wsiach, przewinień oskarżonych i wydawania wyroków. W przypadku zabójców, jednym z wyroków było własnoręczne wykucie przez niego krzyża z jednego bloku skalnego i umieszczenie go w miejscu popełnienia przestępstwa. Takie kamienne krzyże pokutne, będące pomnikami ówczesnego prawa można spotkać w regionach mieroszowskim i broumovskim.

43. Krzyże pokutne (zdj. F. Drejer)

Wójtowie sprawując często sądy w podległych im wsiach wprowadzili tradycję, że w letnie, upalne dni, rozprawy sądowe odbywały się na otwartej przestrzeni, w wyznaczonym miejscu pod drzewami. Stały tam meble sędziowskie składające się

z kamiennego prostokątnego stołu i siedzisk. W takich warunkach sędziowanie przebiegało sprawniej, niż dusznej sali, pełnej ludzi. Zestaw mebli sędziowskich z XIV wieku znajduje się we wsi Kochanów, niedaleko Mieroszowa. Są to prawdopodobnie jedyne tego typu meble sędziowskie w Europie, które zachowały się w stanie oryginalnym (Mazurski, 1988, s. 23-24).

44. Meble sędziowskie w Kochanowie (zdj. F. Drejer)

Wymiarem kultury społecznej Ziemi Mieroszowskiej są przede wszystkim tradycje i obrzędy ludowe kultywowane przez jej mieszkańców, zwłaszcza te, związane z porami roku i świętami kościelnymi – najwięcej z Bożym Narodzeniem i Wielkanocą.

W wigilię Bożego Narodzenia dbano o to, aby nikt nie był samotny i głodny. Głównym posiłkiem w tym dniu była kolacja, w czasie której przestrzegano pewnych reguł. Jedna z nich zabraniała odkładania noża ostrzem do góry, co miało chronić małego Jezusa przed skaleczeniem. Inna reguła nakazywała przed wyjściem na Pasterkę zostawić przed drzwiami kufel piwa, aby mógł się On wzmocnić przed drogą. Z okazji świąt budowano szopki bożonarodzeniowe, w których, oprócz klasycznych scen z życia Jezusa, przedstawiano również codzienne życie mieszkańców regionu.

Tradycją ludową było chodzenie po wsi kolędników z okazji święta Trzech Króli i obdarowywania ich przez gospodarzy smakołykami. W orszaku nie mogło zabraknąć aniołów, Józefa i Maryi – rolę tę grała zawsze najlepsza uczennica miejscowej szkoły, a także Heroda, Trzech Króli, oraz żołnierzy.

Kultywowano także tradycje związane z Wielkanocą. Jedną z nich dotyczyła Wielkiego Piątku. W dniu tym, dziewczęta z wiosek wyruszały o świcie do najbliższego źródła lub strumyka aby nabrać z niego wody, która, jak twierdzili mieszkańcy wsi, miała posiadać cudowne właściwości uzdrawiające. Warunkiem spełnienia tej przepowiedni było, aby w czasie drogi nie zostało wypowiedziane ani jedno słowo.

Do tradycji wpisuje się również przewidywanie przyszłości w dniu 30 listopada, z okazji „Andrzejek”. Młode dziewczyny urządzały wróżby związane z zamążpójściem, np. rzucały za siebie butem. Jeśli upadł przodem do drzwi, znaczyło to, że panna pójdzie z domu, gdy na izbę, że w domu zostanie. Inna wróżba „Andrzejkową” polegała na tym, że kładziono chleb, pierścionek, pieniądze i szmaty pod cztery filiżanki symbolizujące cztery kwartały nadchodzącego roku. Następnie odkrywano kolejno każdą z nich i wróżono przyszłość.

Niektóre tradycje i obrzędy kultywowane w przeszłości zachowały się do czasów współczesnych, pomimo przeobrażeń kultury społecznej na przestrzeni wieków. Wraz z nimi przetrwały również niektóre legendy o Ziemi Mieroszowskiej. Podobnie, jak tradycje i obrzędy, są one częścią regionalnego dziedzictwa kulturowego. Jedną z nich opowiada o chłopczyku i dziewczynce, pasących krowy na łąkach w pobliżu Mieroszowa. „Pewnego dnia dzieci spotkały na pastwisku mężczyznę, który podarował im po bochenku suchego chleba. Niezadowo-

lone z podarunku wyrzuciły ten chleb, jednak po pewnym czasie dziewczynkę zaczęły dręczyć wyrzuty sumienia, uważała bowiem, że chleba – nawet starego i suchego – nie wolno wyrzucać. Wzięła więc chleb z trawy w której go wcześniej pozostawiła, postanawiając dać go kurom. Gdy go przekroiła, okazało się, że w środku znajdowała się grudka złota. Pokazała ją chłopcu i oboje pobiegli na łąkę szukać jego bochenka, jednak go nie znaleźli, ponieważ tajemniczy mężczyzna zabrał chleb, dając chłopcu do zrozumienia, iż nie jest on jego godny” (Reimann 1925, s. 223-226).

Inna legenda związana z Ziemią Mieroszowską opowiada o skrzatach, mieszkających w starym i opuszczonym przez ludzi zamku niedaleko Mieroszowa. „(...) Skrzaty bardzo przyjaźniły się z mieszkańcami pobliskiej wsi, a szczególnie z rodziną pewnego gospodarza. Kiedy postanowiły się wyprowadzić z zamku, poprosiły go, aby zawiózł ich swoim wozem do nowej siedziby. Gospodarz zaprzągnął konia do wozu, a na wozie ustawił dwie puste beczki, o co prosiły skrzaty. Po usadowieniu się na wozie, każdy z nich wrzucił do jednej z beczek monetę. Gospodarz odwiózł skrzaty na nowe miejsce, a jako zapłatę otrzymał od nich beczki z monetami, stając się bogatym”.

Na Kościelnej Górze w Mieroszowie znajduje się pomnik ku czci mieszkańców miasta poległych w pierwszej wojnie światowej. Przedstawia on matkę trzymającą na kolanach poległego syna. Na temat okoliczności postawienia pomnika jest też legenda. Mówi ona o dziewczynie i chłopcu, którzy chcieli być razem. „(...) Dziewczyna pochodziła z bogatej rodziny, chłopiec natomiast z rodziny ubogiej, dlatego jej ojciec był przeciwny związkowi tych dwojga. Obawiając się, że młodzi pomimo zakazów będą razem, postanowił zgładzić chłopaka. Najął

w tym celu mordercę, który zaczął w okolicy, gdzie spotykali się młodzi i zabił go. Chwilę później na to miejsce przysła dziewczyna, niestety, pomimo prób ratowania chłopaka, on skończył na jej kolanach”. W miejscu zdarzenia mieszkańcy Mieroszowa postawili pomnik dla upamiętnienia pary nieszczęśliwych kochanków.

Od pokoleń przekazywana jest historia ducha z Rybnicy Leśnej – niejakiego Jerzego Eichnera, ławnika ławy przysięgłych. Oparta jest ona na aktach sprawy sądowej prowadzonej przeciwko tamtejszemu upirowi w 1709 roku, opisanej przez J. Ch. Raaba, pisarza sądowego mieszkającego w pobliskiej wiosce Grzmiąca.

„W czerwcu 1709 roku sołtys z Rybnicy Leśnej złożył w sądzie w Książu pismo, w którym powiadamia sąd, iż zmarły Jerzy Eichner po śmierci stał się upiorem i pod różnymi postaciami dokucza mieszkańcom wioski. W odpowiedzi na pismo sąd nakazał sołtysowi obserwować zachowanie upiora i prowadzić z tych obserwacji dokładne notatki. Kilka tygodni po pierwszym liście sołtys skierował do sądu książęcego kolejne pismo w którym informuje o coraz bezczelniejszym zachowaniu zmarłego Eichnera. Przeprowadzona z żoną zmarłego i jego dziećmi rozmowa na temat ewentualnych problemów z jakimi borykał się zmarły za życia, a które nawet po śmierci nie dają mu spokoju, nie rozjaśniły sprawy. Rodzina poprosiła o ekshumację zwłok, mając nadzieję, że to pozwoli rozwiązać problem nawiedzania wioski przez ich krewnego. Sąd zezwolił na przeprowadzenie ekshumację pod warunkiem, że odbędzie się ona w obecności proboszcza parafii i zgodnie z prawem kościelnym. Po dopełnieniu wszystkich formalności odkryto grób i stwierdzono, że zwłoki nie różnią się zasadniczo od innych leżących

tyle samo czasu w grobie, poza jednym wyjątkiem. Otóż, lewe kolano Eichnera było zupełnie świeże, co według grabarza prowadzącego ekshumację znaczyło, że tam jest siedlisko złego ducha. Na dowód pokazał zebrany czarnego robaka, twierdząc, że to jest ów upiór nie dający spokojnie żyć mieszkańcom Rybnicy Leśnej. Grabarz, który miał opinię specjalisty od duchów i upiórów, poinformował zebranych, że oprócz kolana zmarłego świeże są także serce, wątroba i jelita, a zatem, jedynym wyjściem z sytuacji jest spalenie zwłok Eichnera, przy czym, ma się to odbyć poza obrębem wsi. Sąd i władze kościelne, po przeprowadzeniu niezbędnej procedury, nakazały zwłoki Eichnera rozczłonkować i spalić daleko poza wsią. Niezwłocznie wezwany kat z pomocnikami wykonali polecenie sądu”.

Akta sprawy sądowej znaleziono w 1928 roku w jednym z remontowanych we wsi domów. W 1945 roku akta zaginęły. Ślad tamtej sprawy sprzed wieków zachował się w archiwum rodziny Hochbergów, znajdującym się w Archiwum Państwowym we Wrocławiu (Maciaszek, „Nowa Wałbrzyska”, nr 45, s. 8).

Inna legenda związana z Rybnicą Leśną dotyczy jej mieszkańca, Krauzego. „Krauze był biednym kaleką. Jego kalectwo było na tyle duże, że nie pozwalało mu na podjęcie stałej pracy, natomiast za małe, żeby mógł żebrać. Chcąc godziwie żyć, postanowił za wszelką cenę zdobyć skarby ukryte w zamku Nowy Dwór, znajdującym się za Zamkowej Górze niedaleko Rybnicy Leśnej. Postanowienie zdobycia skarbów zrodziło się w umyśle Krauzego jesienią 1825 roku. Po przemyśleniach nad sposobem realizacji swojego planu doszedł on do wniosku, że najlepiej będzie, jeśli pomogą mu w tym siły nadziemskie. Uważał, że odpowiednią porą na kontakt z mocami z innego świata jest północ, ponieważ jest to czas, kiedy następuje prze-

nikanie się dwóch dni. W swoim rozumowaniu Krauze poszedł szerzej, wykoncypował bowiem, iż najlepszą porą będzie noc, w której następuje zmiana lat, a więc noc sylwestrowa. Czekał zatem niecierpliwie do ostatniej nocy w 1825 roku i kiedy zapadł zmierzch, nie bacząc na mróz i śnieg, kulejąc, pomaszerował na Zamkowa Górę. Po wejściu na zamkowy dziedziniec, mamrocząc przez cały czas jakieś modlitwy, narysował na śniegu krąg, obstawił go świecami i wszedłszy do jego środka, czekał na zjawienie się kogoś zza świątów. Prawdopodobnie długo by czekał, gdyby nie pewien człowiek mieszkający u podnóża Góry Zamkowej, który zauważywszy w nocy światło w ruinach zamku poszedł tam i zobaczył przysypanego śniegiem, prawie zamarzniętego człowieka. Rozpoznał w tej bryle śniegu i lodu Krauzego, wziął go do swojego domu, gdzie ten ogrzał się i odpoczął. Tym sposobem Krauze zyskał w Rybnicy Leśnej nieśmiertelną sławę i miano wioskowego głupka, zamiast wioskowego milionera” („Wieści Wałbrzyskie”, 2003, nr 22, s. 3).

Kolejna legenda, pochodząca z Rybnicy Leśnej, dotyczy okoliczności wybudowania w 1608 roku we wsi kościółka. „Pewnego pięknego poranka z zamku Książ wyruszyli rycerze udając się na polowanie do borów okalających Sokołowsko. Przejeżdżając przez las niedaleko Rybnicy Leśnej jeden z rycerzy zauważył w oddali dzika i pokłusował za nim. Dogonił zwierza dopiero nad rzeką Rybną, niestety, tam nastąpił atak ze strony dzika i rycerz mocno poturbowany musiał uciekać. Uciekając brzegiem rzeki osłabł i spadł z konia do wody. Ku swojemu zdziwieniu, będąc w wodzie odzyskał siły, a rany odniesione w walce z dzikiem zagoiły się. Nie miał żadnych wątpliwości co do tego, że woda w miejscu gdzie wpadł do rzeki uzdrawiała. Postanowił zatem ufundować kościół i posta-

wić go tam, gdzie dzięki wodzie odzyskał siły i zdrowie”. (Na podstawie opowieści zasłyszanej w byłej restauracji „Darz Bór” w Rybnicy Leśnej – F.D.).

W niedalekiej odległości od Mieroszowa położona jest wioska Gorzeszów, gdzie oprócz krzyży pokutnych, będących świadectwem funkcjonowania średniowiecznego sądownictwa, od wieków leży na polu przy drodze do Krzeszowa duży głaz w kształcie maczugi. Istnieją dwie wersje na temat pochodzenia głazu. Jedna wersja zakłada, że w czasach pogańskich służył on mnichom za stół do składania ofiar wyznawanym bożkom.

Druga wersja zawarta jest w legendzie o diable z okolic Kamiennej Góry. Według niej, w trzynastym wieku na Śląsku rozlokowali się mnisi, którzy przybyli w te strony z Opatowic. Część z nich postanowiła osiedlić się w okolicach Kamiennej Góry. Tam, od niepamiętnych czasów przebywał diabeł, któremu bliskość mnichów nie bardzo odpowiadała. Zaczął więc płatać różnego rodzaju figle, utrudniając mnichom codzienne życie. Postanowili więc wyprowadzić się z tych okolic, co bardzo diabła uradowało. Niestety, radość diabła była przedwczesna, ponieważ po wyjeździe benedyktynów w ich miejsce przybyli mnisi cystersi, którym ziemie te przekazał na własność książę świdnicki Bolko Pierwszy. Cystersi rozpoczęli budować w pobliskim Krzeszowie wielki klasztor. Diabła ogarnęła złość, tym większa, im bardziej rosły mury klasztoru. Postanowił więc użyć całej swojej piekielnej mocy, aby zniechęcić cystersów do zamieszkania na stałe w tej okolicy.

Powodem, który miałby przyczynić się do wyjazdu mnichów, miało być zniszczenie budującego się wówczas klasztoru. Na realizację swojego planu diabeł wybrał noc, kiedy diabły mają największą moc sprawczą. Po nastaniu zmierzchu diabeł

poleciał do znajdującego się w górach kamieniołomu i wybrał taki duży kamień, jaki tylko mógł utrzymać. Z kamieniem udał się w drogę powrotną ciesząc się na myśl, że po zniszczeniu budowli mnisi opuszczą tę ziemię.

Radość diabła była jednak przedwczesna, bowiem za dużo czasu stracił on w kamieniołomach przy wyborze głazu, co uniemożliwiło mu powrócić przed świtem nad klasztor, aby go tam zrzucić. Świt zastał diabła lecącego nad wioską Gorzeszów, w której zaczęły pisać pierwsze koguty. Równocześnie z ich pianiem zaczęły go opuszczać siły, był tak słaby, że nie mógł już utrzymać w łapach ogromnego głazu i wypuścił go. Kamień spadł na pole, nad którym diabeł przelatywał, i wbił się w ziemię. Wciąż tam tkwi, przez ludzi nazwany „Diabelskim Głazem” (Legenda zasłyszana od mieszkańców okolicznych wiosek – F.D.).

45. „Diabelski Głaz” w pobliżu Gorzeszowa (zdj. F. Drejer)

Kultura społeczna na pograniczu mioszowskim ulegała na przestrzeni wieków różnym modyfikacjom, jednak niektóre jej elementy zachowały swój rodowód do czasów współczesnych. Ich propagatorem był przez wiele lat Zakładowy Dom

Kultury w Mioszowie. Działające tam zespoły artystyczne, jak Ludowy Zespół Pieśni i Tańca „Mioszowianie”, Kabaret Literacki, Dziecięcy Zespół Akordeonistów, a także Grupa Plastyczna i Grupa Fotograficzna, często nawiązywały do tradycji regionalnych (H. Hnatiuk, *Mioszowski Ośrodek Kultury*, „Informator kulturalny i Turystyczny Województwa Wałbrzyskiego” 1989, nr 6, s. 18).

Kontynuatorem działalności Zakładowego Domu Kultury, a zarazem ośrodkiem kulturotwórczym na pograniczu mioszowskim jest Mioszowskie Centrum Kultury. Jednym z przedsięwzięć artystycznych organizowanych przez MCK od 2013 roku w miesiącu lipcu jest Festiwal im. Włodka Szomańskiego pn. „Nie tylko Gospel”. Włodzimierz Szomański, zmarły tragicznie muzyk, wokalista, kompozytor, aranżer i pedagog, w 1978 roku założył we Wrocławiu zespół Spirituals Singers Band, nadal działający. W repertuarze zespołu jest muzyka Gospel, a także standardy muzyki jazzowej i rozrywkowej.

Celem Festiwalu jest promocja śpiewania wśród młodzieży i dorosłych, zachęcanie ich do samokształcenia muzycznego, a także poszukiwanie i promowanie osób szczególnie uzdolnionych poprzez publiczną prezentację ich umiejętności wokalnych i twórczości muzycznej. Założenia te realizowane są poprzez takie formy działań twórczych, jak konkurs wokalny o Statuetkę „Szklanego Szomola”, warsztaty wokально-taneczne, przegląd chórów dziecięcych, a także wystawy tematycznie związane z muzyką.

Cykliczną imprezą artystyczną odbywającą się w Mioszowskim Centrum Kultury jest również Przegląd Twórczości Dziecięcej Wieku Przedszkolnego, organizowany przez Przedszkole Miejskie w Mioszowie. Celem przeglądu jest promowanie wychowania przedszkolnego, a zarazem upowszechnianie

kultury dziecięcej. Biorą w nim udział również dzieci z przygranicznego Vižňova i Meziměstí.

Duży wkład w upowszechnianie kultury społecznej na Ziemi Mieroszowskiej wnosi Sokołowsko. Od 2011 roku, w miesiącu lipcu, odbywa się tam Międzynarodowy Festiwal Sztuki Efemerycznej (szybko przemijającej) „Konteksty”, w którym uczestniczą artyści z całego świata. Działania performatywne, realizacje dźwiękowe, instalacje, otwarta platforma dla młodych twórców, projekcje filmowe, panele dyskusyjne, prezentacje i wystawy – to główne wydarzenia Festiwalu, organizowanego przez Fundację In Situ.

Także w Sokołowsku, w miesiącu sierpniu organizowane jest coroczne wydarzenie artystyczne o randze międzynarodowej p.n. „Sanatorium Dźwięku”. Jest to festiwal muzyczny poświęcony eksperymentalnej muzyce współczesnej, oraz szeroko pojmowanej sztuce dźwięku. Jego uczestnikami są w twórcy muzyki z wszystkich kontynentów. Przedstawiają oni szerokie spektrum form muzycznych rozwijających się w minionym i obecnym stuleciu. Pierwsza edycja festiwalu „Sanatorium Dźwięku” odbyła się w 2014 roku.

Ważnym wydarzeniem artystycznym w Sokołowsku jest organizowany od 2000 roku Międzynarodowy Festiwal Filmowy Hommage a Kieślowski. Program festiwalu obejmuje przeglądy filmów, warsztaty twórcze, panele dyskusyjne, wystawy i koncerty. Projekcie festiwalowe odbywają się Kinoteatrze Zdrowie, w sali multimedialnej Laboratorium Kultury Fundacji in Situ, w kinie plenerowym oraz w historycznym Sanatorium Brehmera.

Propagatorem kultury w Sokołowsku jest też Parafia Prawosławna św. Archanioła Michała. W lipcu 2018 roku zorganizowała ona, wraz z Fundacją św. męczennicy Elżbiety

ks. Fiodorownej, pierwszy Festiwal „Biała Lilia”, połączony z Jarmarkiem Zdrowia. Kolejny odbył się w 2019 roku. Jest to impreza cykliczna, zaplanowana na następne lata.

Festiwal, poprzez organizowane zabawy, warsztaty i koncerty, przyczynia się do wzrostu poczucia wspólnoty mieszkańców Sokołowska i do integracji między pokoleniowej. Podobny charakter mają też koncerty laureatów Muzyki Chóralnej, odbywające się w Cerkwi prawosławnej i Kościele katolickim. Do tradycji społeczno-kulturowej Sokołowska wpisują się również jasełka oraz wspólna wigilia dla mieszkańców, organizowane w okresie Świąt Bożego Narodzenia przez uczniów miejscowej Szkoły Podstawowej.

Znaną po obu stronach granicy postacią nierozzerwalnie związaną z Sokołowskiem jest artysta rzeźbiarz Stanisław Olszamowski. Przez całe życie zawodowe zachowywał on swoją kulturową niezależność. W uzdrowisku prowadził galerię sztuki, gdzie eksponowane były prace ceramiczne, malarskie i niezwykle rzeźby z drewna. Swoją wiedzę i umiejętności z zakresu sztuki artysta przekazywał młodemu pokoleniu, prowadząc zajęcia plastyczne z dziećmi i młodzieżą, a także z pensjonariuszami sanatorium odwykowego. Wykonane przez nich prace z metaloplastyki stanowiły element dekoracyjny wielu miejsc w Sokołowsku.

Kulturę na pograniczu broumovsko-mieroszowskim cechuje wzajemne przenikanie. Ma ono charakter naturalny, determinowany uwarunkowaniami geograficzno-historycznymi regionu, a także planowany, ustalony wspólnie przez ośrodki kulturowe po obu stronach granicy Polsko-Czeskiej. Wiele działań w tym zakresie wynika z projektu „Pod jednym dachem” (Pod jednou střechou), realizowanego etapowo od 2011 roku.

Projekt obejmuje wydarzenia sportowo-kulturowe przeznaczone dla różnych grup wiekowych, realizowane na pograniczu, a także działania związane z rozwojem na tych obszarach infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej. Przykładem tych działań są dostępne dla mieszkańców pogranicza broumovsko-mieroszowskiego trasy rowerowe i narciarskie usytuowane. W zakresie rekreacji i wypoczynku organizowane są m.in. wspólne turnieje tenisowe i piłkarskie dla dorosłych, oraz olimpiada dzieci przedszkolnych i uczniów szkół podstawowych. Tradycyjnie, w miesiącu maju, miasta graniczne Meziměstí i Mieroszów są organizatorami Polsko-Czeskiego Biegu Mieszka i Dobravy. Start i meta są na przemian – po stronie czeskiej i po stronie polskiej.

46. Fragment trasy biegu Mieszka i Dobravy (zdz. F. Drejer)

Do tradycji należą też Jarmark Adwentowy w Meziměstí, odbywający się na przełomie listopada i grudnia. W jarmarku uczestniczą czescy i polscy artyści i rzemieślnicy, prezentujący swoje wyroby. Duży wkład w utrwalaniu spójności kulturowej pogranicza broumovsko-mieroszowskiego ma Polsko-Czeski Klub Artystyczny „Art Studio”, z siedzibą w Mieroszowie. Jego

założycielem jest Henryk Hnatiuk. Członkowie klubu poprzez różne formy wyrazu plastycznego utrwalają piękno obu regionów granicznych.

Niekwestionowany wkład w procesie utrwalania kontaktów Polsko-Czeskich i promowania działalności kulturowej obu państw mają Dni Kultury Chrześcijańskiej, organizowane od po obu stronach granicy od 1990 roku. W ramach Dni odbywa się wiele wspólnych wydarzeń o charakterze społecznym, kulturalnym i duchowym.

Wszelkiego rodzaju wspólne działania kulturowe na pograniczu broumovsko-mieroszowskim dają poczucie przynależności do regionu i wspólnoty regionalnej. Umacniają przeświadczenie, że warunkiem zachowania dziedzictwa kulturowego jest jego przekaz w kategoriach historii, tradycji, folklorizmu oraz języka.

III. Edukacja regionalna w szkołach na pograniczu broumovsko-mierszowskim

1. Rola nauczyciela w procesie edukacji regionalnej

Proces rozwoju osobowościowego człowieka rozpoczyna się we wczesnych latach dziecięcych w środowisku rodzinnym. Dzieci pod kierunkiem rodziców stopniowo wchodzą w relacje z otaczającymi je środowiskami: przyrodniczym, społecznym i kulturowym. Zaczynają spostrzegać i rozumieć ich elementy składowe, tj. rzeczy, czynności i zjawiska, wpływające na kształtowanie ich osobowości. One rozwijają i doskonalą u dzieci:

- a) sensorykę – mechanizm spostrzegania, wraz z postawą badawczą,
- b) intelekt – mechanizm myślenia i postawę diagnostyczną,
- c) motorykę – mechanizm działania, wraz z umiejętnościami organizatorskimi.

Na etapie edukacji szkolnej uczniowie stopniowo otrzymują poszerzoną i usystematyzowaną wiedzę na temat środowiska społeczno-kulturowego i przyrodniczego regionu zamieszkania, a także wpływów człowieka na kształtowanie tych środowisk, oraz przemian trwałych i czasowych zachodzących w nich w wyniku aktywności człowieka lub przyrody. Pod kierunkiem nauczyciela uczą się wynajdywania i ustalania połączeń – splótów, zachodzących między składowymi każdego, analizowanego środowiska.

W szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim wprowadzanie uczniów w problematykę społeczną, kulturową i przyrodniczą regionu zamieszkania wiąże się z wyeksponowaniem zależności między zjawiskami i zdarzeniami istniejącymi w obszarze tych środowisk „tu i teraz”, a ich wymiarem historycznym.

Poznanie środowiska nie może przebiegać chaotycznie, musi mieć wyznaczony cel i kierunek. Podstawą procesu poznawczego jest poznanie zmysłowe, oparte na analizatorach wzroku, słuchu i dotyku. Wynika ono ze struktury psychofizycznej człowieka, gdy w zasięgu jego analizatorów znajdzie się jakiś przedmiot, lub dokonuje się jakaś zmiana, wówczas układ nerwowy rejestruje ich obecność i umożliwia organizmowi ustosunkowanie się do zaistniałego „novum”. Pod wpływem bodźców zewnętrznych następują zmiany w „środowisku wewnętrznym człowieka”, co znaczy, że poznanie zmysłowe dostarcza człowiekowi nie tylko wrażeń wzrokowych, słuchowych i dotykowych, ale w wyniku integracyjnej funkcji mózgu kształtuje jego wyobrażenia, sądy i opinie. Jest więc ono jednocześnie czynnikiem poznania umysłowego, i występującego po nim poznania przez działanie.

Brak któregośkolwiek rodzaju poznania w procesie edukacji regionalnej powoduje, że uczniowie mają trudności ze zrozumieniem przekazywanej im wiedzy o zjawiskach i zdarzeniach społeczno-kulturowych związanych z ich regionem, a tym samym, jej wykorzystaniem w działaniu praktycznym. Trudności uczniów są zarazem niepowodzeniem dydaktycznym nauczyciela, którego źródłem może być brak kompetencji zawodowych. One stanowią o poziomie i jakości procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkole. Stanowią przede wszystkim kompetencje zawodowe nauczyciela.

Pojęcie *kompetencje* pochodzi z łacińskiego *competentia*, co znaczy uprawnienia, zakres kwalifikacji, zakres odpowiedzialności (Petlák, Komora 2006, s. 64). W literaturze pedagogicznej jest wiele podziałów kompetencji nauczycielskich. Opracowanie dokonane przez K. Dymek-Balcerek zawiera kompetencje, które pozwalają nauczycielowi na pograniczu broumovsko-mierszowskim osiągnięcie efektów prowadzonego przez niego procesu edukacji regionalnej. Są to:

- kompetencje praktyczne;
- kompetencje komunikacyjne;
- kompetencje współpracy;
- kompetencje kreatywności;
- kompetencje informacyjne;
- kompetencje moralne (Petlák, Komora 2006, s. 66).

1. Kompetencje praktyczne – to umiejętność planowania i organizowania przez nauczyciela procesu edukacji regionalnej. Gwarantem efektywności tego procesu w szkołach na pograniczu broumovsko-mierszowskim jest odpowiednio zaprojektowany proces nauczania-uczenia się. Jego podstawą są syntezy edukacyjne, czyli całościowe i skondensowane ujęcia pewnych wycinków wiedzy (gr. Synthesis – ujęcie pewnych zjawisk jako całości; łac. Educatio – wychowanie, wykształcenie). Ułatwiają one uczniom zapamiętanie i zrozumienie przekazywanej im wiedzy o pograniczu, oraz wdrażają do stosowania jej w sytuacjach typowych i sytuacjach problemowych (Mróz, 2004, s. 54-55). Syntezy edukacyjne stanowią o efektach osiągnięcia założonych celów procesu nauczania-uczenia się. W przypadku pogranicza broumovsko-mierszowskiego jest to poznanie przez uczniów swojego regionu zamieszkania i jego związków z regionem po drugiej

stronie granicy. Ma ono charakter poznania bezpośredniego społeczności i kultury pogranicza, oraz poznania pośredniego, m.in. poprzez filmy, obrazy i ilustracje. Przebieg procesu poznawania pogranicza jest diagnozowany przez nauczyciela w formie etapowej.

Etap pierwszy – diagnozowanie wstępne. Polega ono na sprawdzeniu poziomu wiedzy uczniów o regionach pogranicza. Na tej podstawie nauczyciel może zaplanować uczniom odpowiednie zadania do realizacji, które spowodują uzupełnienie lub poszerzenie tej wiedzy.

Etap drugi – diagnozowanie bieżące. Nauczyciel prowadzi je w trakcie działań uczniowskich. Celem diagnozowania jest ocena działań pod względem zgodności z założoną koncepcją. Na podstawie tej oceny, nauczyciel może dokonać ewentualnej korekty wcześniejszych planów, a także pomóc uczniom rozwiązywać problemy na jakie napotkali.

Etap trzeci – diagnozowania końcowe. Jest ono przeprowadzane po realizacji przez uczniów zaplanowanych zadań i obejmuje podsumowanie przebiegu działań uczniowskich oraz analizę uzyskanych efektów poznawania przez uczniów pogranicza.

2. Kompetencje komunikacyjne. Przejawiają się one w dobrej relacji nauczyciela z uczniami. Stopień posiadanej przez uczniów wiedzy o pograniczu zależy w dużej mierze od klimatu, jaki nauczyciel stworzy dla prowadzonego procesu edukacji regionalnej. Dobry klimat przejawia się we wzajemnym zaufaniu, szacunku i tolerancji w relacjach nauczyciel-uczeń. Nauczyciel potrafi sprowokować uczniów do dyskusji, przy czym nie neguje ich błędnych wypowiedzi, ale wyjaśnia różnice w poglądach. Również potrafi umiejętnie rozwiązywać konflikty wśród uczniów.

Brak kompetencji komunikacyjnych u nauczyciela uwidacznia się w niskich wymaganiach w stosunku do uczniów i małym zaangażowaniu w nawiązaniu z nimi kontaktu. Taka postawa nauczyciela powoduje, że nastawienie uczniów do nauki jest obojętne, a niejednokrotnie tworzy między nimi sytuacje konfliktowe.

3. Kompetencje współpracy, to przede wszystkim umiejętność zespolenia działań dydaktyczno-wychowawczych nauczyciela z rodzicami uczniów, oraz instytucjami i osobami zajmującymi się edukacją. W szkołach na pograniczu broumovskomierszowskim współpraca między tymi podmiotami dotyczy spójności w zakresie edukacji regionalnej.
4. Kompetencje kreatywności – ich przejawem jest posiadana przez nauczyciela umiejętność zachęcania i motywowania uczniów do uczenia się o regionach pogranicza. Nauczyciel potrafi przekonać ich o sensie i efektach poznawania regionów po obu stronach granicy. Dąży do tego, aby zainteresowanie uczniów pograniczem było autentyczne, a nie wynikało z zadań stawianych przez nimi. Sprzyja temu nie przywiązywanie przez nauczyciela zbytnej wagi do mało ważnych błędów popełnianych przez uczniów w procesie uczenia się o pograniczu.
5. Kompetencje informacyjne, to umiejętność korzystania przez nauczyciela z różnych źródeł wiedzy na temat pogranicza, w tym, z najnowszych technologii przekazu i ich przetwarzania na informacje niezbędne dla uczniów.
6. Kompetencje moralne nauczyciela. Należy je postrzegać przez pryzmat posiadanej przez nauczyciela koncepcji nauczania, jego przekonań i postawy dotyczącej nauczania o pograniczu, a także świadomości odpowiedzialności za wyniki tego procesu.

2. Projektowanie procesu nauczania-uczenia się o regionie

2.1. Cele nauczania

Warunkiem pełnego poznania jest prawidłowo przygotowany przez nauczyciela projekt dydaktyczny. Zawiera on cele, treści, zasady i metody edukacji szkolnej. Cele nauczania są zamierzonym i oczekiwanym wynikiem edukacji, ku któremu zmierza nauczyciel we współpracy z uczniami. Mają one charakter kompleksowy – zawierają cel główny i cel operacyjny.

W odniesieniu do edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim celem głównym jest kształtowanie u uczniów identyfikacji regionalnej, przejawiającej się w postawie zaangażowania na rzecz swojego regionu zamieszkania, a także otwarcia się na region po drugiej stronie granicy, poznanie tamtejszej społeczności i kultury (Mróz, Siwińska, 2004, s. 47). Cel główny odnosi się do dwóch poziomów kształcenia, tj., poziomu zapamiętanej i zrozumianej przez uczniów wiedzy o regionach granicznych i ich kulturze, oraz poziomu posiadanych przez uczniów umiejętności zastosowania posiadanej wiedzy w sytuacjach typowych i problemowych.

Dla obu poziomów ustala się cele operacyjne, tj. zdolności, jakie uczniowie powinni osiągnąć w zakresie wiedzy i umiejętności. Cele operacyjne są względem siebie w relacjach nadrzędności i podrzędności, tworząc układ zgodny ze strukturą funkcjonalną, stanowiącą także podstawę czynności nauczyciela i ucznia w procesie nauczania-uczenia. W szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim układ ten jest następujący:

1. Przekazanie uczniom elementarnej wiedzy na temat położenia geograficznego i historii regionów broumovskiego i miero-

szowskiego. Uczniowie powinni zapamiętać pewne terminy i fakty dotyczące tych regionów, nie mylić ich ze sobą i nie zniekształcać. Powinni własnymi słowami opisać lub streścić to, co wiedzą o pograniczu.

2. Rozbudzenie w uczniach motywacji do poznawania pogranicza na którym mieszkają, jego różnorodnych wartości kulturowych, społecznych i przyrodniczych, w powiązaniu z wartościami narodowymi oraz ogólnoludzkimi. Motywowanie może być zróżnicowane ze względu na wiek uczniów. Dzieci w klasach młodszych są zainteresowane tym, co nauczyciel mówi im na temat pogranicza, natomiast w klasach starszych uczniowie często przeżywają kryzys motywacyjny (próżnię motywacyjną) i z obojętnością słuchają przekazu nauczyciela. Sytuację taką można zmienić i wzbudzić zainteresowanie uczniów zajęciami, przekazując im wiedzę na temat graniczących ze sobą regionów w sposób ciekawy i nowy. Tym samym zbudowane zostanie wzajemne zaufanie między nimi, a nauczycielem, niezbędne dla osiągnięcia efektów edukacji regionalnej.
3. Rozwijanie u uczniów umiejętności analizowania zjawisk i zdarzeń związanych z kulturą regionu zamieszkania w oparciu o wiedzę, jaką na ten temat posiadają. Rozwijanie myślenia krytycznego i zdolności wyprowadzania własnych opinii. Kształtowanie postawy zrozumienia i tolerancji innych społeczności i kultur.
4. Rozwijanie u uczniów umiejętności wykorzystywania doświadczeń i przeżyć wynikających z kontaktu z kulturą regionu graniczącego w celu lepszego, wzajemnego rozumienia się ludzi po obu stronach granicy. Przygotowanie uczniów do uczestnictwa w tworzeniu wspólnych, ponadgranicznych zdarzeń kulturowych.

Z celami nauczania są nierozdzielnie związane cele wychowawcze, wśród których dominują cele kreatywne, typu: „wywołać...”, (np. zainteresowanie zdarzeniem historycznym lub kulturowym po drugiej stronie granicy); „ukształtować...”, (np. przekonanie do mieszkańców regionu sąsiedniego), oraz cele optymalizujące, typu: „zwiększyć...”, „wzmocnić...”, „poszerzyć...”, (np. wrażliwość na dziedzictwo kulturowe regionu po drugiej stronie granicy, lub zaangażowanie w nawiązaniu pozytywnych relacji między społecznościami pogranicza obu stronach granicy).

2.2. Treści kształcenia regionalnego

Założone cele kształcenia regionalnego w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim są spójne z treściami kształcenia, zawierającymi wieloraką wiedzę o przeszłości i współczesności pogranicza. Ze względu na tę wielorakość, należy je zgrupować w dwa bloki tematyczne. Pierwszy blok powinien zawierać zagadnienia dotyczące historii i geografii pogranicza:

1. Pojęcie regionu pogranicza.
2. Nazwy regionów i miejscowości znajdujących się po obu stronach granicy.
3. Krajobraz omawianych regionów.
4. Elementy historii regionów sąsiadujących ze sobą, związki dziejowe.
5. Środowisko przyrodnicze pogranicza broumovsko-mieroszowskiego (warunki naturalne, obszary chronione, lasy, rzeki i jeziora).

W drugim bloku należy uwzględnić problematykę współczesnej kultury pogranicza i jego dziedzictwa kulturowego:

1. Pojęcie kultury, kultury regionalnej i spójności kulturowej.
2. Najważniejsze zabytki budownictwa (architektury) znajdujące się po drugiej stronie granicy.
3. Tradycje regionalne. Świąta, obyczaje i zwyczaje kultywowane po obu stronach granicy – ich spójność i różnorodność.
4. Folklor i sztuka ludowa, stroje ludowe i rzemiosło artystyczne, kuchnia regionalna
5. Legendy związane z regionem granicznym.

Treści kształcenia regionalnego przewidziane dla poszczególnych bloków mają duży stopień ogólności, należy je zatem uszczegółowić, biorąc pod uwagę psychofizyczne i intelektualne możliwości poznania i zrozumienia przez uczniów przekazywanej im wiedzy o regionie.

Opracowanie zagadnień do realizacji na lekcjach edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim musi być wspólnym działaniem nauczycieli polskich i czeskich, opartym na wzajemnej komunikacji i wymianie doświadczeń. Ujednolicenie zakresu tych działań przyczyni się do lepszego poznania przez uczniów sąsiedniego regionu i zacieśnienia kontaktów między rówieśnikami po obu stronach granicy.

Gwarantem pełnej realizacji w szkołach po obu stronach granicy celów i treści kształcenia regionalnego jest uświadomienie uczniom potrzeby poznawania sąsiadów i zrozumienia spójności zdarzeń historycznych i kulturowych z przeszłości oraz współczesnych. Powinno to być poznawanie bezpośrednie, a nie pośrednie lub bierne, co wynika z zasad dydaktycznych, będących podstawowymi normami określającymi, jak nauczyciel ma przygotować proces dydaktyczno-wychowawczy i nim kierować.

2.3. Zasady nauczania

Proces edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim należy realizować w oparciu o następujące zasady dydaktyczne:

1. Pogranicze należy poznawać na podstawie obserwacji, myślenia i praktyki – na drodze wiodącej od konkretności do abstrakcji, i od abstrakcji do konkretności.
2. W procesie przekazywania uczniom wiedzy o sąsiadujących ze sobą regionach należy przestrzegać właściwego miejsca i roli słowa mówionego i pisanego, nie faworyzować słowa, ani też nie dążyć do jego wyeliminowania.
3. Poznawanie przez uczniów pogranicza nie może być ograniczone wyłącznie do poznania monosensorycznego. Należy zminimalizować ilość materiałów dydaktycznych, które ograniczają uczniom bezpośrednie poznanie rzeczywistości regionalnej do percepcji wzrokowej, a dążyć do aktywnego działania uczniów w danym środowisku, co jest podstawą poznania polisensorycznego.
4. Przekaz wiedzy o regionie pogranicza powinno się uporządkować, biorąc pod uwagę stopień wysiłku umysłowego, jaki uczniowie będą musieli pokonać przy jej przyswajaniu. Należy zatem:
  - a) przechodzić od tego, co jest dla uczniów bliskie i łatwiejsze do zrozumienia, do tego co dalsze, i czego nie rozumieją;
  - b) przechodzić od tego, co jest uczniom znane, do tego, co nowe i nieznanne;
  - c) uwzględniać różnice w tempie pracy i stopniu zaawansowania w nauce poszczególnych uczniów;
  - d) rozpatrywać historię i geografję, a przede wszystkim dziejstwo kulturowe regionu zamieszkania w powiązaniu z regionem po drugiej stronie granicy;

- e) poznawać nośniki wartości kulturowej regionu za granicą i pozytywnie je postrzegać, a eliminować negatywne odniesienia w stosunku do nich.

2.4. Metody nauczania

Niezbędnym warunkiem prawidłowej realizacji procesu edukacji regionalnej jest stosowanie przez nauczyciela odpowiednich metod nauczania – układu czynności nauczyciela i uczniów, z dominacją metod asymilacji wiedzy o regionie pogranicza – podających, oraz metod samodzielnego dochodzenia do wiedzy o regionie pogranicza – problemowych (uczenie się przez odkrywanie i działanie).

A. Metody asymilacji wiedzy.

Pokaz – czynność ukierunkowana na rozwiązanie określonego problemu lub zadania dydaktycznego wynikającego z założeń edukacji regionalnej na pograniczu. Uczeń za pomocą wzroku, słuchu i dotyku odbiera sygnały o właściwościach rzeczy, zjawisk i procesów zachodzących w kulturze regionu pogranicza w przeszłości i współcześnie, a dzięki czynności mózgu określa przebieg i wynik obserwacji dokonanej podczas pokazu.

Celem pokazu jest przekazanie uczniom odpowiednich informacji o kulturze pogranicza i ukształtowanie oczekiwanych postaw wobec zjawisk i zdarzeń z nią związanych. Powinien on spełniać następujące warunki:

- zapewnić uczniom możliwość dokładnej obserwacji przebiegu pokazu przy zaangażowaniu jak największej ilości receptorów,
- uwzględnić potrzebę poznania przez uczniów procesu

rozwoju podstawowych składowych analizowanej rzeczywistości społecznej i kulturowej pogranicza,

- rozbudzić w uczniach aktywność emocjonalną przejawiającą się w odpowiednio silnych wrażeniach,
- łączyć się z rejestracją spostrzeżeń dokonanych przez uczniów i interpretacją zgromadzonych danych.

Opis – ujmuje właściwości rzeczy, czynności i zjawisk dotyczących kultury pogranicza, ich statyczność i przestrzenność. Opis może dotyczyć przedmiotu, osoby, krajobrazu kulturowego, a także sytuacji. Przed jego rozpoczęciem należy zapoznać uczniów z podmiotem, który będzie opisywany, wyjaśnić problem, jakim będą się zajmować, oraz zadania do realizacji. Opis jest zespolony z pokazem.

Opowiadanie. Niektóre wydarzenia związane z historią i kulturą pogranicza broumovsko-miłoszowskiego można uczniom przedstawić w formie opowiadania. Podobnie jak opis, spełnia ono funkcję poznawczą i kształcącą. Czynności nauczyciela i uczniów związane z opowiadaniem obejmują:

1. Zapoznanie uczniów z tematem i celem opowiadania.
2. Ustalenie struktury opowiadania (ułożenie planu opowiadania).
3. Zgromadzenie słownictwa potrzebnego do skonstruowania opowiadania.
4. Konstruowanie opowiadania zgodnie z założonym planem i strukturą funkcjonalną.

Samodzielna praca uczniów z książką

Uczenie się z książki (podręcznika) ma na celu poszerzenie i utrwalenie posiadanej przez uczniów wiedzy o regionie pogranicza, będącej wynikiem pokazu, opisu i powiadania. Może to być ich samodzielna praca z książką w domu, lub wspólna praca na lekcji. W obu przypadkach polega ona na:

- a) czytaniu orientacyjnym – ustaleniu zakresu informacji, jakie należy uzyskać na temat pogranicza;
- b) wyjaśnieniu wątpliwości lub niejasności związanych z analizowanym zagadnieniem;
- c) sporządzaniu notatek lub planu na temat bezpośredniego poznania Broumowszczyzny i Ziemi Mieroszowskiej, w oparciu o informacje zaczerpnięte z książki.

Dyskusja – podsumowanie samodzielnej pracy ucznia z książką. Wcześniej należy podać uczniom tematykę dyskusji oraz wyodrębnione problemy i zagadnienia, wokół których dyskusja będzie się toczyć, a także źródła wiedzy potrzebnej do dyskusowania. Dyskusja powinna mieć formę pracy zespołowej i kończyć się zebraniem oraz uporządkowaniem informacji wymienianych podczas jej trwania. Jej przebieg ustala nauczyciel.

B. Metody samodzielnego dochodzenia uczniów do wiedzy o pograniczu – uczenie się przez odkrywanie i działanie.

Metoda problemowa

Istota metody sprowadza się do kierowania procesem rozwiązywania przez uczniów problemów z zakresu wiedzy o historii, geografii i kulturze pogranicza broumovsko-mieroszowskiego.

Metoda przypadków

Podstawą metody jest zwięzły opis sytuacji lub zdarzenia z obszaru historii i kultury pogranicza, bez wszystkich danych. Ich uzupełnieniem zajmują się uczniowie pod kierunkiem nauczyciela. Metoda przypadków jest pewną odmianą metody sytuacyjnej, która charakteryzuje się tym, że czynności nauczyciela i uczniów są takie same, a różnica polega na opisie zdarzenia.

Metoda projektów

Polega na samodzielnym wykonaniu przez uczniów projektu lub zadania dotyczącego wybranego przez nauczyciela obsza-

ru wiedzy o pograniczu. Nauczyciel ogólnie określa merytoryczne ramy projektu, a uczniowie decydują o temacie, który będą realizować. Zbierają dane potrzebne do wykonania zadania, opracowują je, nie tylko w formie pisemnej, a następnie prezentują innym uczniom.

3. Formy realizacji procesu edukacji regionalnej

3.1. Lekcje

Podstawą realizacji procesu edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim jest lekcja. Według T. Mroza jest to „(...) struktura celowo zbudowanego aktu nauczania i uczenia się, przebiegająca w określonym czasie. W każdej lekcji wyróżnia się dwa główne składniki – materiał i formę. Materiał, to zakres wiadomości, sprawności, przekonań i zachowań, które są przedmiotem jednostkowego aktu nauczania i uczenia się. Forma, to dydaktyczne ukształtowanie aktu nauczania i uczenia się – jego organizacja i przebieg” (Mróz, Siwińska 2004, s. 193).

Na lekcjach edukacji regionalnej, podobnie, jak na każdej innej lekcji, obowiązuje tzw. ład zewnętrzny i wewnętrzny, gwarantujący prawidłowy przebieg procesu nauczania-uczenia się. O ładzie zewnętrznym decydują:

- 1) Budowa lekcji i jej przebieg – fazy lekcji, formy organizacji pracy uczniów, gospodarka czasem, tempo lekcji, stosowane metody i środki.
- 2) Komunikacja między nauczycielem i uczniami, podmiotowe traktowanie uczniów.
- 3) Działania dydaktyczno-wychowawcze nauczyciela.
- 4) Działania i zachowania uczniów.

Na ład wewnętrzny lekcji składają się następujące działania nauczyciela:

- 1) Uświadomienie uczniom celów lekcji i motywów poznawania pogranicza.
- 2) Przydzielenie uczniom problemów i zadań do realizacji.
- 3) Pomoc uczniom w ich działaniu.
- 4) Systematyczna kontrola, korekta i ocena działań uczniowskich.

Edukacja regionalna w szkołach na pograniczu nie może sprowadzać się wyłącznie do lekcji prowadzonej w szkole. Nauczyciel powinien uwzględnić w swojej działalności dydaktyczno-wychowawczej lekcje organizowane poza szkołą, w naturalnym środowisku społecznym i kulturowym.

3.2. Zajęcia terenowe

Zajęcia z zakresu edukacji regionalnej prowadzone poza szkołą umożliwiają uczniom bezpośrednie poznanie swojego regionu zamieszkania, a także regionu z nim graniczącego, odkrywania ich walorów geograficznych, historycznych i kulturowych. Lekcje organizowane poza szkołą w naturalnym środowisku społeczno-kulturowym rozwijają spostrzegawczość i wyobraźnię uczniów, co przekłada się na wzrost ich zainteresowania tematyką regionalną.

Planując zajęcia w terenie należy uwzględnić spotkania uczniów ze szkół regionów broumovskiego i mierszowskiego i wspólne realizowanie przez nich założeń tematycznych związanych z pograniczem.

Założenia przykładowej wspólnej lekcji terenowej opartej na wycieczce.

Problematyka wycieczki:

1. Położenie Broumova i Mieroszowa na mapach geograficznych.
2. Dzieje historyczne obu miast – zbieżność zdarzeń i faktów.
3. Układ architektoniczny rynku w Broumowie i Mieroszowie – historia ratusza i zabytkowych kamieniczek. Wskazanie podobieństw i różnic.

Metody realizacji: pogadanka heurystyczna, pokaz, dyskusja, „burza mózgów”, wywiad.

Środki realizacji: informatory turystyczne, plansze, zdjęcia, schematy.

Odpowiednim miejscem do realizacji celów i zadań edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim są muzea i skanseny. Znajdujące się tam ekspozycje stanowią przemyślany i usystematyzowany zestaw materiałów poglądowych dotyczących regionalnego dziedzictwa kulturowego, oddziałujących na intelekt i uczucia uczniów. Dzięki tym materiałom, przeszłość i tradycje mieszkańców miast i wsi pogranicza stają się uczniom znacznie bliższe, a przeżycia emocjonalne, jakich doznają podczas oglądania zbiorów muzealnych są niejednokrotnie takie same, jak te, które występują podczas bezpośredniej obserwacji zdarzeń i zjawisk kulturowych.

Uczniowie z pogranicza mieroszowskiego mają możliwość poznania historii i dziedzictwa kulturowego Ziemi Broumovskiej poprzez eksponaty znajdujące się w muzeum w Broumowie, natomiast ich rówieśnicy ze szkół podstawowych z pogranicza broumovskiego mogą zapoznać się z dziejami Mieroszowa i okolic podczas pobytu w miejscowym muzeum.

Efektywną formą upowszechniania i popularyzowania regionów broumovskiego i mieroszowskiego wśród dzieci i młodzieży są także wspólne przedsięwzięcia, organizowane

przez społeczności lokalne po obu stronach granicy, m.in. Dni Dziedzictwa Kulturowego Pogranicza. Mają one na celu zapoznanie uczniów z tradycją i współczesnością kulturową regionów granicznych, oraz różnicami, jakie pod tym względem występują między regionami, a także zacieśnianie kontaktów nauczycieli i uczniów. W programie Dni można uwzględnić takie działania, jak:

- sesje naukowe o tematyce krajoznawczej, historycznej i kulturowej;
- warsztaty artystyczne kultywujące sztukę pogranicza (plastyczne, muzyczne, taneczne, teatralne);
- wystawy prac uczniowskich o tematyce pogranicza, np. prac plastycznych lub fotograficznych.

Udział uczniów szkół pogranicza broumovsko-mieroszowskiego w tego typu działaniach pobudzi ich ciekawość i wolę wzajemnego poznania, a także wpłynie na obiektywniejszą ocenę własnego regionu zamieszkania.

4. Środki realizacji procesu edukacji regionalnej na pograniczu

Duże znaczenie dla prawidłowego przebiegu procesu kształcenia ma stosowanie przez nauczyciela środków dydaktycznych – przedmiotów materialnych usprawniających ten proces i wpływających na jego efektywność. Oddziałują one na uczących nie tylko poprzez przekaz informacji i rozwijanie umiejętności intelektualnych i praktycznych, ale także dostarczają im pozytywnych przeżyć, kształtują oczekiwane postawy, rozwijają zainteresowania i zamiłowania, mobilizują do twórczego działania (Mróz, Siwińska, op. cit. s. 187).

Środkiem dydaktycznych wspomagającym nauczycieli szkół regionów broumovskiego i mierszowskiego w procesie nauczania – uczenia o pograniczu jest również podręcznik do edukacji regionalnej, zawierający część teoretyczną i część praktyczną.

Problematyka części teoretycznej powinna dotyczyć:

- położenia geograficznego i środowiska przyrodniczego regionów broumovskiego i mierszowskiego;
- dziejów społecznych pogranicza;
- dziedzictwa kulturowego i kultury współczesnej Broumovszczyzny i Ziemi Mierszowskiej.

Część praktyczna podręcznika obejmuje zestaw ćwiczeń sprawdzających stopień opanowania przez uczniów przekazanej im wiedzy o pograniczu broumovsko-mierszowskim. Ćwiczenia nie powinny posiadać formy klasycznych pytań i poleceń typu: „W którym roku...?”, „Jak się nazywał...?”, „Wymień...”, „Opisz...” itp. ze względu na ich werbalność. Należy je postrzegać, jako środek do pogłębienia i usystematyzowania wiedzy uczniowskiej, stąd też, muszą mieć charakter problemowych zadań dydaktycznych, pobudzających aktywność intelektualną uczniów.

Przykładowe zadania:

1. Na zdjęciach przedstawiających zabytki sakralne wskazać klasztor benedyktyński w Broumovie (zadanie dla uczniów polskich) i cerkiew prawosławną w Sokołowsku (zadanie dla uczniów czeskich).
2. Wypisać znane zabytki znajdujące się po obu stronach granicy.
3. Na mapce konturowej regionu broumovsko-mierszowskiego zaznaczyć granicę państwową i największe miasta.
4. Wymienić tradycje i zwyczaje obchodzone przez mieszkańców Broumovszczyzny (zadanie dla uczniów polskich) i Ziemi Mierszowskiej (zadanie dla uczniów czeskich).
Wymienić wspólne tradycje i zwyczaje.

Zadania problemowe należy ułożyć pod względem tematycznym. Wskazane jest, aby większość zadań opierała się na krzyżówkach, łamigłówkach, grafach, ilustracjach, zdjęciach, schematach, oraz innych formach odbioru wizualnego, co pomoże uczniom w zrozumieniu problemu postawionego w zadaniu i dokonaniu analizy posiadanych na ten temat wiadomości. Układ podręcznika musi mieć zachowaną strukturę funkcjonalną – każde omawiane zagadnienie powinno wynikać z wcześniejszego, a jednocześnie warunkować następne.

Podręcznik może być opracowany oddzielnie w języku czeskim i języku polskim, lub w wersji dwujęzycznej – opracowany wspólnie przez nauczycieli polskich i czeskich – gdzie na jednej stronie zamieszczony jest tekst w języku czeskim, a na stronie drugiej, w języku polskim. Przykładem jest podręcznik do edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu raciborsko-opawskim.

47. Podręcznik do edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu raciborsko-opawskim

Podsumowanie

Harmonijne łączenie i eksponowanie wartości intelektualnych, duchowych i materialnych, charakterystycznych dla graniczących ze sobą regionów broumovskiego i miosroszowskiego, kształtuje w uczniach postawę uniwersalizmu. Jej przejawem jest akceptacja innych społeczności i ich kultur, obiektywne porównywanie ich ze społecznością i kulturą własnego regionu, a jeśli zajdzie taka potrzeba, to wzorowanie się na nich. Postawa taka wiąże się z poczuciem tożsamości regionalnej, której wyrazem jest zaangażowanie się uczniów w funkcjonowanie własnego środowiska z jednoczesnym umacnianiem więzi ze społecznością mieszkającą po drugiej stronie granicy.

Efektywność poznawania regionu pogranicza, jego położenia geograficznego, historii, dziedzictwa kulturowego i kultury współczesnej, zależy głównie od możliwości percepcyjnych uczniów. Stąd też, poznawanie nie powinno opierać się wyłącznie na jednym kanale zmysłowym, którym najczęściej jest wzrok. Muszą być uaktywnione wszystkie kanały zmysłowe, co spowoduje, że uczniowie z większym zaangażowaniem realizować będą zadania wskazane im przez nauczyciela.

Założeniem edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu jest przybliżenie młodemu pokoleniu historii i kultury regionu zamieszkania i uświadomienie potrzeby otwarcia się na społeczność mieszkającą po drugiej stronie granicy. Wynika to z pluralizmu kulturowego, zakładającego, że społeczeństwa – narody, grupy etniczne, plemiona, rasy, grupy wyznaniowe – mają swoje kultury, które należy uważać za równoważnościowe (Průcha 2001, s. 32).

Pluralizm kulturowy jest widoczny na pograniczu broumovsko-mieroszowskim, gdzie występuje styk kultur dwóch sąsiadujących ze sobą społeczności – polskiej i czeskiej. Mieszkańcy obu regionów granicznych są w dobrych relacjach sąsiedzkich, co uwiadacznia się m.in. we wzajemnej akceptacji norm i wartości kulturowych uznawanych przez poszczególne społeczności za swoje. Dużą rolę w utrwalaniu pozytywnych relacji spełniają szkoły po obu stronach granicy poprzez edukację regionalną, przybliżającą uczniom ich rodzimą kulturę, a zarazem pobudzającą do czynnego poznawania i odkrywania kultury regionu granicznego.

W procesie kształcenia regionalnego nie chodzi tylko o dostarczanie uczniom wiedzy o społeczeństwie, historii i kulturze regionów broumovskiego i mieroszowskiego, ale także o kształtowanie postawy aktywności na rzecz całego pogranicza. Zakres wiedzy o pograniczu wyznaczony jest programem nauczania, natomiast jej objętość i formy przekazu są w gestii nauczyciela, co daje mu większą swobodę w projektowaniu i prowadzeniu procesu nauczania. Działalność dydaktyczna nauczyciela ma wspomagać i sterować rozwojem uczniów, przy czym nie chodzi tylko o rozwój zredukowany do wymiaru sprawności intelektualnej.

Nauczanie o pograniczu broumovsko-mieroszowskim nie może mieć wyłącznie charakteru propedeutyczno-encyklopedycznego, powinno być także „użytkowe”. Wiedza, jaką uczniowie otrzymują, ma im pomóc funkcjonować w ponad granicznym środowisku społeczno-przyrodniczo-kulturowym. Biorąc pod uwagę możliwości percepcyjne i kreatywne uczniów, należy stopniować trudności w jej przekazywaniu. Według Stanisława Nalachowskiego (2011, s. 43), trudniejsze do zapamiętania i zrozumienia są treści złożone, skondensowane w jednym zdaniu wieloczłonowym. Treści podawane w formie zdań

prostych nie sprawiają uczniom kłopotów ze zrozumieniem i zastosowaniem ich w bezpośrednim poznawaniu pogranicza. Podstawową formą tego poznania jest obserwacja, wywiad oraz analiza dokumentów i innych materiałów źródłowych. W wyniku tych działań, uczniowie nabywają rzetelną i bogatą wiedzę o historii i kulturze regionów granicznych.

Nabyta wiedza wyzwala w uczniach emocje pozytywne w stosunku do regionu zamieszkania, takie jak: duma, zadowolenie, radość, świadomość bycia członkiem „małej ojczyzny”, a eliminuje emocje negatywne, jakimi są frustracja i zniechęcenie. Emocje pozytywne kształtują postawę pro regionalną, przejawiającą się w zaangażowaniu uczniów w funkcjonowanie ich regionu zamieszkania i otwarciu się na społeczność i kulturę regionu z nim graniczącego (Mróz, Siwińska 2004, s. 49-50).

Wśród wielu czynników stanowiących o efektywności procesu edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim dominującą rolę pełni nauczyciel. Posiadana przez niego wiedza o regionie i zaangażowanie na rzecz jego rozwoju społeczno-kulturowego są dla uczniów zachętą do bezpośredniego poznawania pogranicza.

Bibliografia

1. Angiel J., Repsch E., *Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie. Program autorski*. Warszawa 1999.
2. Bednarek S. (red.), *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*. Wrocław 1999.
3. Bednarek S. (red.), *Nasz Region. Poradnik dla nauczycieli i animatorów działalności regionalistycznej*, Wrocław 2000.
4. Benedict R., *Wzory kultury*, Wyd. „Muza” Warszawa 2002.

5. Biłos E., Jakubowski Z. (red.), *Aspekt kreatywny regionalizmu w edukacji szkolnej*. Częstochowa 1999.
6. Boczukowa B., *Edukacja regionalna* (w:) „Nowa Szkoła” 2000, nr 3.
7. *Broumovská skupina kostelů Kryštofa a Kiliana Ignace Dientzenhofera*. Collegium pro antiqua, Brno 2000.
8. „*Broumovsko*”. *Časopis spoluobčanů Broumova, Policka a Teplicka*. Mětský úřad Broumov. Ročník XII-1998; XIII-1999; XIV-2000.
9. Budrewicz Z., *Kulturowe dziedzictwo małych ojczyzn* (w:) „Polonistyka” 1998, nr 5.
10. Burski J., Maur E., Pułaski M., Valenta J. (red.), *Mezi dvěma transformacemi Československo a Polsko v letech 1947 (1948)-1989*, Praha 2001.
11. Czaplínska M., Kaszuba E., Wąs G., Żerelik R., *Historia Śląska*, Wrocław 2002.
12. Dawidziak J., *Euroregion Pradziad* (w:) „Kwartalnik Statystyczny” 2000, nr 4.
13. Drejer F., *Wpływ kultury regionalnej na świadomość społeczną młodzieży* (w:) Kraus B. (red.), „Socialni analize mladeže”, Univerzita v Hradci Kralove 2002.
14. Drejer F., *Edukacja regionalna w szkołach na pograniczu broumovsko-mieroszowskim* (w:) Albański L., Kołodziejki M., Zieja E. (red.), „XV Zeszyt Wydziału Humanistycznego Karkonoskiej Państwowej Szkoły Wyższej”, Jelenia Góra 2018, s. 41.
15. Dyczewski L., *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1995.
16. Dubois S. (red.), *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, T. 2, K-O. Warszawa 2003.
17. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 14, Warszawa, dnia 23 lutego 1999 r.
18. *Edukacja regionalna. Od tradycji ku nowoczesności* (w:) „Wszechnica Górnośląska”, t. XI, Katowice-Opole-Cieszyn 1995.
19. *Euroregiony na granicach Polski*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2001.

20. Gajek J., Sobieski M. (red.), Kolberg O, *Pieśni ludu polskiego. Dzieła wszystkie*, T.1, Wrocław-Poznań 1961.
21. Galas A., Galas A., *Dzieje Śląska w datach*, Wrocław 2001.
22. Głomska J., *Mała ojczyzna i duża ojczyzna wyznacznikami patriotyzmu* (w:) „Szkoła Zawodowa” 1999, nr 6.
23. Golak J. (red.), *Polsko-Czeskie Dni Kultury Chrześcijańskiej 1990-2000*, Nowa Ruda 2000.
24. Gracová B., *Obraz Čechů, Polaků a jejich minulosti u studující mládeže*, Ostrava 1998.
25. Handke K. (red.), *Region, regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*, Warszawa 1993.
26. Heffner K., *Kluczowe problemy demograficzno-osadnicze obszarów przygranicznych Polska – Czechy*, Opole 1998.
27. Heffner K., Drobek W. (red.), *Strefa pogranicza Polska-Czechy. Procesy transformacji i rozwoju. Materiały z konferencji międzynarodowej Opole – Ostrawa 19 – 21 kwietnia 1995 r.*, Opole 1996.
28. *Hranice a pohraničí jako geopolitický, ekonomický, historický, sociokulturní a filozofický fenomén*, Sborník z konference s mezinárodní účastí konané ve dnech 4. a května 1999 v Ostravě, Ostrava 1999.
29. Hruby K., *Martinkovice pod Broumovskými Šcianami* (w:) „Ziemia Kłodzka”, 2000, nr 120.
30. Jabłoński P., *Góry Kamienne (część zachodnia) i Zawory*, Wrocław 1991.
31. Janowski A., *Psychologia społeczna a zagadnienia wychowania*, Warszawa – Kraków – Wrocław 1988.
32. Jasińska-Kania A., *Postawy Polaków wobec różnych narodów: sympatie i niechęci* (w:) „Kultura i Społeczeństwo” 1988, t. 32, nr 4.
33. Jasiński Z. (red.), *Na pograniczach (Kultura – Ludzie – Problemy). Materiały z Konferencji Naukowej „Zdarzenia i przenikanie kultur na pograniczach”*, Opole 1991.
34. Jasiński Z., Kozłowska A. (red.), *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Opole 1997.

35. Jasiński Z, Lewowicki T. (red.), *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, Opole 2000.
36. Józków B., *Moja mała ojczyzna* (w:) „Nowa Szkoła” 2001, nr 8.
37. Kaczorowski B., *Słownik szkolny. Zabytki kultury polskiej*, Warszawa 1996.
38. Kajdana J., *Broumovsko a Policko: turistický průvodce*, Nachod 1999.
39. Kamińska-Szmaj I. (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Wrocław 2001.
40. Kardas K., *Poznawanie krajobrazu najbliższe okolicy nie tylko na lekcjach geografii*, (w:) „Geografia w Szkole” 1995, nr 5.
41. Kłodnicki Z. (red.), *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, Wrocław 1996.
42. Kłoskowska A., *Kultura masowa. Obrona i krytyka*, Warszawa 1991.
43. Kłoskowska A., *Sąsiedztwo narodowe i uniwersalizacja kultury* (w:) „Kultura i Społeczeństwo” 1991, nr 4.
44. *Konference o regionálních dějinách, Olomouc 13 – 15 listopad 1963*, Ostrava 1965.
45. Kolberg O., *Pieśni ludu polskiego. T.1*, Wrocław – Poznań 1961.
46. Kopacz A., Gasiulewicz L., *Nasza edukacja regionalna – od tradycji do współczesności* (w:) „Nowa Szkoła” 1998, nr 10.
47. Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1992.
48. Kostal Z., *Dějiny Broumova a Broumowska*, Broumov 1990.
49. Kościszewski A., Omelaniuk A.J., Pilarczyk W. (red.), *Szkoła a regionalizm*, Ciechanów 1996.
50. Krapková H., Sopková J., *Lidové tance*, Olomouc 1999.
51. Kraus B., Janis K. (red.), *Sociální analýza mládeže ve východočeském regionu*, Hradec Králové 1999.
52. Kruszewski K. (red.), *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, Warszawa 1991.
53. Książek S., *Mała architektura Kotliny Kamiennogórskiej*, Legnica 2001.

54. Kurcz Z., Tutaj J. (red.), *Problemy społeczno-gospodarcze na pograniczach*, Wałbrzych 2001.
55. Kurcz Z., *Wybrane problemy życia społecznego na pograniczach*, Wrocław 2002.
56. Kwiatkowska H., *Edukacja nauczycieli. Konteksty, kategorie, praktyki*, Warszawa 1997.
57. Kwaśniewski K., *Integracja społeczności regionalnej. Śląsk Opolski*, Opole 1987.
58. Kwaśniewski K., *Podania dolnośląskie*, Wrocław 1999.
59. Lewowicki T., Nikitorowicz J., Pilch T., Tomiuk S. (red.), *Edukacja wobec ładu globalnego*, Warszawa 2002.
60. Majewski J., *Regionalizm w praktyce*, Opole 1999.
61. Makiela Z., *Współpraca regionalna – euroregiony na granicach Polski* (w:) „Geografia w Szkole” 2000, nr 5.
62. Malarski S., *Prawne i administracyjne zagadnienia organizacji regionów oraz współpracy międzyregionalnej i transgranicznej*, Opole 2000.
63. Malendowski W., Szczepaniak M. (red.), *Euroregiony mosty do Europy bez granic*, Warszawa 2000.
64. *Mały słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
65. Matuszczak J., *Kościoty drewniane na Śląsku*, Wrocław 1975.
66. Mazurski K. R., *Mieroszów i Sokołowsko*, Wrocław 1988.
67. Melmukova E., *Patent zvany tolerančni*, Praha 1999.
68. Mika N., Belastová S., *Wspólne raciborsko-opawskie dziedzictwo. Podręcznik do edukacji regionalnej*, Racibórz – Opawa 2000.
69. Misiak W., *Europa regionalna – procesy autonomizacji i integracji*, Wrocław 1995.
70. Mizia S., *Historia Śląska*, Wrocław 1977.
71. Mazurski R. K. (red.), *Mieroszów i Sokołowsko*, Wrocław 1988.
72. Mocek M., *Ošklivější strana Evropy*, „Mladá Fronta Dnes”, 02.03.2002.
73. Mróz T., *O nową i wyższą jakość edukacji*, Zielona Góra 2001.
74. Mróz T., Siwińska M., *Proces kształcenia*, Zielona Góra 2004.

75. Myśka M., Świątkiewicz W. (red.), *Česká a polská mládež o sobě*, Ostrava 1998.
76. *Nachodsko. Jego dziedzictwo i piękno*, Nachod 1999.
77. Nalaskowski S., *O zasadach nauczania. Studium z dydaktyki porównawczej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2001.
78. Nikotorowicz J., *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995.
79. *Nowe problemy demograficzno-społeczne i infrastrukturalne na obszarze pogranicza polsko-czeskiego. Materiały 9. Międzynarodowego Kolokwium Demograficznego*, Sosnowiec 1995.
80. Oděhnalová A., *Vybrané kapitoly z dějin kultury XX století*, Brno 2001.
81. Nowicka E., *Świat człowieka – Świat kultury*, PWN, Warszawa 2002.
82. Okoń W., *Nowy Słownik Pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007.
83. Orłoś T., Damborski J. (red.), *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego dla rozwoju języka i literatury*, Wrocław 1997.
84. Orłowska E., *Kultura w geograficznych badaniach regionu* (w:) Tutaj J. (red.) *Pogranicze-Kultura-Religia*, Wyd. WWSZiP, Wałbrzych 2004.
85. Otte M., *650 let výročí udělení městských prav*, Broumov 1998.
86. Partyka Z., *Mieroszów. Zabytkowe miasto woj. wałbrzyskiego* (w:) „Informator Kulturalny i Turystyczny woj. wałbrzyskiego” 1988, nr 2.
87. Pasierb J., *Szkice o kulturze*, Pelpin 1986.
88. Petlák E., Komora J., *Nauczanie w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2006.
89. *Polsko-Czeska współpraca transgraniczna*, Kudowa Zdrój-Rychnov a Kněžov 1998.
90. Průcha J., *Multikulturní výchova. Teorie – praxe – výzkum*, Praha 2001.
91. Przybyła Z., *Kierunki współpracy gospodarczej regionów przygranicznych na tle ich funkcji ekonomicznych*, Wrocław 1991.
92. Przybysz D., *Tworzenie Izb Regionalnych w szkołach i ich znaczenie w kształtowaniu postaw uczniów*, Gliwice 2001.

93. Pysiewicz-Jędrusik R., Pustelnik A., Konopska B., *Granice Śląska*, Wrocław 1998.
94. Rapušáková S., *Broumovsko a Kladsko, pohraniční kraje českého a polského státu*, Broumov 1998.
95. Rejl T., *Broumov na historických pohlednicích*, Hradec Králové 2000.
96. Reimann W., *Geschichte und Sagen der Burgen und Stadte im Kreise Waldenburg*, Waldenburg 1925.
97. Róg J., *Przemiany w stosunkach polsko-czeskich na pograniczu. Na przykładzie Śląska Opolskiego*, Opole 1998.
98. Róg J., *Relacje społeczno-ekonomiczne na pograniczu polsko-czeskim*, Opole 2001.
99. Rykiel Z., *Rozwój regionów stykowych w teorii i badaniach empirycznych*, Wrocław – Warszawa 1991.
100. *Sborník prací historických XVIII*, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2001.
101. Siwek T., *Česko-polská etnická hranice*, Ostrava 1996.
102. Siwińska M., *Kształcenie wielostronne w nowej szkole*, Zielona Góra 2001.
103. Skalicky A., *Lidová architektura Broumovska v minulosti a dnes. Psáno pro Broumovsko a Noviny Nachodska*, „Broumovsko. Časopis spoluobčanů Broumovska, Policka a Teplicka” 1988, nr 1 – 2.
104. Skorowski H., *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*, Warszawa 1990.
105. Smolicz J., *Dziedzictwo, wartości podstawowe i rozwój kulturalny w społeczeństwach wieloetnicznych (w:) „Kultura i Społeczeństwo”* 1992.
106. *Socialia 99. Mládež v postmoderní době*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Hradci Králové 12. a 13. října 1999, Hradec Králové 2000.
107. Sopot-Zembok B., Nocoń H., *Edukacja regionalna w szkole (w:) „Edukacja i Dialog”* 1998, nr 7.
108. Souček J., *Meziměstí. Od historie k současnosti*. Wyd. Město Meziměstí, 2008.

109. Staniszevska W., *Studium środowiska kulturowego miasta i gminy Mieroszów (powiat wałbrzyski, woj. dolnośląskie)*, Wrocław 1999.
110. Stoff M. (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, Wrocław 1997.
111. *Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego*, Wrocław 1999.
112. Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1999.
113. Svoboda J., *Z obzoru tvorby. Kapitoly z česke literatury*, Ostrava 1998.
114. Šimák J. V., *České dějiny. Díl I. Část 5. Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938.
115. *Turystyczny Informator. Region Nachod*, red. zbiorowa, Nachod 1999.
116. Tusk D., *Spętani w działaniu* (w:) „Pomerania” 1988.
117. Tutaj J. (red.), *Problemy tożsamości religijnej na pograniczu polsk-czeskim* (w:) „Pogranicze-Kultura-Religia. Zeszyt naukowy nr 6”, WWSZiP, Wałbrzych 2004.
118. *Úvod do regionálních věd a veřejné správy*, Kolektiv autorů, „Codex Bohemia” 1998.
119. Wachowski K. (red.) *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech*, Wrocław 1998.
120. „Wieści Wałbrzyskie”, 2003, nr 22.
121. Wodnicka W., Dudek F., *Integracja a regionalizm* (w:) „Forum Humanistów” 2000.
122. Wręzel M., *Nauczyciel a społeczeństwo* (w:) „Wychowawca” 2001, nr 5.
123. Zarębski M.A. (red.), *Regionalizm a historia*, Starczew 1998.
124. Zawila J., *Wpływ odległości na poziom współpracy przygranicznej gmin na przykładzie polskiej części Euroregionu Nysa. Prace naukowe*, Ośrodek Koordynacji Badań Szkół Wyższych Euroregionu Nysa, Liberec 1995, nr 1.
125. Zbrożyna B., *Dziedzictwo kulturowe – nasza mała ojczyzna* (w:) „Życie Szkoły” 2000, nr 4.
126. Zich F., *Mieszkańcy pogranicza*, Praga 1997.

127. Zich F., *Nositele přeshraniční spolupráce na česko – německé hranicy*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 1999.
128. Ziemichód-Kornacka R., *Stan i potrzeby edukacji regionalnej* (w:) „Nowa Szkoła” 2001, nr 8.
129. „Ziemia Kłodzka” nr 123, Nowa Ruda 2000.
130. Zygałdewicz J., Koczurek W., *Problemy rozwoju polsko-czeskich i polsko-słowackich obszarów przygranicznych* (w:) „Człowiek i Środowisko”, Warszawa 1994, t. 18, nr 2.

Wykaz zdjęć

1. Pogranicze broumovskie – mapa
2. Pogranicze mierszowskie – mapa
3. Kapliczka p.w. Matki Bożej Śnieżnej na górze Hvězda
4. Kościół p.w. św. Barbary w Otovicach
5. Wejście do kościoła św. Jakuba w Ruprechticach
6. Pamiątkowa tablica nad drzwiami kościoła
7. Kościół p.w. św. Michała Archanioła w Verněřovicach
8. Kościół św. Jerzego i Marcina w Martinkovicach
9. Zabytkowa kapliczka przydrożna
10. Kościół św. Piotra i Pawła w Broumovie
11. Kościół św. Wacława w Broumovie
12. Kościół Pogrzebowy Marii Panny w Broumovie
13. Widok na klasztor Benedyktynski
14. Wejście główne do klasztoru
15. Styłowe gospodarstwa wiejskie w regionie broumovskim
16. Budynki folwarczne na Broumovszczyźnie
17. Drzwi wejściowe do budynku
18. Bramy folwarczne
19. Rynek w Broumovie

20. Ratusz Miejski w Broumovie
21. Schronisko Hvězda
22. Pałac w Meziměstí
23. Dworzec kolejowy w Meziměstí i sala teatralna
24. Wejście do muzeum kolejnictwa na dworcu w Meziměstí
25. Centrum Walzel w Meziměstí
26. Wnętrze biblioteki benedyktyńskiej
27. Kolekcja ubiorów mieszkańców Broumowszczyzny
28. Kaplica p.w. św. Michała Archanioła w Mieroszowie
29. Kościół filialny w Sokołowsku
30. Cerkiew w Sokołowsku
31. Kościół w Unisławiu Śląskim
32. Ruiny kościoła ewangelickiego i „Paterówka” w Unisławiu Śląskim
33. Kościół w Rybnicy Leśnej
34. Obiekty sanatoryjne w Sokołowsku
35. Leśniczówka w Sokołowsku
36. Zabytkowa gospoda wiejska w Unisławiu Śląskim
37. Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Nowym Siodle
38. Mieroszowskie kamienice z podcieniami
39. Kaplica św. Huberta w Viznovie
40. Restauracja w Křynicach
41. Zabytkowa kuźnia w Machovie
42. Plakat teatru w Meziměstí
43. Krzyże pokutne
44. Meble sędziowskie w Kochanowie
45. „Diabelski Głaz” w pobliżu Gorzeszowa
46. Fragment trasy biegu Mieszka i Dobravy
47. Podręcznik do edukacji regionalnej w szkołach na pograniczu raciborsko-opawskim

K P S W

**KARKONOSKA PAŃSTWOWA
SZKOŁA WYŻSZA
w Jeleniej Górze**

ISBN 978-83-61955-59-7